

ความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ
จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี

สารนิพนธ์

ของ

คมเพชร พารีสอน

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาพัฒนาการ

พฤษภาคม 2550

ความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ
จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี

บทคัดย่อ
ของ
คมเพชร พารีสอน

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาพัฒนาการ
พฤษภาคม 2550

คมเพชร พาริสอน. (2550). *ความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของ*

ผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี. สารนิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ).

กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์:

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วัฒนา ศรีสัตย์วาจา.

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อ 1. ศึกษาระดับของความศรัทธาในพุทธศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ 2. เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุตามตัวแปรเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ 3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ผู้สูงอายุที่เป็นสมาชิกในชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี จำนวน 200 คน โดยเป็นกลุ่มตัวอย่างที่สามารถให้ข้อมูลได้ และมีความครอบคลุมตัวแปรที่ศึกษา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ แบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนา แบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ t-test การวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียว (One-Way-ANOVA) และค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน

ผลการวิจัยพบว่า

1. ผู้สูงอายุมีความศรัทธาในพุทธศาสนาอยู่ในระดับมากและมีสัมพันธภาพในครอบครัวอยู่ในระดับมาก
2. ผู้สูงอายุที่มีเพศ สถานภาพสมรส และระดับการศึกษา แตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนผู้สูงอายุที่มี อายุ และฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน
3. ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนผู้สูงอายุที่มีเพศ อายุ สถานภาพสมรส และฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน
4. ความศรัทธาในพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันทางบวกกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ($r = .423$)

BUDDHISTIC RELIGIOSITY AND FAMILY RELATIONSHIP
OF THE ELDERLY IN SENIOR CITIZEN CLUB
AT LOPBURI HOSPITAL

AN ABSTRACT
BY
MISS KHOMPET PARISORN

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Master of Education Degree in Developmental Psychology
at Srinakharinwirot University
May 2007

Khompert parisorn. (2007). *Buddhistic Religiosity and Family Relationship of the Elderly in Senior Citizen Club at Lopburi Hospital*. Master 's Project, M.Ed.

(Developmental Psychology). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University. Project Advisor : Wattana Srisatvacha.

The purposes of this study were 1) to determine the level of Buddhistic Religiosity and Family Relationship of the elderly. 2) to compare Buddhistic Religiosity and Family Relationship of the elderly on the basis of sex, age, marital status, educational level and economic status, and 3) to study the relationship between Buddhistic Religiosity and Family Relationship of the elderly.

The sample of this study included 200 elderly who participated in Senior Citizen Club at Lopburi Hospital. All of them could give the information that covered all variables. The instruments for collecting research data were questionnaires on personal data, Buddhistic Religiosity and Family Relationship. The statistical method and procedures for analyzing the data were t-test, one-way analysis of variance and Pearson's product-moment correlation coefficient.

The findings indicated that the elderly were found to have Buddhistic Religiosity at a high level and Family Relationship at a high level. Their sex, marital status and educational level were found to have a significant difference at the .05 level in Buddhistic Religiosity of the elderly, while no significant difference was found in their Buddhistic Religiosity on the basis of age and economic status. Their educational level was found to have a significant difference at the level of .05, while no significant difference in their sex, age, marital status, and economic status level in Family Relationship. It was found that Buddhistic Religiosity and Family Relationship were positively and significantly correlated at the .05 level.

ความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ
จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี

สารนิพนธ์

ของ

คมเพชร พารีสอน

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาพัฒนาการ

พฤษภาคม 2550

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร และคณะกรรมการสอบ
ได้พิจารณาสารนิพนธ์เรื่อง ความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ ของ
คมเพชร พารีสอน ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาพัฒนาการ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วัฒนา ศรีสัตย์วาจา)

ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประณต คำฉิม)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประณต คำฉิม)

..... กรรมการสอบสารนิพนธ์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วัฒนา ศรีสัตย์วาจา)

..... กรรมการสอบสารนิพนธ์
(อาจารย์ สมเกียรติ ทิพย์ทัศน์)

อนุมัติให้รับสารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาพัฒนาการ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีคณะมนุษยศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ เฉลียวศรี พิบูลชล)

วันที่ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2550

ประกาศคุณูปการ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาอย่างสูงจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วัฒนา ศรีสัตย์วาจา อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ในการทำสารนิพนธ์ฉบับนี้ จนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์ด้วยดี ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประณต เค้าฉิม และอาจารย์สมเกียรติ ทิพย์ทัศน์ ที่ได้กรุณารับเป็นกรรมการแต่งตั้งเพิ่มเติมสำหรับสารนิพนธ์ฉบับนี้ และให้คำแนะนำ พร้อมทั้งให้ข้อคิดเห็นในการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ

ขอกราบขอบพระคุณท่านพระครูสุวรรณพิทักษ์ คุตตจิตโต เจ้าอาวาสวัดสุวรรณคีรีปฏิม จ.ส.อ.ช่อม แก้วกรุง ที่ปรึกษาพิเศษชมรมผู้สูงอายุเทศบาลโคกตูม จ.ลพบุรี และนายศรีศักดิ์ บุญยภักดี เจ้าหน้าที่พิเศษธนาคารกรุงเทพ ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการตรวจแบบสอบถาม พร้อมคำแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขแบบสอบถามให้มีความสมบูรณ์ขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ที่ได้ให้ความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นอย่างดี

ท้ายที่สุดผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบุคคลอันเป็นที่รักยิ่ง ได้แก่ พ.อ.อ.เชาวลิต และนางพนิดา พารีสอน ที่มอบความรัก กำลังใจ และให้การสนับสนุนแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ขอขอบคุณเพื่อนๆ ที่ให้ความช่วยเหลือและให้กำลังใจเสมอมา จนงานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

คมเพชร พารีสอน

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	2
ความสำคัญของการวิจัย.....	2
ขอบเขตของการวิจัย.....	3
ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย.....	3
ตัวแปรที่ศึกษา.....	3
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	4
นิยามปฏิบัติการ.....	4
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	5
สมมติฐานในการวิจัย.....	6
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	7
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ.....	8
ความหมายของผู้สูงอายุ.....	8
การแบ่งกลุ่มผู้สูงอายุ.....	9
ทฤษฎีที่เกี่ยวกับสูงอายุ.....	10
การเปลี่ยนแปลงในผู้สูงอายุ.....	13
ปัญหาที่พบในผู้สูงอายุ.....	24
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความศรัทธาในพุทธศาสนา.....	25
ความศรัทธาในพุทธศาสนา.....	25
ลักษณะของความศรัทธาในพุทธศาสนา.....	28
ผู้สูงอายุและศาสนา.....	30
ความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุ.....	31
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรชีวิตสังคมกับความศรัทธาใน พุทธศาสนาของผู้สูงอายุ.....	32
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพในครอบครัว.....	36

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
2 (ต่อ)	ความหมายของสัมพันธภาพในครอบครัว.....	36
	ความสำคัญของสัมพันธในครอบครัว.....	42
	ลักษณะความสัมพันธ์ในครอบครัว.....	44
	สัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ.....	55
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรทางชีวสังคมกับสัมพันธภาพในครอบครัว ของผู้สูงอายุ.....	56
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพ ในครอบครัวของผู้สูงอายุ.....	58
3	วิธีดำเนินการวิจัย.....	60
	ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	60
	เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า.....	60
	การหาคุณภาพของเครื่องมือ.....	63
	การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	64
	การวิเคราะห์ข้อมูล.....	64
4	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	65
	สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล.....	65
	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	66
5	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	77
	ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	77
	สมมติฐานของการวิจัย.....	77
	วิธีดำเนินการศึกษา.....	78
	การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	78
	การวิเคราะห์ข้อมูล.....	78
	สรุปผลการศึกษาค้นคว้า.....	79
	อภิปรายผล.....	80

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5(ต่อ) ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้.....	85
ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป.....	86
บรรณานุกรม.....	87
ภาคผนวก.....	96
ภาคผนวก ก.....	97
ภาคผนวก ข.....	104
ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์.....	107

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 จำนวน (คน) และร้อยละของผู้สูงอายุตามตัวแปรเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจ.....	66
2 การเสนอค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของความศรัทธาในพุทธศาสนา ของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ.....	67
3 การเสนอค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของสัมพันธภาพในครอบครัว ของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพสมรสระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ.....	68
4 แสดงการเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุเพศชายและหญิง จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี.....	69
5 แสดงการเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรอายุ.....	69
6 แสดงการเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรสถานภาพสมรส.....	70
7 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกัน เป็นรายคู่.....	70
8 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรระดับการศึกษา.....	71
9 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน เป็นรายคู่.....	71
10 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรฐานะทางเศรษฐกิจ.....	72
11 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุเพศชายและเพศหญิง จากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี.....	73

บัญชีตาราง(ต่อ)

ตาราง	หน้า
12 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรอายุ.....	73
13 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรสถานภาพสมรส.....	74
14 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรระดับการศึกษา.....	74
15 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันเป็นรายคู่.....	75
16 แสดงการเปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ ตามตัวแปรฐานะทางเศรษฐกิจ.....	75
17 แสดงค่าความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพ ในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี.....	76
18 ค่าอำนาจจำแนกรายชื่อของแบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนา.....	105
19 ค่าอำนาจจำแนกรายชื่อของแบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัว.....	106

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ

หน้า

1	กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	5
---	---------------------------	---

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

สังคมไทยในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ส่งผลให้องค์กรหรือสถาบันต่างๆ ปรับเปลี่ยนแผนการปฏิบัติงานตามสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รวมทั้งสถาบันครอบครัว ซึ่งถือเป็นสถาบันพื้นฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติของบุคคล รวมทั้งเป็นสถาบันที่ให้ความรัก ความอบอุ่น การเลี้ยงดู หล่อหลอม และการอบรมสั่งสอนแก่สมาชิกในครอบครัวนั้นเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ครอบครัวเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดแต่มีความสำคัญมากที่สุด และสื่อความหมายที่ยิ่งใหญ่ที่สุดต่อสังคมโดยรวม ย่อมกล่าวได้ว่าครอบครัวที่ดีพร้อมคือเสาหลักของสังคม เมื่อครอบครัวเปี่ยมด้วยความสุข สมาชิกทุกคนในครอบครัวย่อมมีความสุขด้วย สุขทางกาย สุขทางใจ ให้ความรักความอบอุ่น ความเข้าใจ ให้ออกาสการเรียนรู้ร่วมกันและกัน สามารถยอมรับความแตกต่างของแต่ละคน พร้อมทั้งทั้งกล้ารับรู้และสามารถร่วมกันแก้ปัญหาต่างๆ

ความผูกพันในครอบครัว เป็นความผูกพันในสายเลือดที่แน่นแฟ้นยืนนาน ที่สมาชิกในครอบครัวให้ความรักความอบอุ่นแก่กันให้ความเคารพนับถือบิดา มารดา ตลอดจนผู้สูงอายุ (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. 2541: 92) ระบุไว้ชัดเจนว่า ครอบครัวเป็นเครือข่ายที่สำคัญที่สุดที่มีบทบาทในการเกื้อหนุนผู้สูงอายุทุกรูปแบบ ผู้สูงอายุจะเกิดความรู้สึกอบอุ่นและมีความมั่นคงในจิตใจ เมื่อได้อาศัยอยู่ในครอบครัวและอยู่ใกล้ชิดบุตรหลาน

เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงข้างต้น ขณะที่บิดามารดาก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุ บุตรเองก็ก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของวงจรชีวิตเช่นกัน เช่น เข้าสู่ตลาดแรงงาน ย้ายออกจากบ้านของบิดามารดา และไปตั้งครัวเรือนของตนเองภายหลังการสมรส การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีผลกระทบกระเทือนอย่างสำคัญต่อสัมพันธภาพในครอบครัว (ยุวดี ดวงจินดา. 2536:1) ความสัมพันธ์ในครอบครัวของผู้สูงอายุถือเป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจของนักวิชาการด้านสูงอายุวิทยาเป็นอย่างมากในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากมีผลงานวิจัยที่รายงานว่า ความสัมพันธ์ในครอบครัวของผู้สูงอายุ มีความสำคัญต่อตัวผู้สูงอายุและครอบครัว เป็นแหล่งช่วยเหลือที่สำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ได้ของผู้สูงอายุเป็นอย่างมาก

ผู้สูงอายุ หรือ คนชรา คือประชากรกลุ่มหนึ่งที่มีความแตกต่างด้านชีวภาพและกายวิภาคอันเนื่องมาจากอายุขัยที่มีมากกว่าประชากรกลุ่มอื่นๆ ขณะเดียวกันก็เป็นผู้ที่มีประสบการณ์และรับรู้เรื่องราวที่สั่งสมมามากกว่าผู้ที่มีอายุน้อยกว่า (ปรีชา อุปโยคิน และคณะ. 2541: 10) เมื่อเป็นเช่นนั้นการอบรมสั่งสอน ให้คำปรึกษา คำแนะนำแก่บุตรหลานจึงถือเป็นหน้าที่ประจำของผู้สูงอายุ ถึงแม้ว่าบุตร

หลานจะเติบโตก็ยังทำหน้าที่นี้อยู่เพราะต้องการให้บุตรหลานเป็นคนดี ซึ่งสิ่งถูกสิ่งผิดเพื่อบุตรหลานจะได้มีชีวิตที่ดีในสังคม และนอกจากนี้ผู้สูงอายุยังปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรหลานอีกด้วย

การอบรมสั่งสอนบุตรหลานถือได้ว่าผู้สูงอายุได้ทำประโยชน์ให้แก่บุคคลในครอบครัว แต่ถ้าเมื่อใดที่ผู้สูงอายุอยู่กันตามลำพังโดยไม่มีบุตรหลานให้พูดสนทนา หรืออบรมสั่งสอน อาจทำให้ท่านรู้สึกเหงา ว้าเหว่ และฟุ้งซ่านขาดความมั่นคงทางจิตใจ วัดจึงเป็นสถานที่ถ่ายทอดหลักธรรมะ และปฏิบัติกิจกรรมทางพุทธศาสนา ให้ผู้สูงอายุได้นำมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต เป็นที่พึ่งทางจิตใจ (อรรถวณิช คำชื่น. 2541: 23) กล่าวว่า ผู้สูงอายุทั้งในเมืองและชนบทจะมีความเชื่อเรื่องบุญกรรม สวรรค์ นิพพาน กรรมดี กรรมชั่ว โดยผู้สูงอายุในเมืองจะมีความเชื่อในเหตุและผลสูงกว่า แต่โดยทั่วไปผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างมีความเชื่อเรื่องศาสนาและต้องการที่พึ่งทางจิตใจแตกต่างกัน

พุทธศาสนาถือเป็นศาสนาประจำชาติไทย ชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธจะร่วมทำบุญ ตักบาตร ฟังเทศน์ ฟังธรรม สวดมนต์ นั่งสมาธิ เพื่อแสวงหาความสงบสุขทางจิตใจในวันพระและวันสำคัญทางศาสนาตามโอกาส ดังนั้นพุทธศาสนาจึงเป็นตัวสร้างสัมพันธภาพในครอบครัว โดยบุตรหลานในวัยทำงานหรือบุตรหลานที่แยกตัวออกไปสร้างครอบครัว ได้กลับมาร่วมทำบุญและทำกิจกรรมภายในครอบครัวกับผู้สูงอายุอีกด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาเรื่องความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา กับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ มุ่งศึกษาว่าความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาที่มากหรือน้อยนั้นมีผลกับสัมพันธภาพภายในครอบครัวของผู้สูงอายุอย่างไร ซึ่งผลการวิจัยที่ได้นี้จะนำไปเป็นแนวทางในการแนะนำผู้สูงอายุให้ดำเนินชีวิตในช่วงปลายวัยของชีวิตได้อย่างมีความสุข

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระดับความศรัทธาในพุทธรูปศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ
2. เพื่อเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธรูปศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุตามตัวแปรเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจ
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาในพุทธรูปศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

ความสำคัญของการวิจัย

1. ทำให้ทราบถึงระดับความศรัทธาในพุทธรูปศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ
2. ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ความศรัทธาในพุทธรูปศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุตามตัวแปรเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษาและฐานะ

ทางเศรษฐกิจ

3. ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ
4. เพื่อให้ผู้ที่สนใจสามารถนำข้อมูลความรู้ที่ได้รับนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุในประเด็นอื่นต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ ผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปจากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลพนบุรี อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี จำนวน 1,700 คน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ ผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปจากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลพนบุรี อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี จำนวน 200 คน โดยเป็นกลุ่มตัวอย่างที่สามารถให้ข้อมูลได้ และมีความครอบคลุมตัวแปรที่ศึกษา

ตัวแปรที่ศึกษา

1. ตัวแปรอิสระ แบ่งได้ดังนี้

1.1 เพศ ได้แก่

1.1.1 เพศชาย

1.1.2 เพศหญิง

1.2 อายุ แบ่งได้ดังนี้

1.2.1 60-70 ปี

1.2.2 71 ปีขึ้นไป

1.3 สถานภาพสมรส แบ่งได้ดังนี้

1.3.1 โสด

1.3.2 มีคู่

1.3.3 เคยมีคู่

1.4 ระดับการศึกษา แบ่งได้ดังนี้

1.4.1 ประถมศึกษา

1.4.2 มัธยมศึกษา

1.4.3 อุดมศึกษา

1.5 ฐานะทางเศรษฐกิจ แบ่งได้ดังนี้

1.5.1 พอกินพอใช้

1.5.2 เหลือใช้

2. ตัวแปรตาม ได้แก่

2.1 ความศรัทธาในพุทธศาสนา

2.2 สัมพันธภาพในครอบครัว

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. **ผู้สูงอายุ** หมายถึง บุคคลทั้งเพศชายและเพศหญิงที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ปีพ.ศ. 2549 โดยแบ่งได้ดังนี้
 - อายุ 60-70 ปี
 - อายุ 71 ปีขึ้นไป
2. **สถานภาพสมรส** หมายถึง สถานภาพในปัจจุบันของผู้สูงอายุ แบ่งได้ดังนี้
 - โสด หมายถึง ผู้สูงอายุที่ไม่มีสามีและภรรยา
 - มีคู่ หมายถึง ผู้สูงอายุที่มีสามีและภรรยา
 - เคยมีคู่ หมายถึง ผู้สูงอายุที่มีสามี ภรรยาเสียชีวิตหรือหย่าร้าง
3. **ระดับการศึกษา** หมายถึง วุฒิการศึกษาสูงสุดที่ผู้สูงอายุได้รับ แบ่งได้ดังนี้
 - ประถมศึกษา
 - มัธยมศึกษา
 - อุดมศึกษา
4. **ฐานะทางเศรษฐกิจ** หมายถึง สถานภาพทางการเงินของผู้สูงอายุ แบ่งได้ดังนี้
 - พอกินพอใช้ หมายถึง สถานภาพทางการเงินของผู้สูงอายุที่มีรายได้เพียงพอกับรายจ่าย
 - เหลือใช้ หมายถึง สถานภาพทางการเงินของผู้สูงอายุที่มีรายได้มากกว่ารายจ่าย

นิยามปฏิบัติการ

1. **ความศรัทธาในพุทธศาสนา** หมายถึง ความเชื่ออย่างมีเหตุผลด้านศาสนา หรือ ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา ซึ่งสามารถวัดได้โดยใช้แบบสอบถามความศรัทธาใน พุทธศาสนาที่ผู้วิจัยและคณะสร้างขึ้นเองจำนวน 20 ข้อ เป็นแบบสอบถามความคิดเห็นโดยแบ่ง

ออกเป็น 5 ระดับคือ จริงที่สุด จริง ไม่แน่ใจ ไม่จริง ไม่จริงที่สุด คะแนนเฉลี่ยที่ได้จะอยู่ในช่วง 20 – 100 คะแนน

เกณฑ์ที่ใช้ในการให้คะแนนมีดังนี้

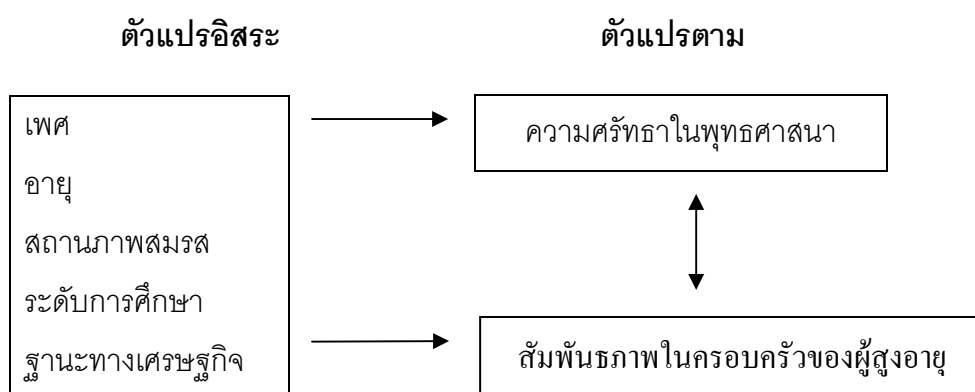
ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	73.34 – 100	คะแนน หมายถึง มีความศรัทธาในพุทธศาสนามาก
ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	46.47 - 73.33	คะแนน หมายถึง มีความศรัทธาในพุทธศาสนาปานกลาง
ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	20 - 46.46	คะแนน หมายถึง มีความศรัทธาในพุทธศาสนาน้อย

2. สัมพันธภาพในครอบครัว หมายถึง พฤติกรรมที่สมาชิกในครอบครัวปฏิบัติต่อผู้สูงอายุ โดยมีพฤติกรรมที่แสดงออกมาในลักษณะของความรักใคร่ กลมเกลียว การช่วยเหลือเกื้อกูล การมีเวลาให้กับผู้สูงอายุ การพักผ่อนหย่อนใจ การทำกิจกรรมต่างๆ และการแก้ไขปัญหาาร่วมกันกับผู้สูงอายุ สามารถวัดได้จากแบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัวที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเองจำนวน 20 ข้อ เป็นแบบสอบถามความคิดเห็นโดยแบ่งออกเป็น 5 ระดับ คือ จริงที่สุด จริง ไม่แน่ใจ ไม่จริง ไม่จริงที่สุด คะแนนเฉลี่ยที่ได้จะอยู่ในช่วง 20 – 100 คะแนน

เกณฑ์ที่ใช้ในการให้คะแนนมีดังนี้

ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	73.34 – 100	คะแนน หมายถึง มีสัมพันธภาพในครอบครัวมาก
ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	46.47 - 73.33	คะแนน หมายถึง มีสัมพันธภาพในครอบครัวปานกลาง
ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	20 - 46.46	คะแนน หมายถึง มีปัญหาสัมพันธภาพในครอบครัวน้อย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

สมมติฐานในการวิจัย

1. ผู้สูงอายุที่มีปัจจัยทางชีวสังคมต่างกันจะมีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน
 - 1.1 ผู้สูงอายุเพศหญิงมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุเพศชาย
 - 1.2 ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยกว่ามีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า
 - 1.3 ผู้สูงอายุที่มีคู่มิมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่เคยมีคู่ และโสด
 - 1.4 ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาอุดมศึกษามีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษามัธยมศึกษา และประถมศึกษา
 - 1.5 ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเหลือใช้มีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจพอกินพอใช้
2. ผู้สูงอายุที่มีปัจจัยทางชีวสังคมต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวแตกต่างกัน
 - 2.1 ผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุเพศชาย
 - 2.2 ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยกว่ามีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า
 - 2.3 ผู้สูงอายุที่มีคู่มิมีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่เคยมีคู่ และโสด
 - 2.4 ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาอุดมศึกษามีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษามัธยมศึกษา และประถมศึกษา
 - 2.5 ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเหลือใช้มีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจพอกินพอใช้
3. ความศรัทธาในพุทธศาสนามีความสัมพันธ์ทางบวกกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ
 - 1.1 ความหมายของผู้สูงอายุ
 - 1.2 การแบ่งกลุ่มผู้สูงอายุ
 - 1.3 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ
 - 1.4 การเปลี่ยนแปลงในผู้สูงอายุ
 - 1.5 ปัญหาที่พบในผู้สูงอายุ
2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความศรัทธาในพุทธศาสนา
 - 2.1 ความศรัทธาในพุทธศาสนา
 - 2.2 ลักษณะของความศรัทธาในพุทธศาสนา
 - 2.3 ผู้สูงอายุและศาสนา
 - 2.4 ความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุ
 - 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรชีวสังคมกับความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุ
3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ
 - 3.1 ความหมายของสัมพันธภาพในครอบครัว
 - 3.2 ความสำคัญของความสัมพันธในครอบครัว
 - 3.3 ลักษณะความสัมพันธในครอบครัว
 - 3.4 สัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ
 - 3.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรทางชีวสังคมกับสัมพันธภาพในครอบครัว
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

1. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ

1.1 ความหมายของ “ผู้สูงอายุ”

คำว่า “ผู้สูงอายุ” นั้น ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่าน ดังนี้

สิทธิอาภรณ์ ชวนปี (2543: 8) ให้ความหมายว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลที่มีอายุ ตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางร่างกายและจิตใจไปสู่ความเสื่อมถอย ควรได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากครอบครัวและสังคม เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข

จันทร์เพ็ญ เนียมอินทร์ (2539: 9) ได้ให้ความหมายของ ผู้สูงอายุ ไว้ว่า หมายถึง ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มีชีวิตอยู่ในช่วงวัยสุดท้ายของชีวิต เป็นวัยแห่งความเสื่อมถอยทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ หน้าที่การงานและบทบาททางสังคมลดลง เป็นที่ควรได้รับการช่วยเหลือ ดูแล อุปการะ เพื่อให้มีความสุข

รัตนา สนิธิรภาพ (2541: 14) กล่าวว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มีการเปลี่ยนแปลงทั้งร่างกายและจิตใจไปสู่ความเสื่อม อาจมีความอ่อนแอหรือเจ็บป่วยขึ้นอยู่กับพันธุกรรม สิ่งแวดล้อม ความสามารถทำกิจกรรมประจำวัน โรคภัยและภาวะสุขภาพจิตของแต่ละบุคคล และเป็นวัยเกษียณอายุราชการหรือออกจากงานประจำ ภาวะคุณภาพชีวิตจะเปลี่ยนจากดีไปสู่ภาวะไม่ดี

รวีวรรณ ลิ้มสวัสดิ์กุล (2547: 9) ได้ให้ความหมายผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางร่างกายและจิตใจไปในทางเสื่อมลง เป็นวัยที่ต้องปรับตัวในด้านต่าง ๆ ตามที่ควรเป็น เพื่อจะได้ดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมอย่างภาคภูมิและมีสุขภาพกายและจิตใจดี

นิตา ชูโต (2525: 7) กล่าวว่า ผู้สูงอายุ คือ บุคคลที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป ตามเกณฑ์ของการปลดเกษียณอายุข้าราชการหรือถ้าแบ่งช่วงเวลาของการมีชีวิตตามแนวคิดสอนของพุทธศาสนา ผู้สูงอายุจะอยู่ในช่วงปัจฉิมวัย คือ อายุ 50 ปีขึ้นไป อันเป็นวัยสุดท้ายของชีวิตมนุษย์

ทัศนีย์ ทองมาก (2540: 19) กล่าวว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลในวัยสุดท้ายของวงจรชีวิต ซึ่งจะใช้อายุเป็นเกณฑ์ในการกำหนดความหมายของการเป็นผู้สูงอายุ โดยถืออายุ 60 ปีขึ้นไป และการกำหนดเกณฑ์อายุนี้อาจถือเอาปลดเกษียณตัวเองออกจากการปฏิบัติงานตามที่กำหนดไว้

สุทธิพันธ์ พักสุวรรณ (2537: 10) ได้ให้ความหมายผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มีชีวิตอยู่ในช่วงวัยสุดท้ายของชีวิต เป็นวัยแห่งความเสื่อมถอย ทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ หน้าที่การงาน และบทบาททางสังคมลดลง เป็นที่ควรได้รับความช่วยเหลือ ดูแล อุปการะ เพื่อให้มีความสุข

จากที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป เป็นวัยแห่งการเกษียณอายุหรือออกจากงานประจำที่ทำ ต้องปรับตัวให้เข้าการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย

และจิตใจที่เสื่อมลง จึงจะสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างมีความสุข

1.2 การแบ่งกลุ่มผู้สูงอายุ

มีการแบ่งกลุ่มผู้สูงอายุไว้มากมาย ดังนี้

บรรลุ ศิริพานิช (รวีวรรณ ลิมาสวัสดิ์กุล. 2547: 10 ; อ้างอิงจากบรรลุ ศิริพานิช) แบ่งผู้สูงอายุออกเป็น 3 กลุ่ม ตามอายุและภาวะสุขภาพทั่ว ๆ ไป ได้แก่

1. ผู้สูงอายุระดับต้น มีอายุระหว่าง 60-70 ปี ระดับนี้สภาวะทางกายภาพและสรีระวิทยายังไม่เปลี่ยนแปลงมาก ยังสามารถช่วยเหลือตนเองได้เป็นส่วนใหญ่

2. ผู้สูงอายุระดับกลาง มีอายุระหว่าง 71-80 ปี ระดับนี้สภาวะทางกายภาพและสรีระวิทยาเริ่มเปลี่ยนแปลงไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ ทำให้การช่วยเหลือตนเองบกพร่อง เริ่มต้องการความช่วยเหลือในบางอย่าง

3. ผู้สูงอายุระดับปลาย มีอายุตั้งแต่ 80 ปีขึ้นไป ระดับนี้สภาวะทางกายภาพและสรีระวิทยาเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด บางคนมีความพิการ บางคนช่วยเหลือตนเองไม่ได้บางอย่าง จำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือ

องค์การอนามัยโลก (ไฉไล ไชยเสรี. 2540: 15 ; อ้างอิงจากองค์การอนามัยโลก) ได้แบ่งเกณฑ์อายุตามสภาพของการมีอายุเพิ่มขึ้น ดังนี้

1. ผู้สูงอายุ (Elderly) มีอายุระหว่าง 60-74 ปี

2. คนชรา (Old) มีอายุระหว่าง 75-90 ปี

3. คนชรามาก (Very old) มีอายุ 90 ปีขึ้นไป

ฟิลด์ และมิงเลอร์ (ไฉไล ไชยเสรี. 2539 ; อ้างอิงจาก Field and Minkler. 1988: 100) ศึกษาพบว่า ผู้สูงอายุจะมีลักษณะแตกต่างกันไปตามช่วงอายุ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. วัยผู้สูงอายุตอนต้น (Young-Old Age) คือ ผู้สูงอายุที่มีอายุต่ำกว่า 75 ปี ซึ่งผู้สูงอายุในช่วงวัยนี้ จะเป็นวัยที่สามารถทำงานได้ตามปกติเหมือนวัยผู้ใหญ่กลางคน

2. วัยผู้สูงอายุตอนกลาง (Old-Old Age) คือ ผู้สูงอายุที่มีอายุระหว่าง 75-84 ปี

3. วัยผู้สูงอายุตอนปลาย (Oldest-Old Age) คือ ผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 85 ปีขึ้นไป

นักวิจัยและนักสถิติ แห่ง American Nurse Association, McClymont et al. (1991) แบ่งผู้สูงอายุออกเป็นช่วง ๆ ดังนี้ (อนุสรณ์งานศพ. 2547: 129)

1. ช่วงอายุ 65-74 ปี คือ ผู้สูงอายุวัยต้น (Early old age , Younger-age หรือ Young-old)

2. ช่วงอายุ 75-84 ปี คือ ผู้สูงอายุวัยกลาง (Middle old age , Old aged , Old-old)

หรือ Old-elderly)

3. ช่วงอายุ 85 ปีขึ้นไป คือ ผู้สูงอายุวัยปลาย (Late old age หรือ The very old)

ในการแบ่งกลุ่มผู้สูงอายุนั้นต้องมีเกณฑ์ในการกำหนดร่วมกันว่าจะใช้อายุเท่าไรเป็นตัวกำหนดเพื่อจะได้เข้าใจเกี่ยวกับวัยผู้สูงอายุได้ตรงกันและชัดเจน ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้ใช้เกณฑ์ในการแบ่งกลุ่มผู้สูงอายุตามบรรลุ ศิริพานิช ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น

1.3 ทฤษฎีที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุ

การศึกษาเรื่องผู้สูงอายุมีแนวคิดเชิงทฤษฎีที่สำคัญดังนี้(สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2539: 11)

1.3.1 ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolution Theory)

ทฤษฎีนี้เชื่อว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีการวิวัฒนาการอยู่เสมอ และจะอยู่รอดได้แม้ในสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่ออายุมากขึ้นไม่สามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปได้

1.3.2 ทฤษฎีทางด้านชีววิทยา (Biological Theory)

ทฤษฎีภาวะผู้สูงอายุด้านชีววิทยาเป็นทฤษฎีที่อธิบายสาเหตุของความชราเชิงชีววิทยา

1.3.2.1 ทฤษฎีพันธุศาสตร์ (Genetic Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า คนชราเกิดขึ้นตามพันธุกรรม มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอวัยวะบางส่วนของร่างกายคล้ายคลึงกันหลายชั่วอายุ และลักษณะนั้นแสดงออกเมื่ออายุมากขึ้น เช่น ผมหงอก ศีรษะล้าน และเดินหลังค่อม

1.3.2.2 ทฤษฎีเนื้อเยื่อ (Collagen Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า สารที่เป็นส่วนประกอบของเนื้อเยื่อกระดูกเพิ่มมากขึ้น และมีการจับตัวกันมากขึ้น ทำให้ Collagen fiber หดสั้นเข้าเมื่อถึงวัยสูงอายุ ทำให้ปรากฏรอยย่นมากขึ้น และตั้งอยู่บริเวณกระดูก ข้อต่อ ซึ่งจะมองเห็นเป็นปมกระดูกชัดเจน

1.3.2.3 ทฤษฎีทำลายตนเอง (Auto Immune Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ความชราเกิดจากร่างกายสร้างภูมิคุ้มกันปกติน้อยลงพร้อมกับมีการสร้างภูมิคุ้มกันทำลายตนเองมากขึ้น ดังนั้นการสร้างภูมิคุ้มกันปกติน้อยลงจะทำให้ร่างกายต่อสู้เชื้อโรคและสิ่งแปลกปลอมได้ไม่ดี ทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้ง่าย และเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะรุนแรงเป็นอันตรายต่อชีวิตได้

1.3.2.4 ทฤษฎีความผิดพลาด (Error Catastrophe Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า เมื่อบุคคลมีอายุมากขึ้น จะค่อยๆ เกิดความผิดพลาดและความผิดพลาดนี้จะเพิ่มมากขึ้นจนถึงที่ ทำให้เซลล์ต่างๆ ของร่างกายเสื่อมและหมดอายุลง

1.3.2.5 ทฤษฎีเรดิคัลอย่างอิสระ (Free Radical Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ภายในร่างกายมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย โดยเฉพาะผู้สูงอายุประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมที่มีเรดิคัลอย่างอิสระ

อยู่มากมายตลอดเวลา เรดิกัลเหล่านี้จะทำให้ยื่นเกิดความผิดปกติ และทำให้คอลลาเจนและอีลาสติน ซึ่งเป็นโปรตีนองค์ประกอบของเนื้อเยื่อยืดหยุ่นเกิดขึ้นมาก จนทำให้เสียความยืดหยุ่นไป

1.3.3 ทฤษฎีทางจิตวิทยา (Psychological Theory)

ทฤษฎีนี้กล่าวถึงความสำคัญของจิตใจดังที่ Jung กล่าวว่า ความสำคัญของช่วงชีวิตในครั้งหลัง จะมีผลมาจากครั้งแรกของชีวิต อันเป็นสาเหตุทำให้ผู้สูงอายุมีบุคลิกภาพเปลี่ยนแปลงไป แยกเป็น 2 ทฤษฎีย่อย ดังนี้

1.3.3.1 ทฤษฎีบุคลิกภาพ (Personality Theory) ทฤษฎีนี้กล่าวว่าผู้สูงอายุจะเป็นสุขหรือทุกข์ขึ้นอยู่กับภูมิหลังและการพัฒนาจิตใจของผู้นั้น ถ้าผู้สูงอายุเติบโตขึ้นมาด้วยความมั่นคงอบอุ่น มีความรักแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย เห็นความสำคัญของผู้อื่น รักผู้อื่น และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้เป็นอย่างดี ก็มักจะเป็นผู้สูงอายุที่ค่อนข้างมีความสุขในชีวิตบั้นปลาย

1.3.3.2 ทฤษฎีความปราชัย (Intelligence Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ผู้สูงอายุที่ยังปราชัย และคงความเป็นปราชัยอยู่ได้ด้วย เป็นผู้ที่มีความสนใจเรื่องต่างๆ อยู่เสมอ มีการค้นคว้าและพยายามที่จะเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา ผู้ที่จะมีลักษณะเช่นนี้ได้ จะต้องเป็นผู้ที่มีสุขภาพดีและมีเงินใช้สอย โดยไม่เดือดร้อน

1.3.4 ทฤษฎีทางสังคมวิทยา (Sociological Theory)

ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ถ้าสังคมเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว ก็จะทำให้สถานะของผู้สูงอายุเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วด้วย และสถานะของผู้สูงอายุในสังคมใด จะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับจำนวนของผู้สูงอายุในสังคมนั้น นอกจากนั้นยังได้แนะนำให้ผู้สูงอายุยอมรับว่า เมื่อถึงวัยสูงอายุถูกหลานและชุมชนมักจะให้ความสำคัญและความสนใจน้อยลง เพื่อจะได้ใช้ชีวิตในบั้นปลายอย่างมีความสุข โดยมีแนวทฤษฎีที่เสนอแนะการดำรงตนของผู้สูงอายุทางสังคม ดังนี้

1.3.4.1 ทฤษฎีไร้การผูกพัน (Disengagement Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ผู้สูงอายุและสังคมจะลดบทบาทซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เนื่องจากผู้สูงอายุรู้สึกว่าตนเองมีความสามารถลดลง สุขภาพเสื่อมถอย รวมทั้งความตายที่ค่อยๆ มาถึง ผู้สูงอายุจึงหลีกเลี่ยงหนีถอนตัวออกจากสังคม เพื่อลดความเครียดและพอใจกับการไม่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันระหว่างตนเองกับสังคมอีกต่อไป

1.3.4.2 ทฤษฎีการทำกิจกรรม (Activity Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ผู้สูงอายุจะมีความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจ ซึ่งได้จากการมีกิจกรรมและการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ทำให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และมีความรู้สึกว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคม กิจกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้สูงอายุมีสุขภาพดีทั้งทางกายและใจ รวมทั้งเกิดความพึงพอใจในชีวิตของตนเองด้วย

1.3.4.3 ทฤษฎีความต่อเนื่อง (Continuity Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ผู้สูงอายุจะมีความสุขได้ก็เมื่อได้กระทำกิจกรรมหรือปฏิบัติตัวเช่นที่เคยกระทำมาก่อน บุคคลใดคุ้นเคยกับการอยู่ร่วมกับคนหมู่มากก็กระทำต่อไป บุคคลใดพอใจชีวิตที่อยู่อย่างสงบสันโดษ อาจแยกตนเองออกมาอยู่ตามลำพังทฤษฎีนี้ได้กล่าวถึงพฤติกรรมของผู้สูงอายุอย่างกว้างๆ ว่าจะต้องปรับตัว ให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงมากมายที่เกิดขึ้นในสังคม เช่น การตายของสามีหรือภรรยา การเกษียณอายุ และรายได้ที่ลดลง เป็นต้น

1.3.4.4 ทฤษฎีของอีริกสัน (Erikson's Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า การพัฒนาด้านจิตวิทยาสังคมของผู้สูงอายุนั้น เป็นช่วงชีวิตที่ผู้สูงอายุจะรู้สึกว่าคุณค่า มั่นคง หรือท้อแท้หมดหวัง สำหรับบุคคลที่มีความรู้สึกว่าคุณค่าอันมีคุณค่าถ้ามีความมั่นคง จะมีความรู้สึกพึงพอใจในผลของความสำเร็จจากช่วงชีวิตที่ผ่านมา และเกิดความรู้สึกสุข สงบทางใจ และสามารถยอมรับได้ในเรื่องความตายว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ในทางตรงกันข้ามผู้สูงอายุที่ไม่ยอมรับ ก็มีความรู้สึกว่าคุณค่าอันมีโอกาสน้อยได้น้อย และไม่ต้องการมีชีวิตยืนยาวต่อไปอีก เกิดความท้อถอย ลึกลับ หวัง คับข้องใจ รู้สึกว่าคุณค่าอันไม่มีคุณค่า และความสามารถที่จะเผชิญกับภาวะสูงอายุลดน้อยลงด้วย

1.3.4.5 ทฤษฎีพัฒนาของเพค (Peck's Developmental Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าผู้สูงอายุวัยต้น (55-75 ปี) และผู้สูงอายุวัยปลาย (75ปีขึ้นไป) มีความแตกต่างกันทั้งลักษณะนิสัยและการปฏิสัมพันธ์ทางด้านจิตวิทยาสังคม เขามีความเชื่อว่าผู้สูงอายุมีการพัฒนาการ 3 ประการ คือ

1) ความสามารถในการแยกความแตกต่างของตน กับบทบาทในช่วงชีวิตที่ผ่านมา ความภาคภูมิใจในตนเองและรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า ขึ้นอยู่กับบทบาทของหน้าที่การงาน ในทางตรงกันข้ามเมื่อเกษียณอายุ บางคนจะรู้สึกว่าไร้คุณค่า แต่ถ้าความรู้สึกภาคภูมิใจและความมีคุณค่าของงานไม่ได้มาจากตำแหน่งหน้าที่ที่เคยทำหลังเกษียณอายุ ความรู้สึกนั้นก็ยังคงมีอยู่ เช่น ผู้สูงอายุที่ชอบปลูกต้นไม้ ก็ยังพึงพอใจหลังเกษียณอายุที่จะได้ทำสิ่งที่ต้องการแทนงานอาชีพที่เคยทำประจำ

2) ความสามารถทางร่างกายมีการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ ถ้าผู้สูงอายุนึกถึงสภาพร่างกายยังคงมีความแข็งแรง จะทำให้ผู้สูงอายุยอมรับความสามารถทางร่างกายที่ลดลง และพยายามปรับตัวให้เหมาะสม ชีวิตก็มีความสุข แต่ถ้าผู้สูงอายุนึกถึงความถดถอยของร่างกาย ก็จะทำให้ผู้สูงอายุมีความสุขและความพอใจลดน้อยลง

3) การยอมรับว่าร่างกายของตนเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ กับสภาพร่างกายก่อนสูงอายุ การยอมรับร่างกายตามธรรมชาตินี้ทำให้ผู้สูงอายุยอมรับความตายโดยไม่รู้สึกหวาดกลัว การยอมรับนี้รวมไปถึงกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับความตายด้วย ในทางตรงกันข้ามคนที่ยึดติดกับสภาพร่างกายขณะที่อยู่ในวัยที่อายุน้อยกว่า ก็พยายามยืดชีวิตไว้ให้ยาวนานที่สุด โดยไม่พึง

พอใจกับสภาพที่เป็นอยู่มีความหวาดกลัวกับความตาย

จากทฤษฎีต่างๆ ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ผู้สูงอายุทุกคนมิได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจและสังคมเหมือนกันไปหมด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อ ความรู้ ความสามารถ สภาพะ สุขภาพ ประเพณีวัฒนธรรม และมาตรฐานทางสังคมของแต่ละบุคคล

1.4 การเปลี่ยนแปลงในผู้สูงอายุ

1.4.1 การเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย (คณาจารย์สถาบันพระบรมราชชนก. 2541: 8-18)

ระบบหล่อเลี้ยงร่างกาย มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ได้แก่ ผิวหนัง ต่อมเหงื่อ ไขมัน และ เล็บ ซึ่งนอกจากเกิดจากความชราแล้ว ยังได้รับอิทธิพลจากพันธุกรรม สิ่งแวดล้อม อาหารและสุขภาพ ทั่วๆ ไป การเปลี่ยนแปลงต่างๆ มีดังนี้

1. **ผิวหนัง** ลักษณะผิวหนังของผู้สูงอายุ แตกต่างกันไปตามตำแหน่งของร่างกาย เช่น บริเวณหน้า จะมีรอยตีนกาบริเวณหางตา บริเวณคอมีรอยย่นมาก เพราะมีไขมันใต้ผิวหนังน้อย ผิวหนังซีดไม่มีน้ำมันวลเหมือนวัยหนุ่มสาว บางคนหน้าเป็นฝ้ามากขึ้น บริเวณแขนขา หลังมือ มีไขมัน ใต้ผิวหนังน้อยเช่นเดียวกันทำให้มองเห็นเป็นรอยย่นชัดเจน ผิวหนังบางมองเห็นหลอดเลือดใต้ผิวหนัง ได้ชัด หลอดเลือดฝอยเปราะแตกง่าย ผิวหนังมักแห้งและลอกทำให้มีอาการคัน บางแห่งมีจุดเหมือนขี้แมลงวันมากขึ้น บางแห่งมีรอยด่างและสีไม่สม่ำเสมอ เรียกว่า ตกกระ ส่วนบริเวณลำตัว โดยเฉพาะ บริเวณหน้าท้องและสะโพกจะมีไขมันใต้ผิวหนังมาก ทำให้มีลักษณะพุงพลุ้ยผิวหนังตามตำแหน่งต่างๆ ของร่างกายเหล่านี้ เมื่อเป็นแผลแล้วจะหายช้ามาก เพราะเซลล์แบ่งตัวได้ช้าลง หลอดเลือดเปราะและ แข็งมากขึ้น ทำให้การงอกใหม่ของหลอดเลือดฝอยลดลง และมักเป็นแผลกดทับได้ง่ายเพราะประสาท สัมผัสไม่ดี

2. **ต่อมเหงื่อขับเหงื่อได้น้อยลง** ขนาดของต่อมเหงื่อเล็กลงและจำนวนเหลือน้อย กว่าวัยหนุ่มสาว จึงระบายความร้อนออกจากร่างกายได้ไม่ดี ทำให้ผู้สูงอายุร้อนมาก สาเหตุของการ ระบายความร้อนไม่ดี มีส่วนหนึ่งเกิดจากประสาทอัตโนมัติ ทำหน้าที่ตอบสนองต่อภาวะที่ร่างกาย อุณหภูมิสูงขึ้นไม่ดี ทำให้การขยายของหลอดเลือดฝอยและการขับเหงื่อของต่อมเหงื่อ เป็นไปค่อนข้าง ช้า นอกจากจะรู้สึกร้อนมากเมื่ออากาศหนาวผู้สูงอายุจะรู้สึกหนาวมากด้วย และทนต่อความหนาวเย็น มากไม่ค่อยได้ เนื่องจากไขมันใต้ผิวหนังบริเวณแขนขาลดลง ร่างกายเก็บความร้อนได้ไม่ดีพอ ทำให้ ผู้สูงอายุปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของร่างกายได้ค่อนข้างลำบาก และการจัดสิ่งแวดล้อมให้พอดีกับ ความต้องการของผู้สูงอายุก็ทำได้ยาก

3. **ผมเปลี่ยนเป็นสีขาวแห้ง** และร่วงง่าย เนื่องจากเนื้อเยื่อผิวหนังศีรษะเหี่ยวลง การไหลเวียนของโลหิตลดลง และเส้นผมได้รับอาหารไม่เพียงพอ เล็บจะยาวช้ากว่าปกติ

ระบบไหลเวียน การเปลี่ยนแปลงของระบบไหลเวียนมีผลทำให้ระบบอื่นๆ ของร่างกายได้รับออกซิเจนและอาหารลดลง อันเป็นต้นเหตุของการเสื่อมของอวัยวะอื่นๆ ตามมา การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ได้แก่

1. **หัวใจ** หัวใจของผู้สูงอายุมักมีรูปร่างและขนาดไม่เปลี่ยนแปลงนอกจากบางรายที่มีขนาดลดลง เยื่อหุ้มหัวใจหนาขึ้น ผนังห้องหัวใจล่างหนาขึ้น และมีไขมันแทรกซึมอยู่ในกล้ามเนื้อหัวใจ ลิ้นหัวใจมักหนาและแข็งเป็นผลมาจากพังผืดเกิดขึ้น ทำให้การนำกระแสประสาทไม่ดี การทำงานของหัวใจลดลง อัตราการเต้นสูงสุดของหัวใจจะต่ำกว่าวัยหนุ่มสาว การตอบสนองของหัวใจต่อภาวะเครียดทำได้ช้า จะเห็นได้จากชีพจรไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงเมื่อมีไข้สูงหรือตกใจและเมื่อเปลี่ยนแปลงแล้วกว่าจะกลับคืนสู่ภาวะปกติต้องใช้เวลา

2. **หลอดเลือด** หลอดเลือดจะเสียความยืดหยุ่นทำให้มองเห็นหลอดเลือดได้ชัดเจน ตรงบริเวณศีรษะ คอ แขน ขา การที่ผนังหลอดเลือดแข็งและเสียความยืดหยุ่นนี้ทำให้หัวใจต้องบีบตัวแรงขึ้นทำให้ค่าความดันเลือดสูงขึ้นทั้งความดันซิสโตลิก และความดันไดแอสโตลิก ซึ่งอาจสูงถึง 170/95 มม.ปรอท ผู้ที่อายุเกิน 80 ปี อาจมีค่าความดันเลือดสูงถึง 195/105 มม.ปรอทโดยไม่จำเป็นต้องรักษา

จากการเปลี่ยนแปลงของระบบไหลเวียนดังกล่าวแล้ว ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกเหนื่อยง่าย เมื่อออกกำลังกาย บางรายอาจมีอาการหน้ามืดเป็นลม เพราะการนำกระแสไฟฟ้าหัวใจไม่ดีและการทำงานของชดเชยเมื่อเกิดภาวะเครียดไม่ดีพอ ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าตนเองไม่สามารถปฏิบัติงานต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพเช่นเดิม เกิดความวิตกกังวล ถ้าไม่สามารถปรับตัว ยอมรับสภาพการเปลี่ยนแปลงของร่างกายได้

ระบบหายใจ มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมลงเช่นเดียวกับระบบไหลเวียน ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง คือ

1. **อวัยวะช่วยหายใจ** ทรวงอกมีรูปร่างคล้ายถังเปียร์ คือ มีความหนาแน่นจากหน้าไปหลังเพิ่มขึ้น กระดูกซี่โครง และกระดูกสันหลังมีการเคลื่อนไหวขณะหายใจเข้าหายใจออกลดลง เนื่องจากกล้ามเนื้อช่วยในการหายใจอ่อนแอลง การหายใจส่วนใหญ่ต้องใช้กระบังลมช่วย กล่องเสียงเสื่อมทำให้เสียงเปลี่ยนเป็นห้าว แหบ และแห้ง

2. **ปอด** มีแนวโน้มที่จะมีขนาดโตขึ้น เนื่องจากความยืดหยุ่นของเนื้อปอดไม่ดี เยื่อหุ้มปอดแห้งตึง และมีการคั่งของน้ำในช่องเยื่อหุ้มปอดได้ง่าย ขนกวัดมีการพัดโบกน้อยลง ทำให้ติดเชื้อในระบบทางเดินหายใจได้ง่าย ท่อหลอดลมแยก และท่อถุงลมขนาดโตขึ้น ถุงลมมีจำนวนน้อยลง

แต่ขนาดโตขึ้น ทำให้ค่าแรงดันออกซิเจนในหลอดเลือดแดงในผู้สูงอายุต่ำกว่าวัยหนุ่มสาว คือเหลือเพียง 75 มม.ปรอท ค่าของอากาศค้างในปอด เพิ่มขึ้นประมาณ 50 % ในคนอายุ 90 ปี และค่าความจุชีพของปอดลดลง ทำให้ปริมาณอากาศ หายใจเข้า หายใจออกลดลง

ระบบกล้ามเนื้อ จากการศึกษพบว่าปริมาณกล้ามเนื้อลดลงและปริมาณไขมันเพิ่มขึ้น การเพิ่มของไขมันเกิดจากร่างกายดึงไปใช้น้อยลง ทำให้มองเห็นผู้สูงอายุมีลักษณะกล้ามเนื้อหย่อนยานลง ซึ่งเห็นได้ชัดเจนตรงบริเวณแขน และมีลักษณะลงพุง กล้ามเนื้อมีเส้นใยเล็กลง ภายในเซลล์กล้ามเนื้อมีการสะสมของไกลโคเจน และเกลือแร่ที่จำเป็นในการทำงานของกล้ามเนื้อน้อยลง ได้แก่ โปรตีนเซียม และทำให้ความตึงตัวของกล้ามเนื้อลดลงและพลังก็อ่อนลง รู้สึกเหมือนไม่ค่อยมีกำลังและยกของหนักไม่ไหว การสังเคราะห์โปรตีนของเซลล์กล้ามเนื้อลดลง และหลอดเลือดฝอยภายในกล้ามเนื้อลดลง

การทำงานประสานกันระหว่างประสาทและกล้ามเนื้อเสื่อมลง การตอบสนองของกล้ามเนื้อช้ากว่าเดิม ความเร็วในการหดตัวของกล้ามเนื้อลดลง ทำให้ผู้สูงอายุขาดความคล่องแคล่วว่องไวในการเคลื่อนไหว ผู้สูงอายุมักเดินก้าวสั้นๆ ท่าทางเดินไม่ค่อยมั่นคง มีไหล่ห่อเนื่องจากกล้ามเนื้อต้นแขนเล็กลง และปุ่มกระดูก อะโครเมียนเสื่อมลง

ระบบกระดูก กระดูกจะบางลงเพราะมีการเกาะของแคลเซียมลดลง เนื่องจากการใช้แรงงานในชีวิตประจำวันลดลง กระดูกจึงรับแรงที่มากกระทำน้อยตามไปด้วย ซึ่งแรงที่มากกระทำต่อกระดูกนี้จะสามารถกระตุ้นการสร้างกระดูกให้หนาขึ้นได้ สาเหตุอีกประการหนึ่งเกิดจากการขาดโปรตีนและเกลือแร่ ได้แก่ แคลเซียม ฟอสฟอรัส และวิตามิน หรือขาดฮอร์โมนเอสโตรเจนซึ่งช่วยในการดูดซึมแคลเซียมและมีการจับของแคลเซียมในเนื้อกระดูก จึงมักพบว่าภาวะกระดูกพรุนในเพศหญิงหลังหมดประจำเดือนมากกว่าผู้สูงอายุ

ข้อกระดูกต่างๆ ก็เสื่อมลงเช่นกัน เยื่อหุ้มข้อ เยื่อหุ้มกระดูกจะเสื่อมสภาพไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าไม่มีการใช้งานจะยิ่งเสื่อมมาก ข้อใดที่ยังใช้งานจะเสื่อมน้อยกว่า กระดูกอ่อนมีการเสื่อมสลายจากการใช้งานมานานและเกิดพังผืด เยื่อหุ้มกระดูกก็เช่นเดียวกัน รวมทั้งที่ข้อกับน้ำเลี้ยงข้อทำให้ผู้สูงอายุเคลื่อนไหวข้อไม่สะดวก การมีปัญหากับการเคลื่อนไหวทำให้ผู้สูงอายุต้องจำกัดกิจกรรมลง ไม่กล้าไปไหนคนเดียว หรือรู้สึกลำบากใจถ้าต้องอยู่ในภาวะเร่งรีบ การเดินทางออกจากบ้านอาจจะน้อยครั้งลงเพราะกลัวว่าจะไม่ปลอดภัย ทำให้ผู้สูงอายุใช้แรงงานในชีวิตประจำวันน้อยลงจนทำให้เกิดการเสื่อมของกระดูกและข้อมากขึ้น

ระบบประสาท การเปลี่ยนแปลงของสมองจะเป็นไปอย่างช้าๆ สมองของผู้สูงอายุจะมีขนาดเล็กลง น้ำหนักของสมองลดลง ผู้สูงอายุบางรายมีอาการสั่นของมือและศีรษะ เชื่อว่าเกิดจากสารสื่อ เช่น โดปามีน สูญเสียการควบคุมการทำงานประสานกันของสมอง ลักษณะการนอนหลับใน

ผู้สูงอายุก็เปลี่ยนแปลงไป คือหลับ-ตื่น ค่อนข้างหลาย ๆ ครั้ง คุณภาพของการนอนก็จะลดลงคือหลับยาก และหลับไม่ค่อยสนิทมักตื่นนอนกลางดึก

ระบบประสาทอัตโนมัติ ก็ทำงานเสื่อมลงเช่นกัน มีการตอบสนองช้า มีผลทำให้ผู้สูงอายุหน้ามืดเป็นลมเมื่อเปลี่ยนท่าได้ง่าย เพราะการตอบสนองของหลอดเลือด เมื่อแรงดันเปลี่ยนเป็นไปค่อนข้างช้าจนทำให้ความดันโลหิตลดลงมากเมื่อเปลี่ยนท่าและเมื่อร่างกายต้องการออกซิเจนมากขึ้น หัวใจก็ตอบสนองโดยการบีบตัวให้แรงและเร็วขึ้นได้ช้า จนทำให้ร่างกายขาดออกซิเจนได้ในบางครั้ง หรือเมื่อกระตุ้นให้หัวใจบีบตัวเร็วแล้ว กว่าจะสั่งงานให้หัวใจบีบตัวช้าลงก็ต้องใช้เวลานานจนเป็นเหตุให้เกิดภาวะหัวใจวายได้

ระบบประสาทสัมผัสพิเศษ ระบบประสาทสัมผัสพิเศษประกอบด้วย ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง ซึ่งเมื่ออายุเข้าสู่วัยสูงอายุก็จะมีเปลี่ยนแปลงกล่าว คือ

1. **ตา** การเสื่อมของตาทำให้ผู้สูงอายุมีปัญหาความปลอดภัยในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวันและความสุขสบายอื่นๆ อย่างมาก การเปลี่ยนแปลงเริ่มตั้งแต่หนังตาบน ซึ่งปกติจะบางไม่มีไขมันใต้ผิวหนัง เมื่ออายุมากขึ้นจึงเกิดหนังตาหย่อนได้ง่าย หนังตาล่างจะบวม เนื่องจากไขมันที่อยู่ใต้ลูกต่ายื่นออกมาเพราะผนังกันไม่แข็งแรง

ผู้สูงอายุมักสายตาวาย การปรับสายตาจากมองใกล้เป็นมองไกล เมื่อมองวัตถุที่เคลื่อนไหวเร็ว ๆ จะรู้สึกเวียนศีรษะเพราะการทรงตัวในผู้สูงอายุนั้น ส่วนหนึ่งอาศัยการมองเห็น เลนซ์ตามักขุ่นทำให้ทึบแสงมากขึ้น และมีสีเหลืองเพิ่มขึ้น ทำให้ผู้สูงอายุมองเห็นวัตถุที่มีสีม่วงและสีน้ำเงินไม่ชัดและไม่สามารถแยกความแตกต่างของ 2 สีนี้ได้อย่างชัดเจน แต่ผู้สูงอายุจะมองเห็นวัตถุสีแดงและสีเหลืองได้ชัดเจนดีมาก เนื่องจากเลนซ์ตาที่กลายเป็นสีเหลืองมากขึ้นนี้ยอมให้แสงสีเหลืองและสีแดงผ่านได้ดี ผลอีกประการหนึ่งจากการที่เลนซ์ตาขุ่นคือต้องใช้แสงสว่างมากขึ้น เพื่อการมองเห็นที่ชัดเจน

2. **หู** การเปลี่ยนแปลงของหูชั้นนอก มีขี้หูมากขึ้น หูชั้นกลางมีการเปลี่ยนแปลงของแก้วหู คือมักจะแข็งและฝ่อ ส่วนหูชั้นในและหลังโคมเคลีย มีการตายของเซลล์ขนตรงบริเวณก้นหอย เกิดจากการขาดเลือดไปเลี้ยงร่วมกับมีของเหลวอยู่ภายในก้นหอยมากขึ้น ทำให้ผนังบวมกดดันเซลล์ขนจนในที่สุดเซลล์ขนตาย ก่อนตายอาจทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกเหมือนมีเสียงในหู เวียนศีรษะแบบบ้านหมุน การได้ยินลดลงซึ่งจะสูญเสียการได้ยินเสียงที่มีความถี่สูงมากกว่าเสียงที่มีความถี่ต่ำ การสูญเสียการได้ยินทำให้ผู้สูงอายุถูกตัดขาดจากสิ่งแวดล้อม เมื่ออยากได้ยินเสียงอาจต้องขอร้องให้ผู้พูดพูดเสียงดัง ซึ่งอาจทำให้เข้าใจผิดว่าเป็นการพูดตวาดก็ได้

3. **ลิ้น** การรับรสทำได้ไม่ดี โดยเฉพาะรสหวาน และต่อมาจะสูญเสียการรับรสเค็ม ปุ่มรับรสที่เสียช้าที่สุดคือรสขมและเปรี้ยว จากการที่ปุ่มรับรสเหลือน้อยลงประกอบกับการมีน้ำลายในปาก

น้อยลง และจุมกักรับกลืนได้ลดลง จึงทำให้ผู้สูงอายุเบื่ออาหารได้ง่าย

4. จุมก ความสามารถในการรับกลืนของผู้สูงอายุลดลง เนื่องจากจำนวนใยประสาทรับกลืน มีจำนวนน้อยลง ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกไม่ปลอดภัยเมื่อต้องอยู่คนเดียวเพราะอาจไม่ระวังไต่ตอกลิ้น ซึ่งเป็นสัญญาณอันตรายจากไฟไหม้ กลืนแก๊สรั่ว หรือกลืนอันเกิดจากไฟช็อตได้

5. ผิวหนัง ความรู้สึกจากการสัมผัสที่ผิวหนังลดลง อาจทำให้เกิดแผลกดทับได้ง่าย เพราะความรู้สึกต่อแรงกดและความเจ็บปวดลดลง

ระบบทางเดินอาหาร การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ได้แก่

1. ฟัน ฟันมักจะเหลือน้อยซี่ลง ที่เหลืออยู่ มักจะโยกคลอนไม่แข็งแรงพอที่จะขบเคี้ยวอาหารแข็ง บางคนต้องใส่ฟันปลอม ซึ่งจะเป็นอุปสรรคต่อการรับประทานอาหารที่มีลักษณะเหนียวและอาหารที่มีก้างหรือกระดูก สีของฟันผู้สูงอายุมักจะเป็นสีเหลือง เกิดจากเคลือบฟันบางลงทำให้เห็นเนื้อฟันซึ่งมีสีเหลืองชัดเจน โพรงประสาทฟันในผู้สูงอายุเล็กลง ประกอบกับเซลล์ประสาทในโพรงประสาทฟันมีน้อยลง จึงมีผลให้ผู้สูงอายุรู้สึกเสียวฟันน้อยลง ต่อมาน้ำลายขยับน้ำลายน้อยลง น้ำลายมีลักษณะเหนียวมากขึ้น การรับรสและกลืนไม่ดี ทำให้ผู้สูงอายุมีอาการเบื่ออาหาร

2. หลอดอาหาร การเคลื่อนไหวของหลอดอาหารลดลง จะรู้สึกอาหารติดคอถ้ารับประทานเร็ว หลอดอาหารมักขยายใหญ่ออก หูรูดของหลอดอาหารคลายตัว น้ำย่อยในกระเพาะไหลย้อนขึ้นไปในหลอดอาหาร ทำให้หลอดอาหารอักเสบได้ง่าย และผู้ป่วยจะรู้สึกแสบหน้าอก

3. กระเพาะอาหาร กระเพาะอาหารบีบตัวน้อยลง ขยับน้ำย่อยคือกรดเกลือได้น้อยลง ทำให้ย่อยโปรตีนได้น้อยลง และยังทำให้การดูดซึมเหล็ก แคลเซียมและวิตามินบี 12 ลดลง ซึ่งอาจเกิดร่วมกับการเปลี่ยนแปลงของกรดต่างๆ ปริมาณการไหลเวียนเลือด และการเจริญเติบโตของแบคทีเรียบางชนิดด้วย จากการที่กระเพาะอาหารบีบตัวได้ช้าลง ทำให้อาหารค้างอยู่ในกระเพาะนานขึ้น

4. ลำไส้ ตลอดความยาวของลำไส้มีการฝ่อของเยื่อบุเป็นหย่อมๆ ประกอบกับน้ำย่อยจากกระเพาะลดลง เซลล์ที่ทำหน้าที่ดูดซึมน้ำน้อยลง และเลือดมาเลี้ยงลำไส้ลดลง ทำให้การดูดซึมน้ำลดลง ผู้สูงอายุมักมีอาการท้องผูกเนื่องจากการบีบตัวของลำไส้ใหญ่ช้าลง ร่วมกับการขับเมือกของลำไส้ใหญ่มีน้อยลง กากอาหารที่ผ่านมาถึงลำไส้ใหญ่จะดูดซึมน้ำกลับไปมาก จึงทำให้อุจจาระแห้งมากขึ้น ผู้สูงอายุจึงท้องผูกได้ง่าย

ระบบทางเดินปัสสาวะ มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้คือ

1. ไต ขนาดของไตเล็กลง เพราะมีการสูญเสียเซลล์ประมาณ 0.6 % ต่อปี ซึ่งมีผลให้การทำงานของไตลดลง เลือดไหลผ่านไตลดลง ทำให้ประสิทธิภาพการกรองลดลง การดูดซึมน้ำกลับของไตลดลงทำให้ปัสสาวะของผู้สูงอายุมีสีเข้มน้อยลง

2. กระเพาะปัสสาวะ การเปลี่ยนแปลงของกล้ามเนื้อกระเพาะปัสสาวะร่วมกับภาวะหย่อนยานของกระบังลม ทำให้มีปัสสาวะค้างหลังถ่ายปัสสาวะ ประกอบกับกระเพาะปัสสาวะจุน้ำปัสสาวะได้น้อยลง จึงทำให้กระเพาะปัสสาวะเต็มง่าย ทำให้ปัสสาวะบ่อย โดยเฉพาะเวลากลางคืน ซึ่งเป็นเวลาที่เลือดไหลผ่านไตมาก หูรูดของกระเพาะปัสสาวะหย่อนยานโดยเฉพาะในหญิงสูงอายุที่ผ่านการคลอดบุตรหลายคนร่วมกับการขาดฮอร์โมนเอสโตรเจน ทำให้อวัยวะภายในอุ้งเชิงกรานอ่อนแอเกิดปัสสาวะเล็ดขณะไอหรือจาม

3. การขับถ่ายปัสสาวะ ในผู้ชายที่อายุเกิน 50 ปีขึ้นไป มักมีต่อมลูกหมากโต ทำให้อุดกั้นทางเดินปัสสาวะ ถ่ายปัสสาวะลำบาก มีปัสสาวะค้างค้างในกระเพาะมาก ปัสสาวะออกช้าและสายปัสสาวะไม่พุ่ง ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกทรมานมาก และกังวลเมื่อต้องเดินทางไกล

ระบบต่อมไร้ท่อ ต่อมไร้ท่อต่างๆ จะเริ่มเสื่อมลง ได้แก่

1. **ต่อมใต้สมองส่วนหน้า** มีขนาดเล็กลงมีพังผืดเกิดขึ้นที่ต่อมเลือดมาเลี้ยงต่อมน้อยลง

2. **ต่อมไทรอยด์** มีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยคือ มีพังผืดและเซลล์เม็ดเลือดขาวสอดแทรกอยู่ในต่อม

3. **ต่อมพาราไทรอยด์** ระดับพาราไทรอยด์ฮอร์โมนในเลือดเปลี่ยนแปลงมีความไวเพิ่มขึ้น อาจเนื่องจากเอสโตรเจนลดลง ซึ่งมีผลให้แคลเซียมหลุดออกจากกระดูกทำให้กระดูกบางลง

4. **ต่อมหมวกไต** ยังคงมีการหลั่งคอร์ติซอลปกติ เเรนินมีค่าลดลงและไม่ตอบสนองต่อการกระตุ้น

5. **ตับอ่อน** มีขนาดลดลง บางรายมีไขมันแทรกอยู่ในต่อมอินซูลินในเลือดปกติ แต่การตอบสนองต่อกลูโคสในระยะแรก และระยะสุดท้ายลดลง ระดับน้ำตาลที่สูงขึ้นนี้จะสะท้อนให้เห็นถึงระดับที่สูงขึ้นของ ไกลโคไซด์เรซีโมไกลบิน ซึ่งเป็นตัวที่มีผลในปฏิกิริยาการเปลี่ยนแปลงของโปรตีนและทำให้เกิดต่อกระจกที่ตาได้

6. **ต่อมเพศหญิง** พบว่ารังไข่ฝ่อ และหยุดการตอบสนองต่อเอฟ เอส เอช จะเห็นรังไข่เหลือเพียงเศษเนื้อชิ้นเล็กๆ เท่านั้น

7. **ต่อมเพศชาย** ลูกอัณฑะจะฝ่อลงและมีลักษณะแข็งขึ้น การสร้างอสุจิน้อยลง ระดับเทสโทสเตอโรนในเลือดลดลง

ระบบสืบพันธุ์ การเปลี่ยนแปลงของอวัยวะสืบพันธุ์นั้นเป็นผลจากระดับฮอร์โมนเพศลดลงคือ เอสโตรเจนในเพศหญิง และเทสโทสเตอโรนในเพศชาย

1. **อวัยวะสืบพันธุ์เพศหญิง** พบว่าเต้านมจะหย่อนยาน หัวนมเล็กลง และเนื้อเยื่อของเต้านมมีไขมันมากขึ้น อวัยวะเพศภายนอกเหี่ยวลงเพราะมีไขมันใต้ผิวหนังลดลง ขนบริเวณอวัยวะ

เพศมีน้อยลง แคนนอนแบนราบลง ช่องคลอดมีสีชมพูและแห้ง การยืดขยายมีน้อยลง เซลล์ผิวของช่องคลอดบางและไม่มีเส้นเลือด ภายในช่องคลอดมีสภาพเป็นด่างมากขึ้นทำให้ติดเชื้อได้ง่าย ปากมดลูกมีขนาดเล็กลง มดลูกมีขนาดเล็กลง เยื่อบุมดลูกมักไวต่อการถูกกระตุ้นด้วยฮอร์โมน ทำให้เลือดออกทางช่องคลอดหลังวัยหมดประจำเดือนได้ง่าย เนื่องจากฮอร์โมนเอสโตรเจนลดลงทำให้อิทธิพลของฮอร์โมนเอ็นโดรเจนมีมากขึ้น

2. อวัยวะสืบพันธุ์เพศชาย พบว่าคนที่อวัยวะสืบพันธุ์ภายนอกบางลง เนื่องจากระดับเทสโทสเตอโรนลดลง หลอดเลือดแดงที่มาเลี้ยงลึงค์ และหลอดเลือดดำมีลักษณะแข็ง ยึดหยุ่นได้น้อยและมีพังผืดเกิดขึ้น น้ำอสุจิมีความเข้มข้นลดลง และเชื้ออสุจิมีย่านวนลดลง

การเปลี่ยนแปลงของระบบสืบพันธุ์เหล่านี้ เริ่มมีมาก่อนจะเข้าสู่วัยสูงอายุ และเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ การเปลี่ยนแปลงต่างๆ จะเห็นชัดเจนขึ้น ผู้สูงอายุจึงต้องการความเข้าใจในซึ่งกันและกันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางเพศ เพื่อลดข้อขัดแย้งและกล่าวโทษซึ่งกันและกันเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น

1.4.2 การเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจและอารมณ์

จันทรเพ็ญ เนียมอินทร์ (2539: 14-20) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจและอารมณ์ที่สำคัญของผู้สูงอายุ มีดังนี้

1. การสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก ทั้งนี้เพราะมีเพื่อนฝูงตายจากหรือบุคคลที่เป็นญาติสนิทหรือคู่ชีวิตที่ตายจาก ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกถูกแยก ถูกพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก ก่อให้เกิดความเศร้าได้ง่าย

2. การสูญเสียความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจ เนื่องจากถึงวัยอันควรที่จะต้องออกจากการทำงาน คือการปลดเกษียณ ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ทางสังคมก็ลดลงด้วย เนื่องจากหมดภาระการติดต่อด้านธุรกิจการงาน หรือหมดภาระหน้าที่รับผิดชอบ จึงทำให้ผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกสูญเสียตำแหน่งหน้าที่การงาน รู้สึกว่าตนเองไร้คุณค่า ไม่มีเป้าหมายในชีวิต นอกจากนี้ยังมีผลทำให้ผู้สูงอายุขาดเพื่อน ขาดความผูกพันที่เคยมีต่อสังคมหรือชุมชน และขณะเดียวกันก็ทำให้ขาดรายได้หรือรายได้มีน้อยลง ผลจากสิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้สูงอายุอาจปรับตัวลำบากต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าว

3. ความสูญเสียสัมพันธภาพในครอบครัว เพราะในผู้สูงอายุที่มีบุตรธิดามากจะมีครอบครัวกันแล้วและแยกย้ายกันไปอยู่ต่างหาก โดยเฉพาะในลักษณะของสังคมยุคปัจจุบัน ที่ครอบครัวเป็นแบบครอบครัวเดี่ยวมากกว่าลักษณะครอบครัวขยาย ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ซึ่งเป็นผู้สูงอายุกับลูกหลานของตนลดถอยโดยต่างคนต่างอยู่หรือมีการติดต่อสัมพันธ์กัน หรือมีกิจกรรมร่วมกันลดลงกว่าแต่ก่อน ทำให้ผู้สูงอายุต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยว ยิ่งขาดกำลังวังชาในการดูแลกิจกรรมในบ้านในครอบครัวของตนเองด้วยแล้วยิ่งทำให้ผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกเจ็บเหงาเปล่าเปลี่ยว

เกิดความซึมเศร้า เบื่อหน่ายเกิดขึ้นได้ง่าย เพราะรู้สึกว่าคุณค่าของตัวเองขาดความดึงดูดความสนใจจากเพศตรงข้าม ยิ่งทำให้เพิ่มความหวั่นไหวต่อความมั่นคงของชีวิตยิ่งขึ้น

จากผลของการสูญเสียในสิ่งต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วมีผลทำให้เกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจของผู้สูงอายุเป็นอย่างมาก เกิดความรู้สึกท้อแท้ รู้สึกหมดหวังท้อแท้ในชีวิต เกิดความซึมเศร้า ประกอบกับถูกโหมจ้ำจอยจากการเปลี่ยนแปลงของร่างกายและพบว่า ตนเองความจำเสื่อม การได้ยินก็ไม่ได้เหมือนเดิม บางครั้งก็ไม่ได้ยินเลย ยิ่งทำให้อารมณ์หวั่นไหวมากยิ่งขึ้น จนทำให้ผู้สูงอายุบางคนที่ไม่ปรับตัวไม่ได้ เกิดป่วยทางสุขภาพจิตได้

4. ความสูญเสียสมรรถนะทางเพศ ซึ่งเป็นการสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ทางจิตใจของคนเรา อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสรีระของร่างกาย ทำให้เกิดการเสื่อมสมรรถนะทางเพศ ตลอดจนความสวยงามของรูปร่างหน้าตาก็หมดไปด้วย ผลอันนี้ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความวิตกกังวล

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของจิตใจในผู้สูงอายุ

จันทร์เพ็ญ เนียมอินทร์ (2539: 18-20) กล่าวถึง ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของจิตใจในผู้สูงอายุ แยกได้ 4 ประการ คือ

1. **การรับรู้** ผู้สูงอายุมักจะยึดมั่นกับความคิดและเหตุผลของตนเอง การรับรู้ต่อสิ่งใหม่เป็นไปได้ยาก เพราะความสามารถและประสิทธิภาพของอวัยวะรับรู้ความรู้สึกการสื่อสาร และการรับรู้เสื่อมสมรรถภาพลง ความสามารถในการจำลดถอย ทำให้การทำความเข้าใจกับสื่อด้วยภาษาพูด กิริยาท่าทางหรือการสื่อในรูปแบบอื่นๆ เป็นไปอย่างช้าๆ และไม่สมบูรณ์ การแปลความหรือตีความมีโอกาสผิดพลาดง่าย ต้องอาศัยเวลา ผู้สูงอายุมักจะใช้ประสบการณ์ที่เคยผ่านมาเป็นเครื่องประกอบการตัดสินใจรับรู้ของตน บางครั้งการรับรู้นั้นก็ลำเอียงไปตามความเข้าใจของตน ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้ผู้สูงอายุจึงมักมีความคิดเห็นไม่ตรงกับผู้อ่อนวัยกว่า และมักจะขัดแย้งกัน อีกประการหนึ่งผู้สูงอายุจะมีความคิดและคตินิยมดั้งเดิมเป็นอารมณ์อยู่ ซึ่งเปลี่ยนแปลงยาก เพราะเป็นนิสัยที่ปลูกฝังมานานนับสิบปี

2. **การแสดงออกทางอารมณ์** การเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ของผู้สูงอายุเป็นกลไกเกี่ยวกับการสนองความต้องการของจิตใจ ต่อการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคม ผู้สูงอายุจะมีความรู้สึกต่อตนเองในแง่ต่างๆ ส่วนใหญ่จะเป็นความท้อแท้และน้อยใจ โดยรู้สึกว่าสังคมมิให้ความสำคัญแก่ตนเองดังที่เคยเป็นมาแต่ก่อน บางครั้งก็ลืมไปว่าตนได้ถึงวาระแห่งการเปลี่ยนแปลงแล้ว ทำให้ผู้สูงอายุมีอารมณ์ไม่มั่นคง การกระทบกระเทือนจิตใจเพียงเล็กน้อย จะทำให้ผู้สูงอายุเสียใจ หงุดหงิดหรือโกรธได้ง่าย

การเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์จะเป็นอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง เมื่อผู้สูงอายุเริ่มยอมรับและปรับสภาพได้ว่า เมื่อมีอายุต้องมีความสูญเสีย ต้องมีบทบาทใหม่ที่มีใช้ผู้ปฏิบัติเอง แต่เป็น

เพียงผู้แนะนำหรือบางที่ต้องเป็นผู้รับการดูแล เพราะข้อจำกัดต่างๆ ของสังขารความมีเหตุผลและประสบการณ์การเรียนรู้จะช่วยให้ผู้สูงอายุรู้จักการสกัดกั้นทางอารมณ์และแสดงออกในทางที่ดีขึ้น

3. การสร้างวิถีดำเนินชีวิตของตนเอง การมีอายุมากขึ้นก็คือการเดินเข้าสู่ความตาย ความตายเป็นกาลเวลาแห่งความสิ้นสุด การยอมรับต่อสภาวะดังกล่าวของผู้สูงอายุ ทำให้ผู้สูงอายุพัฒนาวิถีดำเนินชีวิตให้กับตนเองเป็นโลกใหม่ของวัยสูงอายุ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไปตามเหตุผลและความพึงพอใจของแต่ละบุคคล บางคนมุ่งสร้างชีวิตที่ดี บางคนมุ่งชีวิตสงบเข้าวัดถือศีล กินมังสวิรัต บางคนชอบเลี้ยงหลาน และบางคนก็ชอบอยู่คนเดียว เพราะทำให้รู้สึกอิสระและได้ใช้ชีวิตอย่างที่ตนชอบก่อนจะตาย

4. ความสนใจสิ่งแวดล้อม ผู้สูงอายุจะสนใจสิ่งแวดล้อมเฉพาะที่ทำให้เกิดความพึงพอใจและตรงกับความต้องการของตนเองเท่านั้น โดยมีอารมณ์เป็นพื้นฐาน ความสนใจส่วนใหญ่จะมุ่งไปที่ตัวเอง เพราะมีเวลาที่จะคิดถึงตนเอง เนื่องจากว่างจากภารกิจการงานและสังคม จะชอบหรือสนใจในสิ่งที่ตนคุ้นเคยเท่านั้น งานแปลกใหม่อื่นๆ จะไม่ชอบ ความสนใจสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อาจมีอยู่บ้าง แต่ลดถอยไปมาก ชอบชีวิตเรียบง่าย ความมั่งคั่งหรือไฝฝืนในชีวิตลดลงหรือไม่มีเลย ชอบที่จะเป็นผู้ตามมากกว่าผู้นำ ยกเว้นบางคนที่ยังคงความสามารถอยู่แต่น้อยคนมาก

จากที่ได้กล่าวถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจของผู้สูงอายุ สรุปได้ดังนี้คือ การเปลี่ยนแปลงทางจิตใจของผู้สูงอายุ ก็มักจะมีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพร่างกาย เช่น เมื่อร่างกายมีความเจ็บป่วย สภาพจิตใจก็มักจะเจ็บป่วยตามไปด้วย โดยเฉพาะถ้าหากมีการเจ็บป่วยที่เรื้อรังก็จะส่งผลให้ผู้สูงอายุมีความท้อแท้ที่จะต่อสู้กับสภาพจิตใจของตนเอง หรือหมดกำลังใจที่จะรักษาโรคให้หาย การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมก็เป็นส่วนที่ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทางจิตจิตใจของผู้สูงอายุเช่นกัน ได้แก่ การเกษียณอายุราชการ การถูกลดบทบาททางครอบครัว ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นผลกระทบต่อจิตใจของผู้สูงอายุทำให้เกิดอาการซึมเศร้า หดหู่ใจเบื่อหน่าย ท้อแท้ในชีวิตเป็นต้น

1.4.3 การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม

เป็นการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับบทบาทในสังคม สถานภาพของผู้สูงอายุในสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคม (คณาจารย์สถาบันพระบรมราชชนก.2541: 20 – 23) คือ

1. บทบาทในสังคม ผู้ที่มีอาชีพรับราชการ ลูกจ้าง พนักงานรัฐวิสาหกิจ หรือลูกจ้างบริษัทต่างๆ ย่อมต้องมีการเกษียณอายุตามระเบียบของสถานที่ปฏิบัติงานนั้นๆ การเกษียณอายุทำให้ผู้สูงอายุต้องสูญเสียบทบาทที่เคยเป็นอยู่ในสังคมซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้แบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ

1.1 ระยะก่อนเกษียณ (pre-retirement phase) แบ่งเป็น ระยะย่อยคือ

1.1.1 ระยะไกลเกษียณ (remote phase) เป็นระยะที่บุคคลมองการทำงานว่ายังมีโอกาสก้าวหน้าในหน้าที่การงานอีกมาก ระยะนี้อาจเริ่มตั้งแต่คนเริ่มเข้าทำงานและสิ้นสุดเมื่อเริ่ม

รู้สึกว่าการปลดเกษียณเริ่มใกล้เข้ามา ในระยะนี้เป็นระยะที่เหมาะสมอย่างยิ่ง สำหรับการเตรียมตัวเกษียณโดยเฉพาะการเตรียมด้านการเงิน ต้องมีการวางแผนล่วงหน้าระยะยาว นอกจากนี้เป็นเวลาที่เหมาะสมในการเลือกงานอดิเรกที่ตนสนใจทำ ทักษะนี้อาจเรียนรู้หลังจากเกษียณก็ได้ แต่การฝึกทักษะหลายๆ อย่าง จะทำได้โดยง่ายเมื่ออยู่ในวัยหนุ่มสาว เพราะวัยหนุ่มสาวหาสถานที่สำหรับเรียนได้ง่าย และลักษณะการเรียนของวัยหนุ่มสาวเป็นแบบชอบแสวงหาทักษะใหม่ๆ การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ก็ทำได้ง่ายกว่าวัยกลางคน การเตรียมอีกอย่างหนึ่งก็คือเตรียมสุขภาพเพื่อให้ตนมีสุขภาพดีหลังเกษียณ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญที่จะทำให้ผู้สูงอายุช่วยเหลือตนเองได้ การปรับตัวเข้ากับภาวะเกษียณอย่างรวดเร็ว มีความสัมพันธ์กับการเงินและการปรับตัวของบุคคลและการมีสุขภาพดี ระยะใกล้เกษียณนี้เป็นระยะที่จำเป็นเพื่อความพร้อมหลังเกษียณ แต่มักเป็นระยะที่ถูกละเลยมากที่สุด

1.1.2. ระยะใกล้เกษียณ (near phase of retirement) เริ่มเมื่อบุคคลคิดว่าอีกไม่ช้าตนจะต้องออกจากงานกลายเป็นผู้อยู่ในบทบาทเกษียณ (retirement role) ระยะนี้ในต่างประเทศบริษัทจะจัดให้ลูกจ้างได้เข้าโปรแกรมการสอนก่อนเกษียณซึ่งเป็นการเริ่มต้นของระยะนี้ หรืออาจจะเริ่มโดยเพื่อนรุ่นก่อนได้เกษียณไป เจตคติของผู้ที่จะเกษียณมักมองการเกษียณในแง่ลบ ว่าเป็นระยะที่ทำให้ต้องออกจากงาน รายได้จะน้อยลง ไม่พอกับค่าใช้จ่าย ระยะนี้คนจะเริ่มหาแนวทางหรือวางแผนว่าหลังจากเกษียณแล้วจะไปทำอะไรบ้าง นายจ้างมักจะจัดโปรแกรมก่อนเกษียณให้ลูกจ้างได้รับทราบเกี่ยวกับ การใช้เวลาว่างและการวางแผนด้านการเงิน โดยมักจะลืมเรื่องการดูแลสุขภาพ เป็นโปรแกรมที่ทำให้คนเกิดความมั่นใจและคลายความวิตกกังวลเกี่ยวกับการเกษียณน้อยลง แต่เป็นระยะที่อาจจะสายเกินไปสำหรับการเตรียมด้านการเงิน ในระยะใกล้เกษียณนั้นบุคคลจะปฏิบัติแตกต่างไปจากคนที่ทำงานรายอื่นๆ และมักคิดฝันถึงระยะเกษียณ

1.2 ระยะเกษียณ คือ วันที่คนไม่ต้องไปทำงาน ซึ่งเป็นวันหลังจากเหตุการณ์เกษียณ (retirement event) แบ่งเป็น 4 ระยะย่อย คือ

1.2.1 ระยะน้ำผึ้งพระจันทร์ (honeymoon phase) เป็นระยะที่ผู้อยู่ในบทบาทเกษียณรู้สึกเป็นอิสระจากงาน เป็นระยะที่บุคคลรอคอย เพื่อจะได้ทำบางสิ่งบางอย่างที่คิดอยากจะทำมานานแล้วแต่ยังไม่มีโอกาส ระยะนี้เป็นระยะที่มีกิจกรรมมาก บุคคลที่อยู่ในระยะนี้จะคล้ายกับเด็กที่เข้าไปอยู่ในห้องซึ่งเต็มไปด้วยของเล่นใหม่ๆ ที่อยากจะทำทุกอย่างพร้อมๆ กัน แต่ผู้อยู่ในบทบาทเกษียณไม่ได้อยู่ในระยะนี้ทุกคน บางคนไม่สามารถที่จะทำได้เพราะขาดเงิน ระยะนี้อาจจะสั้นมากหรือยาวเป็นปี แต่ส่วนใหญ่จะไม่สามารถรักษาระยะนี้ไว้ได้นาน งานเกษียณควรจะเป็นงานที่สร้างความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุ

1.2.2 ระยะปลงตก (disenchantment phase) อย่างไรก็ตามคนส่วนใหญ่ไม่สามารถปรับตัวกับการเกษียณได้ หลังจากระยะน้ำผึ้งพระจันทร์สิ้นสุดลง คนส่วนใหญ่จะรู้สึกว่า การ

อยู่ในบทบาทผู้เกษียณไม่ใช่เป็นสิ่งที่ง่ายนัก ผู้ที่อยู่ในระยะนี้จะรู้สึกซึมเศร้า สงสารตัวเอง และจะรู้สึกว่าระยะนำฝั่งพระจันทร์นี้เป็นระยะของการพักผ่อน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของการวางแผนเลือกกิจกรรมระยะเกษียณ เมื่อเวลาผ่านไป คนส่วนใหญ่จะผ่านระยะนี้ เข้าระยะต่อไปได้ แต่มีบางคนจะติดอยู่ในระยะนี้ ซึ่งต้องให้การช่วยเหลือเพื่อเข้าสู่ในระยะที่ 3

1.2.3 ระยะฝึกใหม่ (reorganization phase) ระยะนี้จำเป็นสำหรับคนที่ไม่สามารถพัฒนาความพึงพอใจในระยะเกษียณได้ เป็นระยะที่ผู้เกษียณแสวงหาทางเลือกใหม่ เช่น หางานใหม่ ลองงานเดิมด้วยวิธีใหม่ เพื่อให้สามารถทำงานนี้ได้ที่น่าพอใจ

1.2.4 ระยะเข้ารูปเข้ารอย (stability phase) หลังจากได้ลองฝึกงานในระยะที่ 3 ใหม่แล้วระยะหนึ่งรู้สึกที่มีความพอใจในกิจกรรมที่ทำ คนจำนวนมากผ่านเข้าสู่ระยะนี้ได้เลย หลังจากอยู่ในระยะนำฝั่งพระจันทร์ บางคนผ่านมาถึงระยะนี้อย่างผู้ได้รับบทเรียนอันเจ็บปวด แต่บางคนไม่มีโอกาสผ่านมาถึงระยะนี้เลย ผู้ที่อยู่ในระยะนี้จะทราบว่าตนจะต้องทำตามที่คนอื่นคาดหวังอย่างไร จะทำตามได้มากน้อยเพียงใด

1.3 ระยะสิ้นสุดบทบาทผู้เกษียณ (termination phase) เป็นระยะที่ผู้สูงอายุสูญเสียบทบาทผู้เกษียณ ซึ่งอาจจะเนื่องจากป่วย พิกัด หรือไม่มีกิจกรรมหลัก เช่น ทำงานบ้าน ดูแลตนเอง แสดงว่าผู้สูงอายุนั้นได้ออกจากบทบาทผู้เกษียณไปสู่บทบาทผู้ป่วย หรือผู้ไร้สมรรถภาพ การเปลี่ยนแปลงนี้ขึ้นอยู่กับการสูญเสียความสามารถทางกาย และความอิสระในการช่วยตนเองซึ่งทั้ง 2 อย่างเป็นสิ่งจำเป็นในบทบาทผู้เกษียณ การสูญเสียบทบาทผู้เกษียณอีกอย่างหนึ่งคือ การได้ทำงานเต็มเวลา (full time)

สิ่งที่เกิดตามมาหลังเกษียณก็คือ การสูญเสียสถานภาพทางสังคม จากผู้ที่มีคนคอยนับหน้าถือตาให้การต้อนรับ มีผู้คอยติดตามดูแลเอาใจใส่เป็นจำนวนมาก ต้องกลายเป็นผู้สูงอายุไม่มีใครรู้จัก เป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่ยังทำใจยอมรับได้ยาก นอกจากนี้การเกษียณยังทำให้สูญเสียเพื่อนร่วมงาน ซึ่งได้เคยสังสรรค์หลังเลิกงาน ได้พบปะพูดคุย ปรีกษาหารือขณะทำงาน เมื่อเกษียณไปแล้วโอกาสจะมาพบปะเหมือนเดิมมีน้อยลง เพราะไม่สะดวกในการเดินทางไปพบ ทำให้รู้สึกขาดเพื่อนที่คุ้นเคย มีความแปลกใหม่เข้ามาแทนที่ การออกจากงานยังทำให้รายได้ลดลง ซึ่งรายได้จากการเกษียณมักจะเป็นรายได้ที่คงที่ แต่ค่าของเงินน้อยลงไปเรื่อยๆ ทำให้ผู้สูงอายุมีปัญหาทางการเงินตามมาได้ การเกษียณทำให้ผู้เกษียณต้องเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิตใหม่ ในวันแรกๆ อาจจะยังปรับตัวไม่ได้ว่าจะใช้เวลาว่างทำอะไร เวลาอาจจะผ่านไปอย่างช้าๆ ตามความรู้สึกของผู้เกษียณ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม อาจทำให้เกิดปัญหาทางจิตใจตามมาได้

บทบาทภายในครอบครัวก็เปลี่ยนแปลงไปเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ คือเปลี่ยนจากการเป็นหัวหน้าครอบครัวมาเป็นผู้พึ่งพาอาศัย สังคมไทยเป็นสังคมที่ถือระบบเครือญาติเป็นสำคัญ

ผู้สูงอายุซึ่งอยู่ในครอบครัวจึงมักมีบทบาทเป็นผู้ให้คำปรึกษา เพราะเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์มามาก มีความสุขุมใจเย็น และเป็นผู้ฟังที่ดี จึงเป็นที่พึ่งทางใจของลูกหลานเมื่อประสบกับปัญหาต่างๆ จะคอยปลอบโยน และให้กำลังใจได้เป็นอย่างดี สามีภรรยาจะอยู่ด้วยกันฉันเพื่อนมากกว่าจะมีความสัมพันธ์ทางเพศต่อกัน เป็นเพื่อนคู่คิดดูแลเอาใจใส่และคอยให้กำลังใจซึ่งกันและกัน

บทบาทของผู้สูงอายุต่อชุมชนมักจะเป็นผู้นำของชุมชน ถ่ายทอดความรู้และให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการจัดพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะพิธีกรรมทางศาสนา การอนุรักษ์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและยังเป็นผู้เสียสละกำลังกาย กำลังทรัพย์เพื่อช่วยเหลือชุมชนได้เป็นอย่างดี

2. ความสัมพันธ์ทางสังคม ผู้สูงอายุมีวงสังคมที่จำกัดลง เพราะไม่ได้ออกไปประกอบอาชีพนอกบ้านจึงมีความสัมพันธ์กับบุตรหลานเป็นส่วนใหญ่ ความสัมพันธ์กับบุคคลในครอบครัวจะแน่นแฟ้นเพียงใดขึ้นอยู่กับสัมพันธภาพที่เคยสร้างไว้กับลูกหลานในสมัยที่ลูกหลานยังอยู่ในวัยเด็ก ถ้าสร้างสัมพันธภาพไว้ดี ปัญหาจะไม่มากนัก นอกจากบุคคลในครอบครัวแล้ว ผู้สูงอายุมักจะสร้างสัมพันธภาพกับบุคคลอื่นภายนอกครอบครัว ซึ่งได้แก่เพื่อนสนิทส่วนตัวตั้งแต่สมัยหนุ่มสาวหรือเพื่อนที่รู้จักกันเพราะมีความสนใจคล้ายๆ กัน หรือบุคคลในครอบครัว ได้แก่ ลูกหลาน สามีภรณาก็ได้ สัมพันธภาพกับเพื่อนร่วมวัยของผู้สูงอายุมีความสำคัญเทียบได้กับระยะวัยรุ่น คนร่วมวัยเข้าใจปัญหาของกันและกัน เห็นอกเห็นใจกันมากกว่า รู้สึกเป็นกันเองและซัดเซอกันมากกว่า การมีเพื่อนทำให้รู้สึกว่ามิกลุ่มของตน ไม่ว่าเหว โดดเดี่ยวหรือไร้ความหมาย

3. สถานภาพทางสังคม ผู้สูงอายุถือเป็นชนกลุ่มน้อยของสังคมที่ได้รับการปฏิบัติจากสังคมแตกต่างไปจากบุคคลอื่น สังคมที่มองว่าผู้สูงอายุมีสถานภาพสูง มักจะเป็นสังคมแบบดั้งเดิม สังคมที่ให้การเคารพนับถือบูชาบรรพบุรุษ สังคมที่มีผู้สูงอายุเป็นสัดส่วนต่อประชากรไม่สูงนัก สังคมแบบเกษตรกรรม และสังคมที่นิยมครอบครัวแบบขยาย ผู้สูงอายุในสังคมไทย จึงมีสถานภาพสูงในสังคม และได้รับความเคารพนับถือจากบุตรหลานภายในครอบครัวเป็นอย่างดี มีสถานภาพในครอบครัวค่อนข้างสูง

จะเห็นได้ว่า เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม จึงทำให้ผู้สูงอายุจำเป็นต้องปรับตัวอย่างมาก เพื่อให้สามารถใช้ชีวิตในวัยสูงอายุได้อย่างมีความสุข

1.5 ปัญหาที่พบในผู้สูงอายุ

สุภัททา ปิณฑะแพทย์ (เพ็ญแข ประจณปัจฉนีก ; และคณะ 2542: 18 ; อ้างอิงจากสุภัททา ปิณฑะแพทย์ 2527: 127) ได้กล่าวถึงปัญหาที่พบในผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุมักประสบกับปัญหาต่างๆ ดังนี้

1. ปัญหาสุขภาพกาย เป็นผลจากการเสื่อมของสังขารทำให้ไม่สามารถทำกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวันได้ตามปกติ ดังนั้นผู้ที่อยู่ใกล้ซิดจึงควรให้การเอาใจใส่ดูแล และควรได้รับการตรวจร่างกายจากแพทย์เป็นระยะๆ

2. ปัญหาสุขภาพจิต จากการเสื่อมทางระบบประสาทและอวัยวะต่างๆ ส่งผลกระทบต่อสติปัญญา ความจำและอารมณ์ของผู้สูงอายุให้เปลี่ยนแปลงไปในทางลบด้วยนอกจากนี้ผู้สูงอายุมักจะรู้สึกอ้างว้างและถูกทอดทิ้งหากไม่ได้รับการเอาใจใส่ และอาจมีการนอนไม่หลับอีกด้วย

3. ปัญหาทางเศรษฐกิจ เป็นปัญหาที่สำคัญมากสำหรับผู้สูงอายุ เพราะผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะไม่ได้ประกอบอาชีพ จึงต้องพึ่งพาบุตรหลาน หากผู้สูงอายุไม่ได้เก็บสะสมเงินไว้บ้างหรือไม่ได้รับการดูแลจากบุตรหลานเท่าที่ควรแล้วผู้สูงอายุอาจประสบปัญหาในการดำรงชีวิตในบ้านปลายนี้ได้

4. ปัญหาเรื่องโภชนาการ เป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งในการดำรงชีวิต ผู้สูงอายุมักประสบปัญหาการไม่ได้รับสารอาหารที่ร่างกายต้องการอย่างเพียงพอ เนื่องจากปัญหาทางเศรษฐกิจทำให้ไม่มีเงินที่จะซื้ออาหารให้เพียงพอได้ และอีกสาเหตุหนึ่งคือ ความเสื่อมของสังขารทำให้ไม่มีความอยากที่จะรับประทานอาหาร

5. ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย ผู้สูงอายุมักช่วยตัวเองไม่ได้ จึงจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยบุตรหลานหรือผู้ใกล้ชิด การเลือกใช้ชีวิตในบ้านของตนเองหรือบ้านของบุตรหลาน ก็อาจก่อให้เกิดปัญหาได้เช่นกัน

นอกจากนี้จากผลการสำรวจของสถาบันวิจัยสังคม พบว่า ผู้สูงอายุมีปัญหาเรียงตามลำดับความสำคัญดังต่อไปนี้ คือ

1. ปัญหาทางเศรษฐกิจอันสืบเนื่องมาจากรายได้ไม่แน่นอน
2. ปัญหาทางสุขภาพอนามัยทุรดา
3. ปัญหาขาดเพื่อนสนิท ทำให้รู้สึกโดดเดี่ยว
4. ปัญหาไม่รู้จะมีชีวิตอยู่ไปเพื่ออะไร
5. ปัญหาความสัมพันธ์กับครอบครัว
6. ปัญหาเกี่ยวกับทรัพย์สินและอื่นๆ

2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความศรัทธาในพุทธศาสนา

2.1 ความศรัทธาในพุทธศาสนา

ความศรัทธาในพุทธศาสนา จากการให้คำนิยามศัพท์เบื้องต้น กล่าวได้ว่าเป็นความเชื่ออย่างมีเหตุผลของบุคคลที่มีต่อศาสนาพุทธ ซึ่งอาจจะมากน้อยแตกต่างกันไป อันนำไปสู่การปฏิบัติตนเพื่อทำความดี ดังนั้นในที่นี้จึงสามารถให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับ “ความศรัทธา หรือความเชื่อ

ทางพุทธศาสนา” ไว้ดังนี้

วันชัย มีกลาง (2530: 15) ให้ความหมายของ “ความเชื่อ” ว่า หมายถึง การลงความเห็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งของบุคคล ซึ่งจะแตกต่างกันไปตามความรู้ความเข้าใจและสิ่งแวดล้อมของแต่ละบุคคลที่มีต่อเรื่องนั้น ดังนั้น ความเชื่อทางพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องของการรับรู้และการยอมรับของบุคคลเกี่ยวกับพุทธศาสนา (หรรษา เลหาเสรีกุล. 2537: 21 ; อ้างอิงจาก วันชัย มีกลาง)

ความเชื่อทางศาสนา เป็นลักษณะทางจิตประเภทหนึ่งของบุคคล หมายถึง การรับรู้และการยอมรับว่าเป็นความจริงในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรู้ ความเข้าใจและสภาพของแต่ละบุคคลที่มีต่อเรื่องนั้นๆ แต่สำหรับในทางพุทธศาสนาถือว่า ความเชื่อต้องเป็นไปตามหลักการใช้สติปัญญา และการใช้เหตุผล สามารถนำความเชื่อไปปฏิบัติได้ (พระเทพเวที. 2532: 8) หรืออาจเรียกว่า ศรัทธา ซึ่งจะหมายถึงความเชื่ออย่างมีเหตุผล มั่นใจในความจริง ความดี ในสิ่งที่นับถือ ปฏิบัติศรัทธามีประโยชน์ คือ เป็นปัจจัยนำไปสู่การมีสมาธิ ปัญญา และเกิดความ پاکเพียรในการปฏิบัติ และเป็นสิ่งเหนี่ยวรั้งและต้านปะทะไม่ให้ยอมตามสิ่งที่ชักจูงให้ความชั่ว (พุทธทาสภิกขุ. 2533: 5) โดยเฉพาะผู้ที่เชื่อในพุทธศาสนาจะเชื่อและศรัทธาในพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง เชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม นรกสวรรค์ และความเชื่อในเรื่องนิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา

ความเชื่อทางพุทธศาสนา ยังสามารถให้ความหมายได้อีกว่า หมายถึง การรับรู้และการยอมรับของบุคคลเกี่ยวกับพุทธศาสนา ความเชื่อทางพุทธศาสนานั้นมีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน อย่างมาก ความเชื่อที่เป็นหลักสำคัญทางพุทธศาสนา ประกอบด้วย ลักษณะขั้นต้นของพุทธมามกะ คือ ความเชื่อในไตรสรณะคมน์ หรือพระรัตนตรัย ได้แก่ ความเชื่อในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นหลักความเชื่อเบื้องต้นที่ชาวพุทธจะต้องยึดถือ เพราะความเชื่อนี้ถือว่าเป็นเครื่องหมายของพุทธศาสนิกชน ดังนั้นต้องมีความเชื่อในพระรัตนตรัย และยึดถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง คือ ต้องเชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้และเป็นผู้ปฏิบัติชอบ พระธรรม คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พุทธศาสนิกชนควรรู้ และพระสงฆ์ เป็นผู้เผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนแก่ประชาชน (ปภัสสร กิมสุวรรณวงศ์. 2546: 25)

ฮัมเพียร์ (ไพฑูรย์ พวงยอด. 2545: 20 ; อ้างอิงจาก Humphreys. 1975: 42) กล่าวว่า ความเชื่อในทางพุทธศาสนา เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเข้าใจบนพื้นฐานแห่งเหตุผล ไม่ใช่ถูกบังคับให้เชื่อ

ในการศึกษาความเชื่อทางพุทธศาสนา งามตา วณิชานนท์ (อรรธรณ จ่าชื่น. 2541:12 ; อ้างอิงจาก งามตา วณิชานนท์.2536: 12-13)ได้แบ่งความเชื่อเป็น 3 ด้าน คือ

1. ความเชื่อในพระพุทธเจ้า เป็นความมั่นใจในฐานะที่ท่านเป็นบุคคลต้นแบบ ที่ยืนยันถึงความสามารถของมนุษย์ว่า เป็นผู้ที่มีสติปัญญา ความสามารถที่จะฝึกหรือพัฒนาให้บรรลุได้

สามารถหยั่งรู้หลักธรรม บรรลุความหลุดพ้นเป็นอิสระ ไร้ทุกข์ ลอยเหนือโลกธรรม และมีความดีสูงสุดเลิศ ที่แม่เทพเจ้าและพรหมก็เคารพบูชา

2. ความเชื่อในพระธรรม ได้แก่ ความมั่นใจในความจริงและความดีงามที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้ว่าเป็นสิ่งที่พระองค์ได้ค้นพบ ปฏิบัติเห็นผล ประจักษ์กับตนเองแล้วจึงนำมาประกาศเปิดเผยไว้ ธรรมคือกฎแห่งธรรมชาติ เป็นกลางและเที่ยงธรรมต่อทุกคน ผู้ได้รู้จักพัฒนาตนเองให้มีสติปัญญานำความรู้ทางธรรมหรือความจริงนี้มาใช้ประโยชน์ต่อสิ่งทั้งหลาย ด้วยความรู้เท่าทันสภาพความเป็นจริง ก็จะแก้ปัญหาได้ดีที่สุดและมีชีวิตดีที่สุด

3. ความเชื่อในพระสงฆ์ พระสงฆ์คือ ผู้สละบ้านเรือนมาบวชในพุทธศาสนาได้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ความเชื่อในพระสงฆ์ คือ ความมั่นใจในกลุ่มบุคคลนั้นว่ามีธรรมเป็นรากฐาน เป็นผู้มีจิตใจห่างทุกข์ แม้จะมีพัฒนาการทางจิตปัญญาในระดับต่างกัน แต่ก็อยู่ร่วมกันด้วยดี ด้วยการรู้ธรรมและปฏิบัติธรรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายของคำว่า “ศรัทธา” ไว้ว่า หมายถึง ความเชื่อความเลื่อมใสในพุทธศาสนา

สุมน อมรวิวัฒน์ (วรรณ สุตติวิจิตร, 2527: อ้างอิงจาก สุมน อมรวิวัฒน์, 2525: 1) ได้สรุปความหมายของศรัทธาโดยเรียบเรียงจากหนังสือพุทธธรรมว่า

ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อและความรู้สึกซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นเป็นความมั่นใจใน 3 องค์ประกอบ คือมั่นใจว่าเป็นไปได้ มั่นใจว่ามีคุณค่า และเร้าให้อยากพิสูจน์ความจริง ศรัทธาที่แท้จริงตามนัยทางพุทธศาสนาจึงมิใช่ศรัทธาที่ใช้อารมณ์จนลืมหេตุผล แต่ศรัทธาต้องมีปัญญาเป็นตัวควบคุม ส่งเสริมความคิด วิจัยวิจารณ์จนค้นพบเหตุและผล ได้ทดลองปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ให้ประจักษ์ความจริงแก่ตน จนหมดสงสัยจึงเกิดศรัทธา ศรัทธาเป็นปัจจัยแรกที่สุด หรือเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา

สรุปได้ว่า ศรัทธา คือ ความเชื่อในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ หรือเรียกว่า พระรัตนตรัยอันเป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่มีเหตุและผล รวมทั้งต้องมีปัญญากำกับไว้อยู่เสมอ

แสง จันทรงาม (ไพฑูรย์ พวงยอด, 2545: 21 ; อ้างอิงจาก แสง จันทรงาม, 2542: 113) กล่าวว่า ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา หมายถึง ความเชื่อที่เกิดทีหลังจากการพิจารณาด้วยเหตุผลแล้ว เห็นว่าสิ่งนั้นๆ มีเหตุผลจึงควรเชื่อ ศรัทธาในพุทธศาสนาจึงหมายถึง ศรัทธาประเภทนี้ ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า Belief

สุมนตา คณาเจริญ (2548: 98) ให้ความหมายว่า ศรัทธาในพุทธศาสนา หมายถึง ความเชื่อ ความนับถือที่ประกอบด้วยปัญญา และเหตุผล เพราะพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา

เน้นสอนคนให้มีเหตุผล ไม่เชื่ออย่างมกมาย คำสอนของพระพุทธเจ้า ถ้ามีองค์ประกอบศรัทธา แล้วจะต้องมีองค์ประกอบด้านปัญญาคู่กันเสมอ

ดังนั้นความศรัทธาในพุทธศาสนา จึงสามารถให้ความหมายได้ว่า การมีความเชื่อด้านศาสนาหรือการสามารถปฏิบัติในชีวิตประจำวันตามหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสดาที่ตนนับถือ เช่น การทำบุญตักบาตร การบริจาคเงินหรือวัสดุสิ่งของ การเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา การทำสมาธิ และการฟังเทศน์ฟังธรรมคำสั่งสอนในศาสนาที่ตนนับถือ

2.2 ลักษณะของความศรัทธาในพุทธศาสนา

ศรัทธา ความเชื่อในพุทธศาสนา ที่ถือว่าถูกต้อง มีดังนี้

1. **เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง** ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจในพระปัญญา ของพระพุทธเจ้า ไม่สงสัยลังเลใจในพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเป็นพุทธศาสนา ไม่สงสัยลังเลใจในพระสงฆ์ โดยตรงกันข้ามยิ่งเกิดความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ความเชื่อความเลื่อมใสนี้เกิดเพราะตั้งใจดับฟังพระธรรมศึกษาพระพุทธานุภาพให้รู้ซาบซึ้งโดยเฉพาะให้รู้จักบาปหรือกรรมดีกรรมชั่ว ยิ่งฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พิจารณาเข้าใจให้แจ่มแจ้ง ก็ยิ่งเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง เหมือนอย่างฟังคำสอนของครูเข้าใจแจ่มแจ้ง ก็ทำให้เชื่อในภูมิความรู้ของครู ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา แปลว่า ความเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริงนั่นเอง เป็นเหตุให้เชื่อในคำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดงบาปบุญคุณโทษ เป็นต้น

2. **เชื่อว่าบุญบาปมีจริง** ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจในเรื่องบุญและบาปหรือกรรมดี กรรมชั่ว สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนว่าเป็นบุญเป็นกรรมดี ก็เชื่อว่าเป็นบุญเป็นกรรมดีจริง เช่น ความมีใจเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สงเคราะห์ช่วยเหลือ เป็นต้น สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนว่าเป็นบาปเป็นกรรมชั่ว ก็เชื่อว่าเป็นบาปเป็นกรรมชั่วจริง เช่น ความมีใจละโมภ โหดร้าย หลงใหล ประพฤติชั่วร้ายต่างๆ มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า กัมมสัทธา เชื่อกรรม กรรม แปลว่า การงานที่บุคคลทำด้วยเจตนา คำว่ากรรมเป็นกลางๆมิใช่หมายความว่าไม่ดีจึงเรียกว่ากรรม ทำดีหรือไม่ดีเรียกว่ากรรม ทั้งนี้เมื่อต้องการจะให้อรรถาธิบายดีหรือไม่ดีก็เติมคำนั้นเข้าไปว่ากรรมดีหรือบุญกรรม กรรมชั่วหรือบาปกรรม ฉะนั้น เชื่อกรรม ก็คือเชื่อว่าบุญบาปหรือกรรมดีกรรมชั่วมีจริง ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนไว้

3. **เชื่อว่าผลของบุญบาปมีจริง** ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจว่าบุญบาปที่ทำจะไม่มีผลสนองตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ว่า กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว ไม่สับสนกันเหมือนอย่างหว่านพืชเช่นใดก็ได้รับผลเช่นนั้น ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม คือเชื่อว่าบุญบาปที่ทำให้ผลจริงตามประเภท บุญก็ให้ผลดี บาปก็ให้ผลไม่ดี

4. เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำก็เป็นของตนจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจว่าตนจะต้องรับผลของบุญบาปที่ตนเองทำไว้หรือไม่ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทุกๆ คนนึกคิดอยู่เสมอว่า เรามีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม เราทำดีจักได้ดี เราทำชั่วจักได้ชั่ว ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า กัมมัชฌกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมที่ตนทำไว้เป็นของตน เหมือนบริโภคอาหารกินเองก็อิ่มเอง เรียนเองก็รู้เอง

ศรัทธาทั้ง 4 ข้อนี้ ลำคัญอยู่ที่ข้อ 1 คือเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง เพราะตั้งใจศึกษาพุทธศาสนาจนเกิดความรู้สึกว่าพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้เป็นความจริงทุกอย่าง ความเชื่อ และความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ก็จะเกิดตั้งมั่นขึ้นทุกทีทำให้เชื่อมั่นว่าบุญบาปที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้มีจริง ผลของบุญบาปตามที่ตรัสสั่งสอนไว้มีจริง บุญบาปที่ผู้ใดทำไว้ก็เป็นของผู้นั้นจริงตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รวมความว่าทำให้เชื่อมั่นในพุทธศาสนาศรัทธา ความเชื่อในพุทธศาสนา เมื่อมีลักษณะดังกล่าวจึงเป็นศรัทธาที่ถูกต้อง ผู้ที่มีศรัทธาที่ถูกต้องจึงจะเป็นพุทธศาสนิกผู้ถึงไตรสรณคมน์ที่ถูกต้อง การปลูกศรัทธาที่ถูกต้องหรือการปรับปรุงศรัทธาให้ถูกต้องอาศัย

1. บุคคลผู้ชักจูงศรัทธาเริ่มตั้งแต่บิดามารดาอบรมบุตรธิดาตั้งแต่เล็กๆ ด้วยวิธีสอนให้เชื่อฟังอย่างมีเหตุผลเท่าที่เด็กจะเข้าใจ มิใช่ด้วยวิธีหลอกล่อให้เข้าใจผิดหรือขู่ให้กลัว ฉะนั้น เมื่อจะห้ามมิให้เด็กทำอะไร ก็พยายามแนะนำให้เด็กรู้เหตุผลถูกผิด หรือใช้วิธีแก้ร้ายให้กลายเป็นดีอย่างมีเหตุผล เมื่อจะสอนพุทธศาสนาแก่เด็กก็สอนอย่างถูกต้อง ปลูกความเชื่อที่ถูกต้องให้แก่เด็ก เมื่อผู้อบรมเหล่านี้อบรมให้เกิดความเชื่ออย่างมีเหตุผลในทางต่างๆ ทั้งในทางโลกและทางธรรม ก็จะทำให้เกิดศรัทธาที่ถูกต้อง เป็นความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เพราะเชื่อด้วยความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง เมื่ออบรมให้รู้ให้เข้าใจในพุทธศาสนาว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแสดงทางแห่งความบริสุทธิ์ไว้อย่างถูกต้องครบถ้วน ซึ่งทุกๆ คนต้องปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะได้รับผลดีตามแต่จะปฏิบัติได้ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติก็ไม่ได้รับผล ไปทำชั่วก็จะได้รับผลนั้น เพราะทุกๆ คนมีกรรมเป็นของตนเอง พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้วเผยแผ่พระธรรมนั้น พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วตามพระธรรมและช่วยบอกเปิดเผยพระธรรม เมื่อรู้เข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง และปลูกศรัทธาอย่างถูกต้องให้เกิดขึ้นแล้วก็ไม่หวังอะไรผิดๆ จากพุทธศาสนา เพราะถ้าไม่สมหวังก็จะเลื่อมศรัทธาแน่นถึลงไป ฉะนั้นเมื่อมีศรัทธาที่ถูกต้องให้ทำความดีและจะได้รับผลดีด้วยตนเอง บุคคลผู้มีหน้าที่ชักจูงศรัทธา แม้จะพยายามอบรมปลูกหรือปรับศรัทธาให้ถูกต้อง แต่ความสำเร็จที่ได้ต้องอาศัยบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รับการอบรมที่ถูกต้อง นั่นคือ ตนเอง

2. ตนเอง ได้แก่ ตัวเราเองทั้งเด็กและผู้ใหญ่ เพราะตัวเราเองจำต้องคอยตรวจสอบดูศรัทธาของตัวเองว่าเป็นอย่างไร ถูกต้องหรือไม่ ถ้ายังไม่ถูกต้องปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้อง พยายามคิดทำความเข้าใจในหลักของความเชื่อข้างต้น เพราะตัวเราเองต้องเห็นจริงด้วยความเชื่อจึงจะตั้งมั่น เมื่ออาจยังไม่เห็นจริงด้วยตนเองในหลักของศรัทธาดังกล่าว ก็ทำความเชื่อฟังไปก่อน อย่าดี้อันไม่อยู่ใน

โอวาทของปิตามารดา ครูบาอาจารย์ ตลอดถึงพระพุทธรูปเจ้า

สรุปได้ว่า การสร้างศรัทธาที่ถูกต้อง ควรประกอบไปด้วย บุคคลผู้ชักจูงศรัทธาและตนเอง รวมทั้งการมีศรัทธาทั้ง 4 ข้อ ที่กล่าวมาข้างต้นอย่างครบถ้วน เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดศรัทธาในพุทธศาสนาได้

2.3 ผู้สูงอายุและศาสนา

ประเด็นที่อธิบายเหตุผลเกี่ยวกับการที่ผู้สูงอายุมักจะมีคุณสมบัติเฉพาะในทางศาสนา มีดังนี้ (บุษยมาส สิริบุษยมาส, 2539: 65-66)

1. เนื่องจากความจริงที่ว่าคนสูงอายุที่มีชีวิตมายาวนานนั้นเป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่ง กล่าวคือ คนที่อายุมากมักจะมีประสบการณ์ในชีวิต สะสมความรู้ มีการปฏิบัติภารกิจทางศาสนามายาวนานกว่า สามารถมองได้กว้างไกลกว่า และผู้สูงอายุเป็นสื่อกลาง ที่จะเชื่อมโยงคนในปัจจุบันกับคนที่บรรพบุรุษได้ดี

2. เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า เนื่องจากคนสูงอายุเป็นคนที่ใกล้จะตายมากที่สุด นั่นคือความใกล้เป็น “ผี” หรือวิญญาณมากที่สุด คนสูงอายุจึงดูจะเป็นสื่อกลางที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดระหว่างโลกนี้กับโลกหน้า หรือระหว่างผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับความเคร่งในศาสนาและความสูงอายุ ดังนี้

1. ความเชื่อในศาสนา

ผู้คนโดยทั่วไปในสังคมมักจะเชื่อว่า คนสูงอายุมักจะหันมาสนใจศาสนามากขึ้น เพราะว่าคนสูงอายุอยู่ใกล้ความตายและกังวลกับชีวิตในภพหน้า นอกจากนี้คนสูงอายุมักจะมีเวลาที่จะมาไตร่ตรองเรื่องศาสนา ดังนั้นจึงเป็นเรื่องธรรมดาที่คนสูงอายุจะคิดแต่เรื่องศาสนา

ความเชื่อดังกล่าวอาจจะมีส่วนที่เป็นจริงอยู่บ้าง ซึ่งมีงานวิจัยจำนวนไม่น้อย ที่สนับสนุนประเด็นนี้อยู่ แต่นักสังคมศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อในศาสนาของผู้สูงอายุ ได้ให้ข้อสังเกตว่า ในความเป็นจริงแล้ว ความเชื่อดังกล่าวอาจจะเป็นมายาคติของคนทั่วไปเกี่ยวกับผู้สูงอายุ และศาสนาเท่านั้นก็ได้ เพราะคนทั่วไปมักจะมองภาพผู้สูงอายุว่าควรจะเกี่ยวข้องกับศาสนาอยู่เสมอ

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อทางศาสนาและผู้สูงอายุจำนวนมากในต่างประเทศ ได้ข้อสรุปคล้ายคลึงกันว่าคนอายุมากขึ้นจะมีความเชื่อเรื่องศาสนา และชีวิตหลังความตายมากขึ้น

2. ความสำคัญของศาสนาที่มีต่อผู้สูงอายุ

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเด็นนี้ พบว่า คนสูงอายุให้ความสำคัญทางด้านศาสนามากกว่าคนที่อายุน้อย การศึกษาของ แฮริส (Harris Poll, 1975: 180) สรุปว่า คนอายุ 65 ปีขึ้นไป มี

ความรู้สึกว่าศาสนาเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด จำนวนร้อยละ 71 ในขณะที่คนกลุ่มอายุต่ำกว่า 65 ปี มีจำนวนร้อยละ 49 การศึกษาวิจัยนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Gallup (1969: 122) ว่ากลุ่มคนที่เห็นว่าการศาสนามีความสำคัญที่สุด อยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุมากกว่ากลุ่มอายุอื่นๆ ที่ต่ำลงมา

หน้าที่ทางสังคมของสถาบันศาสนาที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ

หน้าที่ของสถาบันศาสนามีส่วนช่วยในการปรับตัวของคนสูงอายุได้ 2 ระดับ (อรรถพร จำเริญ. 2541: 25) คือ

1. **ระดับปัจเจกบุคคล** ได้ทำหน้าที่ทางด้านจิตใจ ในด้านต่างๆ เช่น ช่วยในการเผชิญกับความตายที่ใกล้เข้ามา ช่วยอธิบายและค้นหาความหมายของชีวิต ช่วยให้อยอมรับในเรื่องความสูญเสียต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในชีวิตของวัยชรา เป็นต้น

2. **ระดับสังคม** สถาบันศาสนาช่วยลดความโดดเดี่ยวทางสังคมของผู้สูงอายุ และสนับสนุนให้มีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มมากขึ้น เช่น การให้บริการทางสังคมแก่ผู้สูงอายุในการดูแลด้านสุขภาพ การศึกษาต่อเนื่อง เป็นสโมสรแนะนำการบริการจัดหางานให้ กิจกรรมเหล่านี้จะสามารถช่วยให้ความอบอุ่นใจ สนุกสนาน และทำให้ผู้สูงอายุมีความมั่นใจใหม่อีกครั้งว่า ตนเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม

2.4 ความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุ

ผู้สูงอายุนับเป็นกลุ่มบุคคลที่เชื่อกันว่า มีแนวโน้มจะหันมาสนใจและมีพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนา เนื่องจากการเกษียณอายุหรือหยุดทำงาน ส่งผลให้มีเวลามากขึ้น ผู้สูงอายุจึงมีชีวิตเกี่ยวข้องกับศาสนามากกว่าบุคคลวัยอื่นๆ การพิจารณาลักษณะทางศาสนาในเชิงทฤษฎีมานุษยวิทยาวัฒนธรรมต้องพิจารณาทั้งในแง่ลัทธิความเชื่ออย่างมีเหตุผลหรือการปฏิบัติ ซึ่งมีทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวัน และพิธีกรรมต่างๆ และทั้งหมดเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรม ดังนั้นในการศึกษาลักษณะทางศาสนาของผู้สูงอายุ จึงควรต้องศึกษาทั้งด้านความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักศาสนา สุรกุล เจนอบรม (2534: 101) กล่าวว่า บุคคลที่มีความเชื่อ ความผูกพันกับศาสนานั้นไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นผู้สูงอายุเท่านั้น ดังนั้น ความเชื่อในศาสนาสามารถเกิดได้กับบุคคลทุกวัย ตั้งแต่วัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ และเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ บุคคลเหล่านี้จะยังคงให้ความเชื่อความศรัทธาในศาสนาเหมือนเดิม

จากการวิเคราะห์เกี่ยวกับความเชื่อ ความศรัทธาของบุคคลต่อศาสนานั้น สามารถวิเคราะห์และสรุปรูปแบบของบุคคลในการหันเข้ามามีความเชื่อและศรัทธา ยอมรับในศาสนาไว้ 5 ประเภท ดังนี้

1. The Experiential Dimension หรือ Religious Feeling เน้นว่าผู้สูงอายุหันมานับถือ เลื่อมใส หรือเคร่งครัดในศาสนา ด้วยเหตุที่มุ่งหวังจะเข้าถึงความจริงอันสูงสุด สัจธรรมขั้นสูง

มุ่งการหลุดพ้นจากความทุกข์ ตามแนวทางที่ศาสนาในแต่ละศาสนาได้บัญญัติไว้ หรือมุ่งหวังที่จะได้รับประสบการณ์ที่ดี มีจิตใจอารมณ์ที่มีความสงบสุข อันเป็นผลมาจากความศรัทธา ความเชื่อ การปฏิบัติตามแนวทางในศาสนานั้นๆ สรุปคือ บุคคลประเภทนี้มักมีความรู้สึกและให้ความตระหนักเกี่ยวกับการมีชีวิตอยู่และความตาย โดยจะให้ความสนใจศาสนา เนื่องจากศาสนาเป็นสิ่งที่ให้ความช่วยเหลือทางด้านจิตใจและอารมณ์ ทำให้ผู้สูงอายุหลุดพ้นจากความกลัวในทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อวาระสุดท้ายของชีวิตที่ใกล้จะมาถึง

2. The Ideological Dimension หรือ Religious Beliefs เน้นว่า ผู้สูงอายุหันเข้ามานับถือ เลื่อมใสในศาสนา เนื่องจากความเชื่ออย่างแน่นแฟ้นในศาสนาคำสอน มีความศรัทธาเชื่อมั่นอย่างแรงกล้า โดยไม่มีข้อสงสัยว่าพระเจ้ามีจริงหรือไม่ มีกฎแห่งกรรม มีชาตินี้ ชาติหน้าหรือไม่ ความเชื่อถือศาสนาในลักษณะนี้เน้นความเชื่อทางอุดมคติที่ยึดมั่นศรัทธาศาสนาโดยไม่มีข้อสงสัย เป็นความเชื่อความศรัทธาที่อยู่ภายในอย่างลึกซึ้ง

3. The Ritualistic Dimension หรือ Religious Practices เป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่สนใจนับถือศาสนา โดยมุ่งเน้นการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาเป็นสำคัญ เช่น การสวดมนต์ การถือศีลอด การสวดอ้อนวอนพระผู้เป็นเจ้า การเดินทางไปมัสการสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา การทำบุญตักบาตร การบริจาคทาน

4. The Intellectual Dimension หรือ Religious Knowledge เป็นผู้สูงอายุที่สนใจศาสนาเนื่องจากข้อมูลความรู้ทางศาสนาเฉพาะตนที่มีอยู่ การที่ผู้สูงอายุมีโอกาสศึกษาค้นคว้าหรืออ่านข้อมูล อ่านหนังสือเกี่ยวกับศาสนาด้วยความพินิจพิจารณา จะทำให้เกิดความรู้เฉพาะตนตระหนักถึงความเป็นจริง ความสมเหตุสมผลที่แต่ละศาสนาได้กำหนดไว้และเมื่อตนเองเกิดความรู้เกิดความตระหนัก และเกิดความเข้าใจแล้ว ก็จะทำให้เกิดการพัฒนาเจตคติส่วนบุคคลไปในทางที่ดีหันมาให้การยอมรับ ให้ความเลื่อมใสศรัทธามากยิ่งขึ้น

5. The Consequential Dimension หรือ Effects of Religion ผู้สูงอายุกลุ่มนี้มีความนิยม มีความเชื่อ ความเลื่อมใสในศาสนาจึงเป็นเครื่องช่วยในการตัดสินใจให้หันมาอุทิศตนให้กับศาสนามากขึ้น ทำให้ผู้สูงอายุเหล่านี้อุทิศตนเพื่อสังคมมากขึ้น ทำประโยชน์ให้แก่สังคมส่วนรวมมากกว่าเห็นแก่ประโยชน์ส่วน

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรชีวสังคมกับความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุเพศ

เลวินและคณะ (Koenig, H.G. 1995: 59 ; citing Levin ; and others. 1995) ศึกษาเรื่องความศรัทธาในศาสนาที่มีผลต่อสภาวะสุขภาพและความพึงพอใจในชีวิตของคนอเมริกันผิวดำ 1,848

คนมีอายุเฉลี่ย 42 ปี ส่วนใหญ่เป็นคนชนบท 79 % และเป็นเพศหญิง 62 % มีรายได้เฉลี่ยต่ำสุดของครอบครัวต่อปี 8,500 เหรียญ ผลการศึกษา พบว่า ผู้สูงอายุที่เป็นเพศหญิงและอาศัยอยู่ทางใต้และในชนบท จะมีความเคร่งในศาสนาสูง ความเคร่งในศาสนามีนัยสำคัญทางสถิติเกี่ยวข้องกับการรักษาสุขภาพได้ดีขึ้นและมีความพึงพอใจในชีวิตสูงขึ้น

สายสีทอง ณ ภูเก็ต (2542: 58) ศึกษาเรื่อง การศึกษาสัมพันธภาพของผู้สูงอายุกับบุคคลอื่น : ศึกษาเฉพาะผู้สูงอายุในจังหวัดระยอง กลุ่มตัวอย่างเป็นเพศชาย ร้อยละ 49.7 และเพศหญิง ร้อยละ 50.3 ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 60 – 69 ปี พบว่า ผู้สูงอายุมีความสัมพันธ์กับวัดและศาสนสถานค่อนข้างสูง โดยผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัมพันธภาพกับวัด และศาสนสถานมากกว่าผู้สูงอายุเพศชาย

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรเพศพบว่า ผู้สูงอายุที่มีเพศต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาต่างกัน โดยผู้สูงอายุเพศหญิงมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าเพศชาย

อายุ

เกอร์สซ (हररा लेलललल. 2537: 48 ; อ้างอิงจาก Gorsuch 1988: 216) กล่าวว่า การพบว่า ผู้สูงอายุมักเป็นผู้เคร่งศาสนานั้น อาจเป็นไปได้ว่าบุคคลเหล่านั้นมีความเคร่งศาสนาแต่เดิมซึ่งทำให้เขามีสุขภาพจิตที่ดี และปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอ จึงมีสุขภาพกายดีและมีอายุยืน

ฮันสเบอร์เกอร์ บี (Koenig, H.G. 1995: 38-39 ; citing Hunsberger, B.: 1985) ศึกษาเรื่องศาสนา อายุ ความพึงพอใจในชีวิตและการรับรู้ในแหล่งความศรัทธาในศาสนา กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุที่ป่วย มีอายุ 65-88 ปี อาศัยอยู่ในโฮตาริโอ แคนาดา 61% เป็นเพศหญิง และ 39% เป็นเพศชาย พบว่า ความศรัทธาในศาสนาจะมีมากขึ้นตามอายุที่เพิ่มขึ้น ความศรัทธาในศาสนาและการปฏิบัติ เข้าร่วมในศาสนามีส่วนสำคัญกับความสุขในชีวิตและการปรับตัวได้ โดยอาศัยแหล่งความศรัทธาเรียงตามลำดับความสำคัญคือแม่ โบสถ์ พ่อ การอ่านหนังสือ นิสัยและประสบการณ์ส่วนบุคคล

โคนิคและคณะ (Koenig, H.G. 1995: 41 ; citing Koenig ; and others. 1988) ศึกษาเรื่องศาสนาและความสุขในบั้นปลายชีวิต กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุ 836 คน (อายุเฉลี่ย 73.4 ปี) ที่พักอาศัยอยู่ในชุมชนในอินโดนีเซีย พบว่า มีความสัมพันธ์กันทางบวกระหว่างสังคม ส่วนตัว และความศรัทธาในศาสนาที่ตนนับถือเกี่ยวข้องกันกับการเข้าร่วมพิธีทางศาสนา และทัศนคติสัมพันธ์กับศีลธรรมในเพศหญิงอายุ 75 ปีขึ้นไป

คอกซ์และคณะ (Koenig, H.G. 1995: 40-41 ; citing Cox ; and others. 1988) ศึกษาความศรัทธาในศาสนา ผู้สูงอายุและความพึงพอใจในชีวิตกลุ่มตัวอย่างเป็นคนอายุ 18 – 80 ปี พบว่า ความสนใจโบสถ์ของวัยรุ่นอายุ 18-24 มีน้อย พอๆ กับช่วงอายุ 25-54 ปี และเพิ่มขึ้นในช่วง 54

ปีขึ้นไปจนถึงอายุ 80 ปี ซึ่งเป็นวัยสูงอายุแล้วทั้งสิ้นและจะค่อยๆ ลดลง เนื่องมาจากสุขภาพ ผู้สูงอายุจะมีความเชื่อในเรื่องพระเจ้าและชีวิตหลังความตาย ดังนั้นความศรัทธาในศาสนากับความพึงพอใจในชีวิต มีความสัมพันธ์กัน

พินน์และลี (ดวงเดือน พันธุมนาวิน. 2540: 22 ; อ้างอิงจาก Finney ; and Lee: 1977) ศึกษาความเชื่อทางพุทธศาสนาของประชาชนตั้งแต่อายุ 25 ปี ถึง 74 ปีขึ้นไป จำนวน 493 คน ในรัฐวอชิงตัน สหรัฐอเมริกา โดยมีการวัดลักษณะทางศาสนาถึง 5 ด้าน พบว่า บุคคลเมื่อมีอายุมากขึ้นจะมีการปฏิบัติทางศาสนาที่แสดงความศรัทธาสูง และมีความเชื่อทางศาสนามากด้วย โดยอธิบายว่า คนที่อายุมากอาจยอมรับและใกล้ชิดศาสนามากเพื่อลดความวิตกกังวลเกี่ยวกับชีวิตที่ใกล้ฝั่งมากขึ้นนั่นเอง

แอสติก (Koenig, H.G. 1995: 78 ; citing Stack, S. 1983) ศึกษาผลกระทบของศาสนาที่มีต่อการฆ่าตัวตาย พบว่า ความศรัทธาในพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันทางบวกกับอัตราการตาย นั่นคือจะลดลงในผู้สูงอายุหญิงอายุ 65 ปี และผู้สูงอายุชายอายุ 65-74 ปี

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรอายุ พบว่า ผู้สูงอายุที่มีอายุต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาต่างกันโดยผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่ามีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยกว่า

สถานภาพสมรส

ศิริวรรณ ศิริบุญ (2537: 20) ศึกษาเรื่องผู้สูงอายุไทยและศาสนา กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุในประเทศไทยจำนวน 3,252 ราย เป็นชาย 1,330 ราย และหญิง 1,922 ราย พบว่า ผู้สูงอายุที่แต่งงานและอยู่กับคู่สมรสจะเป็นผู้ไปวัด สุกหร่า หรือโบสถ์บ่อยครั้งกว่าผู้สูงอายุที่เป็นหม้าย หย่าร้าง แยกกันอยู่หรือเป็นโสด ซึ่งน่าจะเป็นเพราะผู้สูงอายุที่ยังคงแต่งงานและอยู่กับคู่สมรสมักมีสุขภาพดีหรือมีอายุน้อย จึงสามารถเดินทางไปวัด สุกหร่า หรือโบสถ์ได้บ่อยครั้งกว่าผู้สูงอายุที่อายุมากกว่าและไม่ค่อยแข็งแรง ในการศึกษาประเด็นความคิดเห็นของผู้สูงอายุในเรื่องความสำคัญของศาสนาต่อชีวิตประจำวัน พบว่า ผู้สูงอายุที่แต่งงานและอยู่กับคู่สมรสมองว่าความสำคัญของศาสนาต่อชีวิตประจำวันในระดับสำคัญมากกว่าผู้สูงอายุที่เป็นหม้าย หย่าร้าง แยกกันอยู่ และผู้สูงอายุที่เป็นโสดซึ่งไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของ สายสีทอง ณ ภูเก็ต (2542: 58) ที่ศึกษาเรื่อง การศึกษาสัมพันธภาพของผู้สูงอายุกับบุคคลอื่น : ศึกษาเฉพาะผู้สูงอายุในจังหวัดระยอง กลุ่มตัวอย่างเป็นเพศชาย ร้อยละ 49.7 และเพศหญิง ร้อยละ 50.3 ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 60 – 69 ปี พบว่า ผู้สูงอายุมีความสัมพันธ์กับวัดและศาสนสถานค่อนข้างสูง โดยผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสโสด หรือเป็นหม้าย หรือหย่าร้าง มีสัมพันธภาพกับวัด และศาสนสถานสูง เนื่องมาผู้สูงอายุกลุ่มนี้จะมีภาระน้อย สามารถไปเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาได้ง่ายกว่า เพราะไม่ต้องห่วงเรื่องครอบครัว ลูกหลาน หรือภาระทางบ้านต่างๆ

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรสถานภาพสมรสพบว่า ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาต่างกัน โดยผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสมีคู่จะมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสเคยมีคู่และโสด

ระดับการศึกษา

อรวรรณ จำเริญ (2541) ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจในชีวิต อันเกิดจากภาวะถดถอยทางสังคมและการร่วมกิจกรรมของผู้สูงอายุชาวพุทธ: ศึกษากรณีผู้สูงอายุ ในกทม. และบริเวณชานเมือง กลุ่มตัวอย่างเป็นประชากรสูงอายุที่อาศัยในกทม. สมุทรปราการ และฉะเชิงเทรา จำนวน 323 คนพบว่า ผู้สูงอายุที่มีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธที่ดี อันเนื่องมาจากการมีวิถีชีวิตแบบพุทธมาตั้งแต่สมัยหนุ่มสาว คือ กลุ่มผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาสูงกว่ามัธยมศึกษา จะเห็นได้ว่าการศึกษามีส่วนช่วยให้เกิดความเข้าใจในศาสนามากขึ้นด้วยนั่นคือ ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาสูงจะมีความศรัทธาในพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นด้วย

เจเอส วิลเลียมและคณะ (Koenig, H.G. 1995: 36 ; citing J.S. William ; and others : 1982) ศึกษาวิจัยเรื่องความพึงพอใจในสุขภาพและสภาพร่างกายของผู้สูงอายุ กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุจำนวน 1,459 คนจากหลายเชื้อชาติ พบว่า มนุษย์สัมพันธ์และความสนใจในศาสนามีความเกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในสุขภาพอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และมนุษย์สัมพันธ์มีนัยสำคัญทางสถิติหลังจากควบคุมปัจจัยอื่นๆ นอกจากนี้ ความสนใจในกิจกรรมทางศาสนาเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการทำนายความพึงพอใจ ตามด้วยระดับการศึกษา สถานภาพการทำงาน และเชื้อชาติ

ศิริวรรณ ศิริบุญ (2537: 27) ศึกษาเรื่องผู้สูงอายุไทยกับศาสนา กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุในประเทศไทยจำนวน 3,252 ราย เป็นชาย 1,330 ราย และหญิง 1,922 ราย พบว่า ระดับการศึกษาที่ต่างกันของผู้สูงอายุมีผลต่อพฤติกรรมการไปวัด สวดมนต์ หรือโบสถ์ของผู้สูงอายุ คือ ผู้สูงอายุที่ไม่ได้รับการศึกษาจะไปวัด สวดมนต์ หรือโบสถ์ในสัดส่วนที่สูงกว่าผู้สูงอายุที่ได้รับการศึกษา ส่วนประเด็นความคิดเห็นของผู้สูงอายุในเรื่องความสำคัญของศาสนาต่อชีวิตประจำวัน พบว่า ผู้สูงอายุที่มีการศึกษาจะมองว่า ศาสนามีความสำคัญอย่างมากต่อชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ ในระดับที่สูงกว่าผู้สูงอายุที่ไม่มีการศึกษาหรือมีการศึกษาต่ำกว่า

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรระดับการศึกษา พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาต่างกัน โดยผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาสูงมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีการศึกษาต่ำ

ฐานะทางเศรษฐกิจ

เดกเกอร์และคณะ (Koenig, H.G. 1995: 63 ; citing Decker ; and others :1985) ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในชีวิต และความเข็มแข็งในวัยกลางคนและผู้สูงอายุที่เป็นโรคกระดูกสันหลังกดทับเส้นประสาท กลุ่มตัวอย่าง เลือกตามความสะดวกจากผู้ป่วย 100 คน อายุ 40 ถึง 73 ปี พบว่า สิ่งสำคัญที่สุดที่เกี่ยวข้องกับความเข็มแข็งคือระดับของการรับรู้ การสนับสนุนทางสังคม และการรับรู้สุขภาพตนเอง แม้ว่าจะมีความสัมพันธ์กันต่ำ แต่กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้สูงและมีความศรัทธาในศาสนาмаกยั้งคงมีแนวโน้มว่าจะมีความสุขมากขึ้น

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรฐานะทางเศรษฐกิจ พบว่า ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันจะมีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน โดยผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ ตามลำดับ

3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

3.1 ความหมายของสัมพันธภาพในครอบครัว

สัมพันธภาพ หมายถึง ความผูกพัน ความเกี่ยวข้อง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. 2546 : 1170)

สัมพันธภาพเป็นรูปแบบของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและผลที่ได้ไม่ใช่สิ่งของ แต่เป็นความรู้สึกที่มีต่อกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า สัมพันธภาพเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในระหว่างบุคคล โดยจะเกิดขึ้นทีละน้อยอย่างต่อเนื่องและรวมตัวเข้าด้วยกัน เป็นองค์ประกอบของกระบวนการความคุ้นเคยและบุคคลที่เกี่ยวข้อง อยู่ในฐานะของบุคคลอันเป็นที่รักของกันและกัน (พรธาดา แซ่ฉั่ว. 2547 : 17 ; อ้างอิงจาก ปัทมา คุปตจิต. 2533 : 47)

หลักในการสร้างสัมพันธภาพที่จะช่วยให้เป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และบุคคลในครอบครัวขึ้นอยู่กับความสามารถและทักษะโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการสร้างสัมพันธภาพกับบุคคลรอบข้าง ซึ่งโคลแมน และแฮมเมอร์ (Coleman and Hammer. 1974) ได้กล่าวว่าปัจจัยดังต่อไปนี้

1. การมีวัตถุประสงค์ร่วมกันสัมพันธภาพใดก็ตามที่จะยั่งยืนก็ต่อเมื่อ สัมพันธภาพนั้นสนองตามต้องการของบุคคลทั้งสองฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นเพื่อความรัก การเป็นที่ยอมรับในสังคม ความรู้สึกมีค่า มีศักดิ์ศรีเป็นต้น ถ้าไม่สนองความต้องการ ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งสัมพันธภาพก็ไม่าคงอยู่ได้ ดังนั้นการมีวัตถุประสงค์ และความต้องการร่วมกัน จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นพื้นฐานในการสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น

2. การเคารพในสิทธิและความเป็นตัวของตัวเองของบุคคล สัมพันธภาพที่ใกล้ชิดอาจแตกร้างลงได้ ถ้าฝ่ายหนึ่งล่วงล้ำสิทธิ และไม่ยอมให้อีกฝ่ายหนึ่งเป็นตัวเอง คนที่เคยสนิทกันอาจเลิก

คบกันได้ การปฏิบัติต่อกันแบบประชาธิปไตยด้วยความเคารพในสิทธิเสรีภาพของกันและกัน จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่ง แต่ไม่ได้หมายความว่า เราจะต้องยอมรับและเห็นด้วยกับความคิดหรือความเชื่อของเขา

3. โครงสร้างและแบบแผนของสัมพันธภาพ สัมพันธภาพทางสังคมโดยทั่วไป มักมีโครงสร้างและลักษณะการติดต่อสื่อสารที่สอดคล้องกัน เช่น สัมพันธภาพระหว่างครูกับนักเรียน สัมพันธภาพระหว่างเพื่อนกับเพื่อน บิดามารดากับบุตร เป็นต้น โครงสร้างและแบบแผนการติดต่อสื่อสารจะขึ้นอยู่กับผู้อื่นที่อยู่ในสัมพันธภาพนั้นเป็นรายๆ ไปเป็นส่วนใหญ่ พัฒนาขึ้นอยู่ในขอบเขตที่สร้างความพึงพอใจให้ทั้งสองฝ่าย สัมพันธภาพจะยาวนานหรือไม่ขึ้น ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจทั้งสองฝ่ายได้รับ

4. องค์ประกอบของการติดต่อสื่อสารองค์ประกอบในการติดต่อสื่อสารซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาในด้านสัมพันธภาพระหว่างบุคคล ได้แก่

4.1 การมีภูมิหลังและประสบการณ์ที่แตกต่างกัน เช่น ผู้มีระดับการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจเดียวกัน มักมีภาษาที่สื่อสารความหมายในระดับเดียวกัน

4.2 การเลือกรับรู้โดยให้ความสนใจเฉพาะข้อความบางตอน ทำให้ไม่ได้ข้อเท็จจริงทั้งหมด ซึ่งทำให้การตีความผิดพลาดได้

4.3 อารมณ์และความรู้สึก ในขณะที่มีการรับรู้ปัจจัยในสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์หรือบุคคลที่ก่อให้เกิดอารมณ์ต่างๆ เช่น ความมั่นใจ ความกลัวหรือความโกรธ เป็นต้น อาจทำให้เกิดการรับรู้และการตีความที่ผิดพลาดได้

5. การรู้จักตนเองและสิ่งแวดล้อมอย่างกระจ่าง

5.1 การรับรู้ตนตามความเป็นจริง ซึ่งจะนำไปสู่การยอมรับตนเอง

5.2 การรับรู้ผู้อื่นได้ตรงความเป็นจริง ยอมรับนำไปสู่การยอมรับในตัวจริงของผู้อื่น

5.3 การรับรู้ผู้อื่นได้ตรงความเป็นจริง ซึ่งสัมพันธภาพจะยืดหยุ่นได้ ถ้าสนองความต้องการและก่อให้เกิดความพึงพอใจร่วมกันทั้งสองฝ่าย ดังนั้นจะต้องพยายามขจัดปัญหา ในการติดต่อสื่อสารที่เกิดขึ้น การห่วงใยในสวัสดิการของผู้อื่น

6. อาจแสดงออกโดยการพูดหรือการกระทำ อาจพูดปลอบใจ แสดงความห่วงใย หรือให้ความช่วยเหลือเมื่อผู้อื่นประสบความยุ่งยากลำบากใจ หรือแสดงความซาบซึ้ง แสดงความขอบคุณในคุณความดีที่ผู้อื่นได้แสดงต่อตน แสดงความชื่นชมความดีที่ผู้อื่นมี ย่อมเป็นการเสริมแรงคุณลักษณะเช่นนั้น และช่วยเสริมสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคลให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

7. การซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น การเป็นตัวของตัวเองและซื่อสัตย์ต่อความคิดเห็นและความเชื่อของตนเองนั้น เป็นสิ่งที่สำคัญ บุคคลไม่ควรหลีกเลี่ยงที่จะพูดความจริงเพียงเพราะไม่กล้าเผชิญความขัดแย้ง และควรมีความเชื่อดังว่า ผู้อื่นก็ย่อมจะกล้าเผชิญความจริง และหาทางแก้ไข

ปัญหาได้ในทางสร้างสรรค์ อย่างไรก็ตาม ความเป็นจริงที่พูดต้องแสดงให้เห็นความเคารพในความเป็นตัวของตัวเองของผู้อื่น คำนึงถึงความต้องการ และความรู้สึกของผู้อื่น พร้อมทั้งแสดงความห่วงใย เป็นมิตรอย่างจริงใจด้วยความหวังดี

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า พื้นฐานในการสร้างสัมพันธภาพนั้น องค์ประกอบในการติดต่อสื่อสารก็เป็นสิ่งสำคัญ การรู้จักตนเองและเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่นก่อให้เกิดความเข้าใจกันและกัน ความไม่สามารถรับรู้ถึงอารมณ์ที่ซ่อนเร้นอยู่ของผู้อื่น อาจทำให้การรับรู้และการตีความผิดพลาดได้ สัมพันธภาพที่ดีก็จะไม่เกิดขึ้น ทำให้ไม่พึงพอใจกัน ไม่สามารถเข้าหากันคนอื่นได้

ครอบครัว หมายถึง สถาบันพื้นฐานของสังคมที่ประกอบด้วยสามีภรรยาและหมายรวมถึงลูกด้วย (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. 2546 : 220)

จากการประชุมสมัชชาแห่งชาติด้านครอบครัววันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2537 ณ ตึกสันติไมตรีทำเนียบรัฐบาล ได้ให้ความหมายของครอบครัวไว้ว่า ครอบครัว คือ กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันกันทางอารมณ์และจิตใจในการดำเนินชีวิตร่วมกัน รวมทั้งการพึ่งพิงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์ทางกฎหมาย และทางสายโลหิต ครอบครัวอาจมีลักษณะเป็นช้อยกเว้นบางประการจากดังกล่าวก็ย่อมได้ (พรธาดา แซ่จั่ว. 2547 : 17)

สุพัตรา สุภาพ (2529 : 66) ให้ความหมายของครอบครัวว่า หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มาวมกันโดยการสมรสโดยทางโลหิต หรือโดยการรับเลี้ยงดู (คือเป็นบุตรบุญธรรม) โดยปกติจะหมายถึงครอบครัวที่ประกอบด้วยสามีและภรรยา โดยไม่มีบุตรของตนเองก็ได้ มีการก่อตั้งเป็นครอบครัว มีปฏิริยาโต้ตอบซึ่งกันและกันในฐานะที่เป็นสามีและภรรยา เป็นบิดามารดา เป็นบุตรชาย บุตรหญิง เป็นพี่เป็นน้อง โดยการรักษาวินัยธรรมเดิม และอาจจะมีการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่เพิ่มเติมก็ได้

ยิ่งยง ยุทธศักดิ์ (2539 : 25) ให้ความหมายของครอบครัว ไว้ว่า กลุ่มบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมาอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยทางสายโลหิต หรือการสมรส ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัวจะอาศัยความรัก และความปรารถนาดีต่อกันมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมและจริยธรรมต่างๆ แก่สมาชิกเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมต่อไป

เดวิส (นิยม บุญมี. 2530 : 39 ; อ้างอิงจาก Davis. 1978 : 40) ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐาน และสากลที่สุดของทุกสถาบัน โดยเดวิส ได้อธิบายครอบครัวออกเป็น 2 แนวด้วยกัน คือ

1. แนวจิตวิทยา มุ่งชี้ให้เห็นว่าครอบครัวเป็นกลุ่มปฐมภูมิมีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดของบรรดาสมาชิกของกลุ่มที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน มีการพบปะและแสดงอาการตอบสนองต่อกันและกันอันถือว่าเป็นพื้นฐานแห่งความสัมพันธ์กันทางสังคม

2. แนวสังคมวิทยา ถือว่าบรรดาสมาชิกในครอบครัวนั้น ต่างฝ่ายต่างให้และรับประสบการณ์จากกันและกัน ซึ่งถือว่าต่างฝ่ายต่างถ่ายทอดพฤติกรรมให้แก่กันและกัน อันเป็น

กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Socialization) เพื่อปรับสภาพของตนเองให้เข้ากับสังคมได้

ครอบครัวในสังคมต่างๆ จะมีโครงสร้างและลักษณะแตกต่างกันไป การจำแนกประเภทของครอบครัวจึงต้องอาศัยขนาด องค์ประกอบ และลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวเป็นเกณฑ์ โดยทั่วไปมักจำแนกครอบครัวออกเป็น 2 ประเภท คือ ครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวขยาย แต่ เมอร์ดอค (จิวีวรรณ วรรณประเสริฐ, 2522 : 64 ; อ้างอิงมาจาก Murdoc.) ได้แบ่งออกตามลักษณะโครงสร้างและความสัมพันธ์ของสมาชิกเป็น 3 ประเภท โดยจะมีลักษณะเด่นที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

1. ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) เป็นครอบครัวที่สมาชิกมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดที่สุด คือ มีเฉพาะสามีภรรยาและบุตรเท่านั้น ส่วนคนอื่น ๆ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย น้ำ อา หลาน คนใช้ คนอาศัย ไม่จัดอยู่ในครอบครัวเดี่ยวเป็นลักษณะครอบครัวของสังคมชาวตะวันตก ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว แต่ละคนจะมีอิสระในการดำเนินชีวิตของตนเอง ไม่หวังพึ่งพาอาศัยกันและกัน

2. ครอบครัวขยาย (Extended Family) เป็นครอบครัวที่มีครอบครัวเดี่ยวหลาย ๆ ครอบครัวอยู่ด้วยกัน หรือมีสมาชิกที่มีความสัมพันธ์ตั้งแต่ 3 ชั่วอายุคนขึ้นไป เช่น สามี ภรรยา บุตร ปู่ ย่า ตา ยาย หลาน ลุง ป้า น้ำ อา และญาติพี่น้องคนอื่น ๆ อาศัยอยู่ร่วมกันในครัวเรือนเดียวกัน หรือในอาณาบริเวณรั้วเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวนั้น จะมีผู้อำวุโสที่สุดเป็นหัวหน้าครอบครัว ดูแลความทุกข์สุข ดูแลความประพฤติ และควบคุมด้านเศรษฐกิจ ลักษณะของสมาชิกจะไม่มีอิสระเหมือนอย่างครอบครัวเดี่ยว

3. ครอบครัวรวม (Compound Family or Polygamous Family) ลักษณะของครอบครัวรวม เกิดจากชายคนเดียวสมรสกับหญิงหลายคน และภรรยาแต่ละคนจะมีบุตรร่วมกันกับสามีคนเดียวกันนั้น ทำให้ลักษณะครอบครัวเดี่ยวดังกล่าวจะอยู่ร่วมในชายคาเดียวกัน แต่บางสังคมจะแยกกันอยู่คนละบ้าน อำนาจในการปกครองจะขึ้นอยู่กับสามีทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวเพียงคนเดียว

ในปัจจุบันสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในครอบครัว ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร ระหว่างบิดากับมารดา และระหว่างเครือญาติด้วยกัน ทำให้สมาชิกในครอบครัวขาดความใกล้ชิดเช่นแต่ก่อน และบางครั้งก็นำไปสู่การหย่าร้าง หรือการไม่เข้าใจกันระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก ครอบครัวที่จะมีความสุขได้นั้น ก็ต้องขึ้นอยู่กับสมาชิกในครอบครัวว่า มีสัมพันธภาพต่อกันดีมาน้อยเพียงใด ได้มีผู้ให้ความหมายของสัมพันธภาพในครอบครัวไว้ดังต่อไปนี้

พนิดา ผนานิรินทร์ (2544 : 50) กล่าวว่าสัมพันธภาพในครอบครัว หมายถึง การที่บุคคลรู้สึกว่าจะได้รับความรัก การดูแลอย่างดีในครอบครัว มีความอบอุ่น ปลอดภัย มั่นใจในตนเอง ถึงความสัมพันธ์กับผู้อื่นในบ้าน สัมพันธภาพในครอบครัวมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อพฤติกรรมของบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม ถ้าครอบครัวสมบูรณ์ด้วยระเบียบและคุณธรรมอันดีทุกประการแล้ว สมาชิกแต่ละคนก็จะอยู่ในสภาพสมาชิกที่ดีของสังคม ที่ใหญ่ขึ้นตามลำดับ ของความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต สัมพันธภาพในครอบครัวขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกแต่ละคน เพราะความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นในครอบครัวจะช่วยให้ความเป็นอยู่ในครอบครัวราบรื่น และทุกคนมีความสุขกายสบายใจและมีสุขภาพจิตที่ดี

มอร์ริส และวิลสัน (อัศรา อารวรรณ์. 2540 : 45 ; อ้างอิงจาก Morrow and Wilson. 1961) ได้อธิบายถึงลักษณะของสัมพันธภาพในครอบครัวว่า ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านอารมณ์และสิ่งแวดล้อมในครอบครัว การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีการพักผ่อนหย่อนใจร่วมกันในครอบครัว มีการรักใคร่ผูกพันซึ่งกันและกัน มีความเห็นอกเห็นใจกันและมีความกลมเกลียวสามัคคีปรองดองระหว่างสมาชิกในครอบครัวอีกด้วย

กุลวรรณ วิทยาวงศุจิ (ยิ่งยง ยุทธศักดิ์. 2539 : 35; อ้างอิงจาก กุลวรรณ วิทยาวงศุจิ. 2526 : 5-7) ได้ให้ความหมายของ สัมพันธภาพในครอบครัวว่า หมายถึง ลักษณะพฤติกรรมที่พ่อแม่ปฏิบัติต่อลูก พฤติกรรมที่ลูกปฏิบัติต่อพ่อแม่ และพฤติกรรมที่พ่อแม่ปฏิบัติต่อกัน ในด้านต่างๆ ดังนี้

1. การพักผ่อนร่วมกันในครอบครัว หมายถึง การที่พ่อแม่และลูกได้มีกิจกรรมร่วมกันในการพักผ่อนหย่อนใจเมื่อมีเวลาว่าง
2. การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และรับรู้เรื่องราวต่างๆ หมายถึง การที่ลูกได้มีส่วนร่วมกับพ่อแม่ในการแสดงความคิดเห็น และรับรู้เกี่ยวกับทุกข์สุข ความลับในเรื่องต่างๆ ของพ่อแม่ เช่น ปัญหาทางการเงิน ปัญหาทางการงาน
3. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ หมายถึง การที่บุตรได้มีส่วนร่วมกับการบิดามารดาในการตัดสินใจกระทำสิ่งต่างๆ ภายในบ้าน เช่น การจัดระเบียบกฎเกณฑ์ภายในบ้าน
4. การเห็นชอบของพ่อแม่ หมายถึง พฤติกรรมที่พ่อแม่แสดงต่อลูกในลักษณะของการเห็นด้วยกับการกระทำ ความคิดเห็นของลูก เช่น การไม่ปฏิเสธข้อเสนอแนะ ข้อคิดเห็น หรือการกระทำต่างๆ ของบุตร
5. ความรักความห่วงใยของพ่อแม่ หมายถึง พฤติกรรมของพ่อแม่ที่ลูกรับรู้ว่าเป็นพฤติกรรมแสดงถึงความรัก ความห่วงใยที่มีต่อบุตร เช่น การช่วยคลี่คลายปัญหาต่าง ๆ การให้ความเป็นกันเองกับลูก

6. ความไว้วางใจของพ่อแม่ หมายถึง พฤติกรรมของพ่อแม่ที่แสดงถึงความไว้วางใจในตัวลูกว่าสามารถปฏิบัติตนเองได้อย่างเหมาะสมสามารถช่วยเหลือตนเองได้ มีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง

7. การที่พ่อแม่เห็นด้วยกับกิจกรรมของเพื่อนๆ ของลูก หมายถึง พฤติกรรมของพ่อแม่ที่แสดงถึงการเห็นด้วยกับการที่ลูกไปมีกิจกรรมกับเพื่อนๆ โดยที่ไม่ขัดขวาง หรือเป็นอุปสรรค หรือแสดงออกถึงความไม่ไว้วางใจในการไปร่วมกิจกรรม

8. การที่บุตรยอมรับกฎเกณฑ์มาตรฐานของพ่อแม่ หมายถึง การที่ลูกแสดงพฤติกรรมยอมรับมาตรฐานพฤติกรรมต่างๆ มาตรฐานการดำรงชีวิตของพ่อแม่ เช่น เห็นด้วยกับความคิดเห็นของพ่อแม่ในด้านการเรียน การทำงาน ค่านิยม ทศนคติ และยินยอมกระทำตามกฎเกณฑ์ที่พ่อแม่กำหนดด้วยความยินดี

9. ความรักและเคารพของลูกที่มีต่อพ่อแม่ หมายถึง พฤติกรรมของลูกที่แสดงต่อพ่อแม่ซึ่งเป็นการแสดงถึง ความรัก ความเคารพพ่อแม่โดยการเชื่อฟังพ่อแม่ ไม่ขัดใจ ไม่ทำให้พ่อแม่เสียใจ

10. การไม่มีข้อกำหนดมากเกินไป หมายถึง การที่พ่อแม่ไม่แสดงพฤติกรรมที่เป็นการกำหนด หรือจำกัดความประพฤติของลูกมากเกินไป

11. การไม่เข้มงวดกวดขันเกี่ยวกับระเบียบวินัยมากเกินไป หมายถึง การที่พ่อแม่ไม่แสดงการกระทำใด ๆ ที่สื่อแสดงถึงความเข้มงวดในระเบียบวินัย เช่น การลงโทษอย่างรุนแรง การไม่ยืดหยุ่นกับระเบียบวินัย การบังคับให้ลูกปฏิบัติตามระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด โดยไม่คำนึงถึงความพร้อม

12. การไม่ปกป้องคุ้มครองมากเกินไป หมายถึง พฤติกรรมที่พ่อแม่แสดงต่อลูกอย่างไม่ปกป้องคุ้มครองมากเกินไป หรือไม่แสดงพฤติกรรมต่างๆ เหมือนหนึ่งลูกไม่มีความสามารถในการดูแลตนเองได้ หรือเหมือนลูกเป็นเด็กเล็กๆ

13. การที่พ่อแม่ไม่คอยย้าเตือนถึงความสำเร็จมากเกินไป หมายถึง พ่อแม่ไม่คอยย้าเตือนหรือบเร้าให้บุตรได้รับความสำเร็จในการทำงานมากเกินไป เช่น ไม่เคี่ยวเข็ญให้ลูกกระทำสิ่งต่างๆ มากเกินไป

14. การยินดีให้กำลังใจเพื่อความสำเร็จ หมายถึง การที่พ่อแม่ให้กำลังใจ ส่งเสริมหรือกระตุ้นให้ลูกประสบความสำเร็จในการเรียน การทำงาน ทั้งการกระทำและด้วยคำพูด

15. ความกลมเกลียวของพ่อแม่ หมายถึง พฤติกรรมที่พ่อแม่กระทำต่อกันในลักษณะที่ไม่มีความขัดแย้งซึ่งกันและกัน มีความเชื่อเพื่อเผื่อแผ่กัน มีความรักใคร่สามัคคีกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน

3.2 ความสำคัญของความสัมพันธ์ในครอบครัว

ความสัมพันธ์ในครอบครัว ได้แก่การมีปฏิสัมพันธ์กันของสมาชิกในครอบครัว อันได้แก่ สมาชิกวัยเยาว์และบุตร รวมทั้งญาติพี่น้อง สมาชิกในครอบครัวมีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ทั้งในด้านประสบการณ์เดิม อุปนิสัยใจคอ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ทักษะคติ ตลอดจนแนวทางการประพฤติปฏิบัติ เมื่อมีการปฏิสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ย่อมมีการแสดงท่าทีที่แตกต่างกันไป อันอาจก่อให้เกิดความสนิทสนมกลมเกลียว ก่อให้เกิดความขัดแย้ง เกิดความคับข้องใจ เกิดความไม่ลงรอย จนถึงการทะเลาะวิวาทกันได้ ดังนั้น ความสัมพันธ์ในครอบครัวจึงมีความสำคัญยิ่ง หากความสัมพันธ์ในครอบครัวดำเนินไปด้วยดี ความสงบสุขย่อมเกิดขึ้นแก่ครอบครัวหากความสัมพันธ์ไม่ดี มีความร้าวฉาน มีความแตกแยก ความสับสนวุ่นวาย ความไม่สงบสุขย่อมเกิดขึ้นในครอบครัวได้เช่นกัน

ความสัมพันธ์ในครอบครัว ก่อให้เกิดการเรียนรู้ การเลียนแบบ การถ่ายทอดวัฒนธรรมทางสังคม ความสัมพันธ์ที่ดีทำให้การอบรมสั่งสอนดำเนินไปด้วยดี ก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความถาวรมีประสิทธิภาพ อันเป็นความต้องการของครอบครัวเป็นอย่างดี

ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิต และความเป็นอยู่ของมนุษย์ มนุษย์เกิดในครอบครัว ได้รับการอบรมเลี้ยงดู ได้รับการศึกษาอบรมตลอดจนได้รับความสุขหรือความทุกข์จากครอบครัว ชีวิตในครอบครัวจึงมีความผูกพันแนบแน่นกับบุคคล และบุคคลจะได้รับการถ่ายทอดบุคลิกภาพ ความรู้สึกนึกคิดตลอดชีวิต แม้ในการก่อตั้งครอบครัวใหม่

พฤติกรรมของบุคคลมีความเกี่ยวพันกับการฝึกอบรมที่ได้รับมาจากครอบครัวมาก ได้มีการศึกษาอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับการกระทำผิดกฎหมายของบุคคลพบว่าสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมและการฝึกอบรมในครอบครัวมีความสัมพันธ์กับการกระทำผิดกฎหมายของทั้งเด็กและผู้ใหญ่

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว มีอิทธิพลอย่างยิ่งกับพฤติกรรมของบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมที่เกี่ยวกับการกระทำผิดกฎหมาย ครอบครัวใดที่บิดามารดาให้ความรักความอบอุ่นแก่บุตร ซึ่งแสดงออกโดยการให้ความรักความเอาใจใส่ของบิดามารดา เด็กจะมีความต้องการความสำเร็จสูง แต่ถ้าหากเด็กขาดความรักความอบอุ่นเมื่อใด ความต้องการความสำเร็จความใฝ่ดีจะลดลงและกลายเป็นการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมที่เบี่ยงเบน อันนำไปสู่การกระทำผิดกฎหมาย ดังนั้น จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่บิดามารดาจะต้องให้ความอบอุ่นแก่บุตร โดยการให้ความรักความเอาใจใส่ อันเป็นเสมือนรางวัลที่เด็กต้องการมากที่สุด

การสร้างความสัมพันธ์ภายในครอบครัว มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการสร้างความผูกพันให้เกิดขึ้นภายในครอบครัว ทำให้เด็กมีความรักและภูมิใจในบ้าน ไม่เกิดความเบื่อหน่ายกัน เด็กที่ประสบปัญหาในครอบครัว จะเกิดความเกลียดชังบ้านและสมาชิกในบ้าน พยายามหนีออกจากบ้าน เพื่อไปแสวงหารักความอบอุ่นนอกบ้าน อันจะเป็นทางหนึ่งที่ชักนำให้เด็กและเยาวชนกระทำความผิดได้

จรรยา สุวรรณทัต (อัศรา อารมณ. 2540 : 46 ; อ้างอิงจาก จรรยา สุวรรณทัต 2530 : 54-56) ให้ความเห็นว่า ความสัมพันธ์ที่ราบรื่นในครอบครัว จะเป็นเครื่องมือในการป้องกันปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับบุคคลในครอบครัวได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงได้สรุปถึงปัจจัยที่มีส่วนในการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวไว้ดังนี้

1. สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว กล่าวคือ ครอบครัวใดที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ไม่ขัดสน ย่อมนำมาซึ่งความสงบสุขของครอบครัว เกิดความกลมเกลียว สัมผัสกันภายในครอบครัว

2. การรู้จักบทบาทและหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว ตลอดจนสามารถปฏิบัติการให้สอดคล้องกับบทบาทและหน้าที่ของตนเอง พ่อแม่มีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนบุตร โดยใช้เหตุผล และบุตรเองก็มีหน้าที่เคารพเชื่อฟัง ให้การเลี้ยงดูพ่อแม่เมื่อท่านเข้าสู่วัยชรา

3. การรู้จักลักษณะธรรมชาติและความต้องการมูลฐาน ของบุคคลแต่ละคนในครอบครัว พ่อแม่ ที่พยายามเข้าใจในลักษณะธรรมชาติของการเจริญเติบโต และมีความพร้อมที่จะช่วยเหลือเด็กเมื่อเกิดปัญหา และบุตรหลานก็มีหน้าที่ให้การดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุในบ้านให้ดำรงชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข ย่อมมีส่วนช่วยสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดี

4. ความคงเส้นคงวาในการวางระเบียบวินัย ปัจจุบันนี้ นับว่ามีอิทธิพลต่อบรรยากาศในครอบครัว โดยเฉพาะวัยสูงอายุซึ่งเป็นวัยที่มีความเสื่อมของร่างกาย จิตใจ อารมณ์ ย่อมจะเกิดภาวะความวิตกกังวล รู้สึกสูญเสียความสามารถที่เคยมีอยู่ ทำให้เกิดความไม่มั่นคงในอารมณ์และความรู้สึก ในการสร้างสัมพันธภาพระหว่างผู้สูงอายุกับสมาชิกในครอบครัว

จันทรา ปัทมินทรและอมรกุล อินโชนานนท์ (ธนภัทร อนุমান 2544 : 48 ; อ้างอิงจาก จันทรา ปัทมินทรและอมรกุล อินโชนานนท์ 2537:9-18) กล่าวว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลที่สำคัญที่สุดต่อครอบครัว คือ สายสัมพันธ์อันดีระหว่างบิดามารดา และบุตร มีความรัก ความอบอุ่นต่อกันและภายในครอบครัวต้องมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีเวลา มีความอดทน มีการสร้างความผูกพันที่กระชับและมั่นคง มีความเข้าใจต่อกันและกัน

อัมเบอร์สัน (ธนภัทร อนุमान 2544 : 48 ; อ้างอิงจาก Umberson. 1992 : 664) ให้ความเห็นว่า สัมพันธภาพในครอบครัวจะมั่นคงได้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบดังนี้

1. สัมพันธภาพในครอบครัวจะต้องยั่งยืนและขยายใหญ่
2. บุตรควรมีความสัมพันธ์ต่อบิดามารดา
3. สังคมจะยกย่องครอบครัวที่มีสัมพันธภาพที่ดี
4. ครอบครัวที่มีสัมพันธภาพที่ดี สมาชิกในครอบครัวจะเกิดความรู้สึกมีคุณค่าและเจตคติที่ดีต่อสังคม

5. ความผูกพันระหว่างบิดามารดาและบุตร ต้องมีความเกี่ยวข้องกันตลอดเวลา

สัมพันธภาพภายในครอบครัวที่ดีจะเป็นพื้นฐานชั้นสูงของครอบครัว ที่จะส่งผลต่อสังคม โดยสมาชิกในครอบครัวมีความรัก ความผูกพันซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือห่วงใยอาทรต่อกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความสุขภายในครอบครัว และเป็นพื้นฐานทางอารมณ์ที่ดีแก่สมาชิก โดยเฉพาะบุตรจะมีพัฒนาการในด้านต่างๆ ที่เหมาะสมตามวัย และสามารถสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่นได้ด้วย

ครอบครัวเปรียบเสมือนเป็นระบบหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยสมาชิกจำนวนหนึ่งมาอยู่ด้วยกัน มีสัมพันธภาพเกิดขึ้นระหว่างสมาชิกด้วยกันเอง และระหว่างคุณลักษณะของสมาชิกที่มาอยู่ด้วยกัน สมาชิกในครอบครัวโดยทั่วไป หมายถึง พ่อแม่ลูกเป็นส่วนใหญ่ พ่อแม่และลูกจึงเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของครอบครัว และเชื่อมโยงกันเป็นระบบด้วยสัมพันธภาพ ซึ่งก็คือการปฏิสัมพันธ์หรือการติดต่อสื่อสารกันระหว่างบุคคลในครอบครัวนั่นเอง (ธนภัทร อนุมาน. 2539 : 48 ; อ้างอิงจาก กุลวรรณ วิทยาวงศจุ. 2526)

สัมพันธภาพระหว่างกันของบุคคลในครอบครัว ถือเป็นความสัมพันธ์กันทางบทบาท คือ สมาชิกที่มามีความสัมพันธ์กันนั้น ไม่มีโอกาสเลือกที่จะสัมพันธ์กัน เมื่อลูกคลอดออกมาจะต้องเกิดความสัมพันธ์กันขึ้นระหว่างพ่อแม่กับลูก ซึ่งเป็นไปตามบทบาททางสังคม อย่างไรก็ตามบุคคลโดยทั่วไปยังมองสัมพันธภาพในครอบครัวว่าเป็นสัมพันธภาพแบบใกล้ชิด (Close Relationship) โดยพิจารณาจากระดับความเข้มข้นในการผูกพันกัน (Intensity) ความคุ้นเคย สนิทสนมกัน (Intimacy) ความเชื่อถือไว้วางใจกัน (Trust) และการเข้าไปเกี่ยวข้องกัน (Commitment) ถึงแม้ว่า ยังมีครอบครัวอีกหลาย ครอบครัวที่มีสัมพันธภาพกันอย่างห่างเหิน แต่คาดหวังว่า สัมพันธภาพในครอบครัว ควรมีการพัฒนารวมให้มีสัมพันธภาพที่ผูกพันอย่างมั่นคงยิ่งขึ้นไป

3.3 ลักษณะความสัมพันธ์ในครอบครัว

ฝน แสงสิงห์แก้ว (ยี่งยงค์ ยุทธศักดิ์. 2539 : 37; อ้างอิงจาก ฝน แสงสิงห์แก้ว. 2528 : 9-11) ได้ให้ความคิดเห็นว่า ความรักใคร่ผูกพันในครอบครัวเป็นรากฐานของความสุขแห่งชีวิต เป็นรากฐานของความเป็นปึกแผ่นในสังคมของประเทศชาติบ้านเมืองและของโลกในที่สุด

ลักษณะความสัมพันธ์ในครอบครัว ประกอบด้วย

1. ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา เป็นจุดเริ่มของสัมพันธภาพที่สำคัญที่สุด ในครอบครัวเพราะว่าถ้าคู่สามีภรรยาไม่มีความรักใคร่ซึ่งกันและกัน ตลอดจนรับผิดชอบและแก้ปัญหาต่างๆ ภายในครอบครัวร่วมกัน ย่อมทำให้ครอบครัวมีความสุข แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าสามีภรรยาไม่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ย่อมเกิดความขัดแย้งกันเสมอ อันทำให้ครอบครัวขาดความสุข โดยเฉพาะบุตรเมื่อประสบกับสภาพการณ์ของความขัดแย้งนี้อยู่เป็นประจำ ย่อมได้รับความกระทบกระเทือนจิตใจ

2. สัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดา และบุตร ความสัมพันธ์ที่มีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา และเมื่อมีการให้กำเนิดบุตรแล้ว ความสัมพันธ์ในครอบครัวก็เพิ่มขึ้นเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบิดา มารดา และบุตรตามมา และความสัมพันธ์นั้นจะแน่นแฟ้นดีอยู่เสมอ ถ้าบิดามารดาทำตัวเป็นหลัก รักใคร่ผูกพันกันดีความรักใคร่ผูกพันแน่นหนาของบิดามารดาจะมีผลสะท้อนไปผูกพันรักใคร่ต่อบุตรให้แน่นแฟ้นต่อไปโดยปริยาย

3. ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้อง สัมพันธภาพระหว่างพี่น้องจะดีหรือไม่ จะแนบแน่นเพียงใด ขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ในครอบครัว อันประกอบด้วยความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐาน และลักษณะการอบรมเลี้ยงดูของบิดามารดา บิดามารดาใช้เวลาเอาใจใส่และใช้ความอดทนในการทำความเข้าใจกับเหตุการณ์ต่างๆ ในครอบครัว เพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกที่ไม่ดีระหว่างบุตรด้วยกัน

4. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวเป็นการรวมความสัมพันธ์ใน 3 ข้อแรกเข้าด้วยกัน ดังที่ ฮาวิกเฮิร์สท ได้อธิบายความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัว เป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน มีการเผชิญหน้ากันและกัน ลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวดังกล่าวถ้าเป็นไปได้ด้วยดี ความขัดแย้งในครอบครัวก็จะไม่เกิดขึ้นหรือถ้าเกิดขึ้นก็ไม่รุนแรง

นอกจากนี้ กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ (ยิ่งยงค์ ยุทธศักดิ์. 2539 : 37 ; อ้างอิงจาก กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์. 2530 : 5-7) ได้รวบรวมลักษณะของครอบครัวที่มีสัมพันธภาพกันอย่างใกล้ชิดไว้พอสรุปได้ว่า ครอบครัวที่มีสัมพันธกันอย่างมีคุณภาพ จะประกอบไปด้วยลักษณะ 6 ประการ คือ

1. การชื่นชมคุณค่าของคนในครอบครัว ความพึงพอใจ ชื่นชมและเห็นคุณค่าของกันและกันในครอบครัว ควรมีการแสดงออกมาอย่างชัดเจนเมื่อคนในครอบครัวแสดงความรู้สึก แสดงการกระทำที่พึงพอใจในคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมในครอบครัวเดียวกัน ตระหนักในคุณค่าซึ่งกันและกันแล้ว เปรียบเสมือนเป็นพื้นฐานของความอบอุ่นและมั่นคงในครอบครัวรวมทั้งยังเป็นการหล่อหลอมสมาชิกในครอบครัวให้มีทัศนคติมองสังคมส่วนรวมในแง่ดีด้วย

2. การมีเวลาอยู่ร่วมกัน การที่ทุกคนในครอบครัวได้ร่วมทำกิจกรรมหลายอย่างร่วมกัน และเป็นกิจกรรมที่ทุกคนพอใจจะทำร่วมกัน มิใช่เป็นเพราะการบังคับหรือโดยบังเอิญ จะช่วยให้สัมพันธภาพในครอบครัวมีความอบอุ่นมั่นคงยิ่งขึ้น

3. การมีพันธะต่อความสุข และสวัสดิภาพของครอบครัวร่วมกัน สมาชิกในครอบครัวที่สัมพันธ์กันอย่างมีคุณภาพ มักจะมีพันธะดังกล่าวนี้อยู่ในระดับสูงกล่าวคือ คนในครอบครัวรู้สึกเป็นพันธะที่ต้องส่งเสริมให้สมาชิกคนอื่นในครอบครัวได้มีความสุข และสวัสดิภาพที่ดี เป็นการห่วงใยกันและกันอย่างแท้จริง

4. การติดต่อสื่อสารระหว่างกันเป็นอย่างดี มีเวลาสำหรับการพูดคุยกันเสมอโดยจะพูดคุยรับรู้เรื่องราวโดยตรง ไม่ปกปิด ไม่เก็บไว้ในใจ หรือไม่จำเป็นต้องรับรู้เรื่องราวของบุคคลในครอบครัวจากบุคคลที่สาม หรือบุคคลนอกครอบครัวเป็นสื่อ

5. การมีศรัทธาต่อศาสนาอย่างแรงกล้าคุณลักษณะข้อนี้พบในครอบครัวที่มีความสัมพันธ์กันในระดับสูง บุคคลในครอบครัวมักจะมีกิจกรรมทางศาสนาร่วมกัน เช่น การเข้าวัดทำบุญร่วมกัน หรือเป็นธุระในกิจกรรมทางศาสนา เป็นต้น การที่คนในครอบครัวมีศรัทธาต่อศาสนาทำให้มีสติ มีความอดทนต่อกัน มีการให้อภัยต่อผู้อื่นสูง ระวังความโกรธได้รวดเร็วและรู้จักที่จะช่วยเหลือผู้อื่นในสังคม

6. การมีความสามารถจัดการกับวิกฤตการณ์ในครอบครัวได้อย่างดี ครอบครัวที่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีคุณภาพ มักจะมีวิธีการที่ดีในการแก้ปัญหา หรือกู้สถานการณ์ที่วิกฤตให้กลับคืนมาสู่สภาพที่ดีเช่นเดิมได้ ทุกคนในครอบครัวจะร่วมกันต่อสู้กับปัญหา ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน และร่วมกันคลี่คลายปัญหาได้ในที่สุด

สายสุรี จุติกุล (ธนภัทร อนุমান 2544 : 46 ; อ้างอิงจากสายสุรี จุติกุล. 2542 : 13-24) กล่าวว่า ครอบครัวที่มีสัมพันธภาพที่ดีจะต้องมีพฤติกรรมที่แสดงความรักและความผูกพันในลักษณะต่อไปนี้

1. ต้องเอาใจใส่ดูแลและเอื้ออาทรต่อกัน การเอาใจใส่ในที่นี้ หมายถึง การดูแลสุขภาพของกันและกัน อาหารการกิน การเล่าเรียนของบุตร ความสะอาด การใช้จ่ายเงินทอง การเดินทางไปทำงานหรือไปโรงเรียน ความทุกข์และความสุขที่ต้องการระบาย เป็นต้น

2. ต้องรู้จักคนที่รักเรา สมาชิกควรต้องรู้จักและเข้าใจกันให้ดี สำหรับบุตร บิดามารดาก็ต้องเข้าใจและมีความรู้เกี่ยวกับบุตร อุปนิสัยบุตร รู้ว่าบุตรชอบหรือไม่ชอบอะไร จุดเด่น จุดด้อยเป็นอย่างไร ทุกคนในครอบครัวจะต้องปรับความรู้สึกซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยให้มีการตอบสนองที่ดีต่อกันและกัน

3. ต้องเคารพซึ่งกันและกัน การเคารพในที่นี้ หมายถึง การเคารพที่มาจากใจการเคารพในลักษณะนี้มีพฤติกรรมแสดงออกได้หลายอย่าง เช่น การฟังกัน การเคารพในความคิดเห็นที่แตกต่างกัน การเกรงใจกัน เช่น บุตรเกรงใจบิดามารดา บิดามารดาก็ต้องรู้จักเกรงใจบุตร ความเกรงใจนี้รู้สึกร่วมกันและจะช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดีขึ้น

4. ต้องมีความรับผิดชอบ การมีความรับผิดชอบ หมายถึง การยอมรับความผิดหรือความชอบ การไม่รับผิดชอบของบิดามารดาและความไม่ถูกต้อง การเป็นต้นแบบที่ไม่ดีก็เป็นการแสดงความไม่รับผิดชอบ การละเลยหรือละเมิดสิทธิของเด็ก สิทธิของบิดามารดา สิทธิของผู้สูงอายุหรือผู้พิการ ก็เป็นการไม่รับผิดชอบ มีบุตรแล้วไม่เลี้ยง มีบิดามารดาสูงอายุแล้วไม่เลี้ยง เป็นต้น

5. ต้องมีความไว้วางใจกัน ความไว้วางใจเป็นรากฐาน ที่ทำให้เกิดสัมพันธภาพในครอบครัว ความไว้วางใจควรมีต่อกันทั้งทางกายและทางใจ จะช่วยให้คนในครอบครัวมีความสุข ไร้กังวล หรือความกลัว เป็นที่พึ่งพาได้ ครอบครัวใดที่ไม่ได้สร้างรากฐานที่ดีในเรื่องของความไว้วางใจ บุคลิกภาพของผู้เยาว์ในครอบครัวอยู่ในสภาพของการขาดความไว้วางใจ อาจนำไปสู่ภาวะของการเป็นคนก้าวร้าว เก็บกดหรือมีปมด้อย

6. ต้องให้กำลังใจกันและกัน การให้กำลังใจก็คือ การให้พลังแก่สมาชิกในครอบครัว ให้ดำเนินชีวิตไปอย่างมีความสุข การให้กำลังใจอาจเป็นคำพูดและท่าทางที่ให้การสนับสนุน ชมเชย เมื่อทำสิ่งที่ถูกต้อง แนะนำแนวทางในการหาทางออกเมื่อมีปัญหา ไม่ดูว่าหรือกล่าวโทษว่าเป็นความผิด

7. ต้องให้อภัยกันและกัน สมาชิกในครอบครัวอยู่ด้วยกันหลายคนต้องมีกระทบกระทั่งกันบ้างไม่มากก็น้อย ถ้ามีความรักอยู่ก็อภัยกันได้ยกโทษให้ ในครอบครัวที่บุตรประพฤติผิด บิดามารดาก็ไม่ควรจดจำความผิดนั้นแล้วนำไปต่อบุตรในโอกาสต่อไป เพราะเมื่อบุตรได้รับฟังความผิดของตนอยู่เสมอ จะเกิดความโกรธ ความไม่สบายใจ และอาจนึกไปว่าบิดามารดาไม่รักตน

8. ต้องรู้จักสื่อสารในครอบครัว การสื่อสารในครอบครัวควรจะใช้ปิยวาจาระหว่างสามี ภรรยา บิดามารดากับบุตร การสื่อสารนั้นอาจจะมีรูปแบบที่ใช้ภาษาและภาษาท่าทาง ภาษาพูด การเขียน ฯลฯ การดำหนีก็น่าทำได้แต่ควรเป็นคำดำหนิที่ใช้ถ้อยคำที่น่าฟัง

9. ต้องใช้เวลาอยู่ด้วยกันอย่างมีคุณค่าและคุณภาพ สมาชิกในครอบครัวควรหาเวลาอยู่ด้วยกัน ถ้ามื้อสารทุกข์สุกดิบระหว่างกัน ช่วยกันแก้ปัญหาต่างๆ ที่มี มีกิจกรรมร่วมกัน เช่น ไปเที่ยวทางไกล ไปเที่ยวสวนสาธารณะ รับประทานอาหารพิเศษร่วมกัน ไปเยี่ยมญาติ เป็นต้น

10. ต้องมีการปรับตัวตามภาวะที่เปลี่ยนแปลงของบุคคลในครอบครัว ภาวะของครอบครัวและภาวะของสมาชิกมิได้อยู่นิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น บุตรที่เกิดใหม่เป็นทารก ก็จะต้องเติบโตและมีพัฒนาการตามวัยอันเหมาะสม บิดามารดาจะต้องปรับตัวตามความเปลี่ยนแปลงของบุตร ตัวของบิดามารดาเองก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามวัย ดังนั้นสมาชิกในครอบครัวจะต้องตระหนักในเรื่องความเปลี่ยนแปลงนี้ และปรับตัวตามความเปลี่ยนแปลงนั้นๆ ในฐานะที่ตัวเองเปลี่ยนแปลงไป และปรับตัวในฐานะที่จะต้องสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของคนอื่น

11. ต้องรู้จักภาระหน้าที่ในครอบครัว และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การอยู่ร่วมกันในครอบครัวต่างคนต่างมีบทบาทและหน้าที่ ทั้งบทบาทหน้าที่ต่อตนเอง และต่อสมาชิกในครอบครัว ซึ่งบทบาทและหน้าที่เหล่านี้ เกิดจากความคาดหวังของตนเอง และความคาดหวังของแต่ละคนในครอบครัว ดังนั้นสมาชิกในครอบครัวจะต้องตกลงกันให้ดีว่าเรื่องต่างๆ ที่จะบริหารครอบครัวให้เป็นปกติสุขนั้น เป็นเรื่องของใครในสัดส่วนอย่างไร ร่วมกันอย่างไร

12. มีความใกล้ชิดทางสัมผัส การสัมผัสเช่น การกอดกันโอบกั้นบ้าง เกี้ยวเล่นหรือหอมแก้มกันในครอบครัว เป็นการแสดงความรักความอบอุ่นตามธรรมชาติของคน แต่การแสดงออกควรกระทำกันในครอบครัวระหว่างคนใกล้ชิดและแสดงความใกล้ชิดจริงๆ เช่น เมื่อบุตรเล็กๆ เป็นทารกบิดามารดาก็ควรเอามาบอ ก มาจูบ เพื่อแสดงความรักและให้ความอบอุ่น และเพิ่มความมั่นใจให้แก่บุตร แต่เมื่อบุตรโตขึ้นก็อาจจะห่างไป

ในการที่จะสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวให้ดีขึ้น พ่อแม่และบุตร จะต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน รู้ที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทของตนเองให้เหมาะสม สมพร สุทัศน์ (2537 : 318-320) กล่าวว่า ควรยึดหลักการปฏิบัติหน้าที่ต่อกัน และยึดคุณธรรมเป็นสำคัญ คือ

1. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่และบุตร หมายถึง การที่พ่อแม่ปฏิบัติต่อกันดังนี้

1.1 ทำหน้าที่พ่อแม่ให้สมบูรณ์ เช่น เลี้ยงดูลูกให้เจริญเติบโตแข็งแรง สมบูรณ์ ให้การศึกษาตามกำลังของพ่อแม่และกำลังสติปัญญาของลูก แบ่งทรัพย์สินมรดกแก่ลูกด้วยความยุติธรรม

1.2 สนองความต้องการให้สอดคล้องกับหลักการพัฒนาเด็ก เช่น ถ้าลูกยังเล็กอยู่ต้องดูแลอย่างใกล้ชิด ส่วนวัยรุ่นนั้นลูกต้องการอิสระมากขึ้นในการตัดสินใจทำสิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง

1.3 ให้ความรัก ความเมตตา ด้วยการพูดจาสุภาพอ่อนโยน ไม่ใช้วาจาหยาบคายหรือขู่กรรโชกให้เกิดความหวาดกลัวอับอาย หรือเจ็บช้ำน้ำใจ

1.4 เมื่อลูกผิดพลาดควรให้เหตุผลในการลงโทษ ให้อภัยถ้าหากความผิดไม่ร้ายแรง

1.5 ให้ความยุติธรรมในการดูแลลูก ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่ว่าในเรื่องเพศ ผิว หรือลำดับการเกิด เช่น ไม่รังเกียจว่าลูกจะเป็นชายหรือหญิง ผิวขาวหรือดำ เป็นลูกคนโตหรือคนเล็ก ก็ต้องให้ความรักเท่าเทียมกัน

1.6 ใช้วิธีประชาธิปไตยในการอบรมเลี้ยงดูลูก ประชาธิปไตยในที่นี้ หมายถึง การที่บุคคลมีเสรีภาพโดยไม่รู้สึกอึดอัดหรือเป็นพ่อแม่ หากพ่อแม่อบรมเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตย พ่อแม่ต้องยอมรับในความคิดเห็นของลูก การลงโทษอยู่บนพื้นฐานของเหตุและผล

2.การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างลูกกับพ่อแม่ หมายถึง การที่ลูกปฏิบัติตนต่อพ่อแม่ดังนี้

2.1 แสดงความเคารพเชื่อฟัง พ่อแม่ยอมรับและหวังดีต่อลูกปรารถนาที่จะให้ลูกมีความสุข ความเจริญ พ่อแม่จึงให้คำแนะนำในเรื่องต่าง ๆ เสมอ ลูกควรจะเชื่อฟัง แม้ว่าบางครั้งพ่อแม่จะห้ามทำในสิ่งที่ลูกต้องการลูกที่ดีก็ควรจะเชื่อฟัง หรือมิฉะนั้นก็เสี่ยงเสีย ไม่ควรโต้เถียง หรือใช้วาจาก้าวร้าวแสดงการดูหมิ่นพ่อแม่ หรือพูดจาให้พ่อแม่เสียใจ

2.2 แสดงความกตัญญูทวดเทวี คือ สำนึกในบุญคุณและตอบแทนพระคุณพ่อแม่
 2.3 ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน เพื่อให้ความปรารถนาของพ่อแม่สัมฤทธิ์ผล
 2.4 ไม่สุรุ่ยสุร่าย รู้จักประหยัดและเก็บออมเงินของพ่อแม่ และเงินที่หามาได้ด้วยตนเอง เพื่อจะได้มีฐานะที่มั่นคงในอนาคต

2.5 ไม่ประพฤติพาลเกร หรือเป็นนักเลงการพนันทำให้พ่อแม่เสียใจ
 2.6 ช่วยเหลืองานบ้านเท่าที่จะทำได้ เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของพ่อแม่ แม้เมื่อมีอาชีพการงานเป็นปึกแผ่นแล้วหากมีงานที่ช่วยได้ก็ควรที่จะช่วย

- 2.7 มีความเกรงใจพ่อแม่ เช่น ไม่หยิบสิ่งของของพ่อแม่ไปใช้โดยพลการ
 2.8 รักษาความดี เกียรติยศชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล
 2.9 พอใจในทรัพย์สมบัติที่พ่อแม่มอบให้ และรักษาทรัพย์นี้ไว้ให้พอกพูน

ภายในครอบครัวถ้าพ่อแม่ ให้การอบรมเลี้ยงดูลูกตามแนวทางในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก และเยาวชนดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้วางแนวทางไว้ เพื่อให้ลูกได้เป็นผู้มีคุณงามความดีแก่พ่อแม่ และสอนให้ลูกปฏิบัติต่อพ่อแม่ด้วยความกตัญญูทวดเทวีที่ปรากฏในสังคาลสูตร (พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องของการสังคาลมาณพ) เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จออกบิณฑบาต ทรงทอดพระเนตรสังคาลมาณพซึ่งกำลังกราบไหว้ทิศ 6 ตามคำสั่งของพ่อแม่ที่สั่งไว้ พระพุทธองค์จึงตรัสแสดงธรรมเรื่องการกราบไหว้ทิศ 6 วิจารณ์ รุ่ง สุวรรณสุทธิและบัญญัติ สุขเจริญ (2535:54-63) สรุปได้ดังนี้

ทิศ 6 หมายถึง บุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัวได้แก่

1. ปุรัตถิมทิศ (ทิศเบื้องหน้า คือทิศตะวันออก ได้แก่ มารดา บิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน)

บุตรธิดาพึงบำรุงมารดา บิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้าดังนี้

- 1) ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ
- 2) ช่วยทำงานของท่าน
- 3) ดำรงวงศ์สกุล
- 4) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดา บิดา ย่อมอนุเคราะห์บุตรธิดาดังนี้

- 1) ห้ามปรามจากความชั่ว
- 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา

4) หาคู่ครองที่สมควรให้

5) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

2. ทักขณทิต (ทิตเบื้องขวา คือ ทิตใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักษิณาย บุคคลควรแก่การบูชาคุณ)

ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทิตเบื้องขวาดังนี้

- 1) ลูกต้อนรับ
- 2) เข้าไปหา (เพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรีกษา ชักถาม และรับคำแนะนำ เป็นต้น)
- 3) ใฝ่ใจเรียน (คือมีใจรัก เรียนด้วยความศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา)
- 4) ประณิบัติ ช่วยบริการ
- 5) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (คือเอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ)

ครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ดังนี้

- 1) ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
- 2) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- 3) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
- 4) ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ
- 5) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ (สอน ฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัว)

3. ปัจฉิมทิต (ทิตเบื้องหลัง คือ ทิตตะวันตก ได้แก่ บุตร ภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง)

สามีพึงบำรุงภรรยา ผู้เป็นทิตเบื้องหลังดังนี้

- 1) ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา
- 2) ไม่ดูหมิ่น
- 3) ไม่นอกใจ
- 4) มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้
- 5) หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส

ภรรยาย่อมอนุเคราะห์สามีดังนี้

- 1) จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
- 2) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
- 3) ไม่นอกใจ
- 4) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
- 5) ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

4. อุตตรทิศ (ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุความสำเร็จ)

บุคคลพึงบำรุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายดังนี้

- 1) เผื่อแผ่ แบ่งปัน
- 2) พุดจาพินิจ
- 3) คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- 4) มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน
- 5) ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

มิตรสหายย่อมอนุเคราะห์ตอบดังนี้

- 1) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน
- 2) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติให้เพื่อน
- 3) ในคราวมีภัยเป็นที่พึ่งได้
- 4) ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
- 5) นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติมิตร

5. เภฏฐิมทิศ (ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน เพราะเป็นผู้ช่วยทำงานต่างๆ เป็นฐานกำลังให้)

นายพึงบำรุงคนรับใช้ และคนงานผู้เป็นทิศเบื้องล่างดังนี้

- 1) จัดการงานให้ตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ
- 2) ให้ค่าจ้าง รางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
- 3) จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลยามเจ็บไข้ เป็นต้น
- 4) ได้ของแปลกๆ พิเศษมาก็แบ่งปันให้
- 5) ให้มีวันหยุด และพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร

คนรับใช้และคนงานย่อมอนุเคราะห์ต่อนายดังนี้

- 1) เริ่มทำงานก่อนนาย
- 2) เลิกงานทีหลังนาย
- 3) ถู้อาแต่ของทีนายให้
- 4) ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
- 5) นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่

6. อุปริมทิศ (ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรมและเป็นผู้นำทางจิตใจ)

คฤหัสถ์ย่อมบำรุงพระสงฆ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบนดังนี้

- 1) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
- 2) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
- 3) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
- 4) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
- 5) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4

พระสงฆ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ดังนี้

- 1) ห้ามปรามจากความชั่ว
- 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
- 4) ให้ได้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- 5) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
- 6) บอกทางสวรรค์ คือ ทางชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้

การกราบไหว้ทิศ 6 ที่ถูกต้อง ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น ไม่ใช่อยู่ที่ลักษณะอาการ ท่าทางการกราบไหว้ทิศต่างๆ อย่างไม่มีความหมาย ดังที่สังคาลิกมานพพึงกระทำ แต่หมายถึงการปฏิบัติต่อกันเกื้อกูลกันด้วยดีของบุคคล อันจะนำมาซึ่งความสุข ความเจริญแก่บุคคลผู้ปฏิบัตินั่นเอง

ดังนั้นการอบรมคุณธรรมในเด็กและเยาวชนตามหลักพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่า ทิศ 6 องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเน้นความสำคัญ เรื่องของการละความชั่ว ทรงสอนให้บิดามารดาห้ามปรามมิให้บุตรกระทำความชั่วทั้งปวง เพราะจะนำมาซึ่งความทุกข์ยาก ความลำบาก ความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง ผู้อื่น หรือทั้งตนเองและผู้อื่น อีกทั้งเรื่องของการทำความดีที่ถูกต้อง ทรงสอนให้บิดามารดาสนับสนุน ส่งเสริมให้บุตรตั้งตนอยู่ในความดีทั้งทางโลกและทางธรรม

คุณธรรมหรือคุณงามความดี เป็นเรื่องนามธรรม ค่อนข้างยากในการทำความเข้าใจและในการปฏิบัติ อีกทั้งต้องใช้เวลานานพอสมควรจึงจะเห็นผลที่เกิดขึ้นกับเด็ก ดังนั้นมารดา บิดา ต้องมีเจตคติที่ดีในการปลูกฝังคุณธรรม ต้องมีความเชื่อว่า เมื่อสร้างเหตุที่ดีให้เกิดขึ้นแล้ว ผลดีย่อมตามมาเสมอ และคุณธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมารดา บิดาปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีจึงจะมีอิทธิพลที่จะทำให้นุตรเกิดความรู้สึกยอมรับ และเห็นคุณค่าในคุณงามความดีที่มารดา บิดากระทำ แล้วนำไปสู่การฝึกหัดปฏิบัติด้วยตนเองซ้ำๆ จนเกิดเป็นค่านิยมและเป็นนิสัยติดตัวตลอดไป โดยเกิดการเรียนรู้ทางเจตคติดังนี้

1. ดูและสังเกตแบบอย่างและการกระทำที่ดี (Observe models and performance)
2. เลียนแบบเจตคติที่ดีเมื่อได้รับแรงเสริม (Imitate attitude through reinforcement)
3. แสดงออกในกลุ่มและยอมรับที่จะกระทำต่อไปด้วยตนเอง (Interact group and commitment)
4. แสดงเจตคติที่ดีซ้ำๆ และรับไว้เป็นค่านิยมและอุปนิสัย (Practice and form stable organization)

วิธีการปฏิบัติในการอบรมคุณธรรมแก่เด็กและเยาวชนตามหลักพุทธศาสนา

โดยทั่วไปแล้วบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องของการอบรมคุณธรรมโดยเกิดการเรียนรู้ทางเจตคติข้างต้น ไม่จำเป็นต้องเป็นเพียงมารดา บิดาเท่านั้น ปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้อง ครูอาจารย์ ผู้ใหญ่ในสังคม สื่อสารมวลชน นักร้องนักแสดง และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเด็กก็มีความสำคัญโดยเฉพาะบุคคลที่เด็กชอบ เคารพรัก นับถือจะมีอิทธิพลต่อเด็กมาก ซึ่งบุคคลเหล่านั้นอาจรู้ตัว หรือไม่รู้ตัวก็ได้ ถ้าแบบอย่างที่ดีเด็กก็จะเลียนแบบไปในทางที่ดี แต่ถ้าแบบอย่างไม่ดีเด็กก็จะเลียนแบบไปในทางที่ไม่ดีได้เช่นกัน

อย่างไรก็ตามมารดา บิดา มีความสำคัญเป็นอันดับแรก เพราะเป็นบุคคลแรกที่เด็กรู้จัก ใกล้ชิด และผูกพัน ดังนั้นมารดา บิดา จึงควรปฏิบัติดังนี้

1. อบรมเลี้ยงดูบุตรด้วยการให้ความรัก ความเอาใจใส่อย่างสม่ำเสมอ เลี้ยงดูและตอบสนองความต้องการของบุตรตามวัย ทั้งทางร่างกายและจิตใจด้วยเหตุผลที่เหมาะสม

ลักษณะการเลี้ยงดูและการอบรมที่ควรหลีกเลี่ยงคือ การเลี้ยงดูอย่างทะนุถนอม รักมากเกินไป ตามใจทุกอย่างโดยไม่มีเหตุผล ซึ่งทำให้บุตรเป็นคนที่เอาแต่ใจตนเอง ไม่ฟังเหตุผล หรือการเลี้ยงดูด้วยการดุ เข้มงวดเกินไป ใช้อารมณ์ จะทำให้บุตรเป็นคนที่ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง มองโลกในแง่ร้าย ไม่เป็นมิตรกับใคร

2. มีความจริงใจ หรือสุจริตใจต่อพระธรรมคำสอน ด้วยการศึกษาหาความรู้เรื่องของธรรมอันถูกต้องในพุทธศาสนา ใช้สติปัญญา ไตร่ตรองด้วยเหตุด้วยผล และปฏิบัติตามโอวาทปาฏิโมกข์อย่างสม่ำเสมอ แล้วนำมาอบรมสั่งสอนบุตรของตน

มารดา บิดา ต้องแนะนำ สั่งสอน ชี้ให้เห็นโทษภัยของการทำความชั่ว ถ้ายังไม่เชื่อฟังต้องว่ากล่าวตักเตือน ยกตัวอย่างคนทำความผิดที่ได้รับผลให้ฟัง ชี้ให้เห็นถึงความทุกข์ความเดือดร้อนของผู้อื่นที่ถูกกระทำ เอาใจเขามาใส่ใจเรา ตำนานคติโทษ ลงโทษ ด้วยเหตุผลที่เหมาะสม ทั้งนี้ต้องให้เหมาะสมกับวัย และความสามารถในการรับรู้ของบุตรด้วย มารดา บิดา ต้องมีความมั่นคงและสม่ำเสมอในการสอน และปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน บุตรจึงจะเรียนรู้ได้ และไม่สับสนรู้การกระทำใดเป็นการกระทำที่ไม่ดี ไม่ได้รับการยอมรับจากมารดา บิดา เกิดผลไม่ดีต่อตนเองและ

ผู้อื่น บุตรจะค่อยๆ เกิดความรู้สึกละอาย และเกรงกลัวต่อการทำชั่ว ทั้งต่อหน้าและรับหลัง

3. มีการพิจารณาตนเองอย่างสม่ำเสมอ หมายถึง มารดา บิดา ต้องฝึกหัดสำรวจตนเองหรือสังเกตดูการกระทำของตนเองว่ามีข้อบกพร่องทางกาย วาจา และใจ ในเรื่องอะไรบ้างหรือไม่ เมื่อพบว่ามีข้อบกพร่องต้องหาสาเหตุ หาวิธีแก้ไข แล้วแก้ไขข้อบกพร่องนั้นด้วยเหตุผลในทางที่ถูกต้อง เพื่อให้ข้อบกพร่องนั้นๆ น้อยลงหรือหมดไป สิ่งที่เป็นอุปสรรคสำคัญในการพิจารณาตนเองไม่ได้ มักเกิดจากการตั้งอยู่ในความประมาท พลังเลล ขาดการพิจารณาตนเองอย่างสม่ำเสมอ และไม่ยอมรับว่าตนเองมีข้อบกพร่องในเรื่องนั้นๆ

4. ให้นุตรได้ฝึกหัดพิจารณาตนเองในทุกโอกาส และทุกสถานที่ เช่นเดียวกับมารดา และบิดา โดยหัดให้บันทึกข้อบกพร่องของตนเองที่กระทำในแต่ละวัน

เมื่อนุตรบันทึกข้อบกพร่องของตนเองได้มาก มารดา บิดา ต้องไม่ใช้การตำหนิ แต่ควรชมเชยในแง่ที่เขามีความซื่อสัตย์ในการยอมรับข้อบกพร่องของตนเอง แล้วพูดคุยปรึกษากันหาสาเหตุของการกระทำข้อบกพร่อง หาวิธีแก้ไข จากนั้นฝึกให้ลงมือปฏิบัติ แก้ไขด้วยตนเอง ถ้าทำสำเร็จยกย่องให้กำลังใจ ชี้ให้เห็นคุณค่าของการพิจารณาตนเองอย่างสม่ำเสมอ บุตรจะเกิดความรู้สึกที่ดีและเห็นว่า คนทุกคนทำข้อบกพร่องได้ง่ายถ้าขาดการพิจารณาตนเอง และตั้งอยู่ในความประมาท ในทำนองเดียวกันคนทุกคนก็สามารถลดข้อบกพร่องให้น้อยลง หรือหมดไปได้ด้วยพิจารณาตนเอง ไม่ตั้งอยู่ในความประมาท

มารดา บิดา หรือผู้ใหญ่ที่ไม่มีความเข้าใจเด็ก ปฏิบัติต่อเขาด้วยความปรารถนาดี จริงใจ มีหลักธรรมคำสอนยึดเหนี่ยวอย่างมั่นคง พิจารณาตนเองอย่างสม่ำเสมอ ไม่ตั้งอยู่ในความประมาท และสามารถปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นที่ยอมรับของเด็ก เมื่อให้คำแนะนำ หรือชี้แนะสั่งสอน ให้คำปรึกษาเมื่อพบว่าเด็กปฏิบัติตนไม่ถูกต้อง รวมทั้งการฝึกหัดให้เด็กรู้จักแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยตนเองอย่างมีเหตุผล เด็กจะรับได้ง่าย เกิดความมั่นใจ เชื่อมั่นในตัวมารดา บิดา ผู้ใหญ่และตนเอง จะกระทำการสิ่งต่างๆ ด้วยเหตุและผล และรู้จักพิจารณาตนเองมากขึ้น

ดังนั้นในการอบรมเลี้ยงดูเด็กให้เป็นผู้มีคุณธรรม ผู้ใหญ่ต้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี เริ่มต้นที่ตนเอง คือ มองดูตนเองขณะนี้เดี๋ยวนี้ และพิจารณาตนอย่างสม่ำเสมอในชีวิตประจำวันทางกาย วาจา ใจ การอบรมเลี้ยงดูเด็กต้องอบรมด้วยเหตุและผล สอนชี้แนะตักเตือนเมื่อเด็กประพฤติตนไม่ดีด้วยความรักไม่ใช่ด้วยอารมณ์ ส่งเสริม สนับสนุนให้ทำความดีที่ถูกต้อง ฝึกหัดให้พิจารณาตนเอง และให้โอกาสได้ปฏิบัติตนเช่นนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีกจนเห็นคุณค่าของการปฏิบัติ แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติด้วยตนเองจนติดเป็นนิสัย อันจะนำไปสู่การเป็นพลเมืองที่ดี มีคุณธรรมของสังคม และประเทศชาติต่อไป

หากพ่อแม่ปฏิบัติต่อลูก และลูกปฏิบัติต่อพ่อแม่ได้ตามที่กล่าวมาข้างต้นได้ ย่อมทำให้สัมพันธภาพระหว่างพ่อแม่ลูกเป็นไปได้ดีด้วยดี ทุกคนในครอบครัวก็จะมีความสุข ครอบครัวนี้ก็จะ เป็นครอบครัวที่มีคุณภาพ

3.4 สัมพันธภาพภายในครอบครัวของผู้สูงอายุ

พวงผกา ชื่นแสงเนตร (2538:18) ได้กล่าวถึงสัมพันธภาพในครอบครัวว่าเป็นสภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวของผู้สูงอายุ ซึ่งครอบครัวของผู้สูงอายุ หมายรวมถึง คู่ สมรส บุตรหลานหรือญาติที่อาศัยร่วมกัน สภาพความสัมพันธ์ที่สมาชิกในครอบครัวมีต่อกัน เช่น การที่ ผู้สูงอายุได้รับการดูแลเอาใจใส่จากบุตรหลาน ได้รับการยกย่อง ได้รับความสำคัญของครอบครัว การที่ อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ไม่มีการทะเลาะเบาะแว้งกัน

นิตา ชูโต (2525:54-56) กล่าวว่า คนชาวไทยส่วนใหญ่อยู่ร่วมกับครอบครัวที่มีลูกๆ หลานๆ หรือญาติพี่น้องรวมอยู่ด้วยในครอบครัว ได้ให้ความช่วยเหลือในการทำกิจวัตรประจำวันต่างๆ เป็นส่วน ใหญ่การอยู่ร่วมกันนี้ ผู้สูงอายุมีบทบาทในการให้คำปรึกษา และให้การช่วยเหลือลูกหลานเล็กๆ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับลูกหลานอยู่ในเกณฑ์ดี ลูกหลานแสดงความเอาใจใส่ เป็นสิ่งที่สำคัญ ที่สุดในชีวิตของผู้สูงอายุ

กล่าวได้ว่าสัมพันธภาพในครอบครัวมีความสำคัญกับผู้สูงอายุเป็นอย่างยิ่ง โดยเห็นได้ ชัดเจนจากงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุที่ได้มีผู้ทำการศึกษา วิจัยไว้และน่าสนใจอย่างยิ่ง ดังนี้

สายสีทอง ณ ภูเก็ต (2543) ศึกษาเรื่อง การศึกษาสัมพันธภาพของผู้สูงอายุกับบุคคลอื่น : ศึกษาเฉพาะผู้สูงอายุในจังหวัดระยอง ผลการวิจัยพบว่า ผู้สูงอายุมีความสัมพันธ์กับครอบครัวสูงที่สุด โดยผู้สูงอายุยัง ได้ร่วมทำกิจกรรมต่างๆ กับครอบครัว อีกทั้งเมื่อเป็นที่ปรึกษา ให้คำแนะนำ หรือคำ ตักเตือนต่างๆ บุตรหลานก็เชื่อฟัง แสดงให้เห็นว่า ผู้สูงอายุยังคงมีความสำคัญในครอบครัว ได้รับความ รักความเคารพจากสมาชิกในครอบครัวและชุมชน ตลอดจนได้รับการเกื้อหนุนในด้านต่างๆ แตกต่างกันไป แต่สิ่งหนึ่งที่คล้ายคลึงกัน คือ ค่านิยมทางสังคมในเรื่องความกตัญญูต่อบุพการี ยังคงมีอยู่ในสังคมไทย

เพชรรา สุนทโรทก (2530) ศึกษา บทบาทของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามการรับรู้ของเยาวชน และผู้สูงอายุในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า ผู้สูงอายุมองว่าตนเองมีบทบาทสำคัญต่อครอบครัวโดย การเป็นผู้อบรมสั่งสอน ให้คำปรึกษา ถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตให้แก่ลูกหลานในครอบครัว และมี บทบาทสำคัญต่อชุมชนในด้านการเป็นผู้นำ การถ่ายทอดความรู้ และให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการจัด พิธีกรรมตามประเพณีและศาสนาแก่ชุมชน

เกริกศักดิ์ บุญญานพวงศ์และคณะ (2533:100) ศึกษา ชีวิตคนชราในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ในด้านความสัมพันธ์ของคนชากับคนในครัวเรือน ปรากฏว่าคนชราส่วนใหญ่ได้อยู่กับครอบครัวของบุตรหลานหรืออย่างน้อยที่สุดก็มีบุคคลอื่นอยู่ร่วมด้วย และในการอยู่อาศัยร่วมกันนี้ คนชราส่วนใหญ่ยังคงได้รับการยกย่องนับถือ ได้รับการเชื้อฟังจากบุตรหลานและผู้ที่อยู่ร่วมด้วย และยังได้รับการยอมรับให้ดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าครอบครัว มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้อบรมสั่งสอนหรือให้คำแนะนำแก่บุตรหลาน

แว่นทิพย์ น.สุวพร (2518:37) ศึกษา ปัญหาและการกำหนดนโยบายประชากรวัยชราในประเทศไทย พบว่า คนชราในประเทศไทยยังมีชีวิตที่อบอุ่นอยู่ในแวดวงของครอบครัว และมีบทบาทสำคัญอันเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวและระบบเศรษฐกิจ

มัลลิกา มติโกและคณะ (2542) ศึกษาเรื่อง ร่วมโพธิ์ร่มไทร : สถานภาพและบทบาทในสังคมของผู้สูงอายุ พื้นที่ศึกษาในเขตภาคเหนือ พบว่า บทบาทภายในบ้านเป็นกิจกรรมที่สำคัญที่ช่วยส่งเสริมศักยภาพของผู้สูงอายุ เพราะเป็นบทบาทหน้าที่ที่ผู้สูงอายุสามารถทำได้ด้วยตนเอง และทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าคุณค่าต่อบุตรหลาน บทบาทในยามแก่เฒ่าที่เหมาะสมสำหรับครอบครัว คือ อบรมสั่งสอนบุตรหลาน ทำงานบ้าน เป็นที่ปรึกษาในครอบครัวและเลี้ยงหลาน ปัจจุบันสถานภาพของผู้สูงอายุในสังคมถูกกระทบกระเทือนจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ และการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ดังนั้น ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นกำลังสำคัญในการหาเลี้ยงบุตรหลานในครอบครัวหรือมีบทบาทเป็น “ผู้ให้” ในเชิงเศรษฐกิจต่อไป

3.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรทางชีวสังคมกับสัมพันธภาพในครอบครัว

เพศ

ชลลดา ภักดีประพฤทธิ (2541:122) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยทางครอบครัวกับการได้รับการตอบสนองจากครอบครัวตามความต้องการพื้นฐานของผู้สูงอายุในเขตเมือง กรุงเทพมหานครพบว่า ปัจจัยด้านครอบครัวของผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีสัมพันธภาพในครอบครัวอยู่ในระดับดีคิดเป็นร้อยละ 42.9

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยข้างต้น และอีกหลายเล่มที่ผ่านมา จะยังไม่มีงานวิจัยใด ที่กล่าวถึงสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุเพศชายและผู้สูงอายุเพศหญิงอย่างชัดเจน ว่าเพศใดมีสัมพันธภาพในครอบครัวดีกว่า แต่ผู้วิจัยมีเหตุผลส่วนตัวว่าผู้สูงอายุเพศหญิง เป็นเพศที่มีความใส่ใจในครอบครัว มีการแสดงความรักและเข้าใจในเรื่องต่างๆ ได้ดีกว่าเพศชาย ผู้สูงอายุเพศหญิงจึงมีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุเพศชาย

อายุ

สายสีทอง ณ ภูเก็ต (2542:53) การศึกษาสัมพันธภาพของผู้สูงอายุกับบุคคลอื่น : ศึกษาเฉพาะผู้สูงอายุในจังหวัดระยอง พบว่า ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อย มีความสัมพันธ์กับครอบครัวและบุคคลอื่นได้ดีกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมากเนื่องจากว่ามีปัจจัยด้านสุขภาพเข้ามาเกี่ยวข้อง ผู้สูงอายุที่มีอายุมากแล้วจะมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นน้อยลง อยากพักและอยู่กับตัวเองมากกว่า

จารุพันธ์ สมบูรณ์สิทธิ์ (2535) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางประชากร กิจกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันและความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุพบว่า อายุมีความสัมพันธ์ในทางลบกับกิจกรรมที่ทำร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นทางการ ซึ่งหมายความว่า ผู้สูงอายุที่อายุมากจะมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นน้อยลงตามลำดับ

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2541) ศึกษาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในประเทศไทย พบว่า ผู้สูงอายุที่ยังมีความสามารถเดินทางด้วยตนเองได้ ซึ่งน่าจะเป็นผู้สูงอายุที่อายุยังไม่สูงมาก มีการติดต่อกับผู้อื่นเป็นประจำหรือดีกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมากเพราะเคลื่อนไหวไม่สะดวก

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยข้างต้นสรุปได้ว่า ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยกว่ามีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่อายุมากกว่า

สถานภาพสมรส

จารุพันธ์ สมบูรณ์สิทธิ์ (2535) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางประชากร กิจกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันและความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุพบว่า ผู้สูงอายุที่มีชีวิตคอยดูแลทุกข์สุข คอยช่วยเหลือ ให้ความเคารพยกย่อง ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าเป็นบุคคลมีคุณค่า จะมีสัมพันธภาพกับครอบครัวดี ดังนั้นผู้สูงอายุที่ยังคงมีคู่สมรสอยู่ด้วยย่อมมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมรอบตัวดีกว่าผู้สูงอายุที่ต้องอยู่คนเดียวโดดเดี่ยว

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยข้างต้นสรุปได้ว่า ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสมีคู่มีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสโสด และเคยมีคู่

ระดับการศึกษา

ทวีศักดิ์ หล้าภูเขียว (2547:76-77) ศึกษาเรื่องการได้รับการดูแลจากครอบครัวของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลตำบลหนองหิน กิ่งอำเภอหนองหิน จังหวัดเลยพบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาระดับประถมศึกษาและไม่ได้รับการศึกษาได้รับการดูแลจากครอบครัวในด้านต่างๆ ไม่แตกต่างกัน ยกเว้นในเรื่องการยอมรับและการให้ความสำคัญผู้สูงอายุ ที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา จะได้รับสูงกว่าผู้สูงอายุที่ไม่ได้รับการศึกษา ดังคำกล่าวที่ว่าการศึกษาคืออำนาจ ผู้ที่

ได้รับการศึกษาที่สูงกว่าจะได้รับโอกาสที่ดีกว่าทั้งหน้าที่การงานและสถานภาพทางสังคม สามารถดำรงชีวิตและสามารถปรับตัวได้ดีกว่าผู้สูงอายุที่มีการศึกษาน้อยกว่า ซึ่งการได้รับสถานภาพทางสังคมที่ดีย่อมได้รับการยอมรับจากครอบครัวเป็นอย่างดี

สายสีทอง ณ ภูเก็ต (2542:57) การศึกษาสัมพันธ์ภาพของผู้สูงอายุกับบุคคลอื่น : ศึกษาเฉพาะผู้สูงอายุในจังหวัดระยอง พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาสูงมีสัมพันธ์ภาพกับบุคคลในชุมชน วัด และศาสนสถาน มากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาน้อย เพราะการเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการอ่านจะช่วยให้เข้าใจสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้ดี

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยข้างต้นสรุปได้ว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษามัธยมศึกษา มีสัมพันธ์ภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา

ฐานทางเศรษฐกิจ

สายสีทอง ณ ภูเก็ต (2542:55) การศึกษาสัมพันธ์ภาพของผู้สูงอายุกับบุคคลอื่น : ศึกษาเฉพาะผู้สูงอายุในจังหวัดระยอง พบว่า ผู้สูงอายุที่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนสูง มีสัมพันธ์ภาพกับครอบครัวมากกว่าผู้ที่มีรายได้ต่ำ ทั้งนี้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่ผู้ที่มีรายได้สูงจะมีความสามารถในการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ มีอำนาจในการใช้จ่ายมากกว่าผู้สูงอายุที่มีรายได้น้อย

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยข้างต้นอาจสรุปได้ว่า ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจพอใช้มีสัมพันธ์ภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจขาดแคลน

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธ์ภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

ในสังคมไทยปัจจุบัน สถาบันครอบครัวถือเป็นสถาบันที่พัฒนา หล่อหลอมจิตใจทุกคนในครอบครัวให้เกิดความรักใคร่ กลมเกลียว ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อจะได้ไปเผชิญและอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมภายนอกได้อย่างมีความสุข ซึ่งแต่ละครอบครัวมีผู้สูงอายุเป็นเสมือนร่มโพธิ์ร่มไทรของครอบครัว ที่สมาชิกในครอบครัวจะต้องคอยดูแลเอาใจใส่ และให้ความเคารพรัก การหาโอกาสพาท่านไปพักผ่อนหย่อนใจหรือทำกิจกรรมต่างๆ ตามความเหมาะสมกับภาวะสุขภาพและความต้องการของท่านนั้นจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนควรให้ความสำคัญ

วัยผู้สูงอายุเป็นกลุ่มบุคคลที่มีแนวโน้มที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนามาก เนื่องจากเป็นช่วงวัยเกษียณอายุหรือหยุดทำงาน ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีเวลาคิด สนใจและปฏิบัติตามความเชื่อด้านศาสนามากกว่าบุคคลในวัยอื่น การไปวัดจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนในครอบครัวควรระลึกถึงเป็นสถานที่แรกที่จะพาผู้สูงอายุไป เพื่อจะได้ไปร่วมกันทำบุญ ตักบาตร สวดมนต์ นั่งสมาธิกับผู้สูงอายุ เพราะสิ่งเหล่านี้ถือเป็นหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนาที่ทุกคนควรยึดถือปฏิบัติสืบทอดไปสู่ชนรุ่นหลัง

จากหลักธรรมทีศ 6 กล่าวว่า ผู้เป็นพ่อแม่ควรปลูกฝังวัฒนธรรมชาวพุทธที่ดีให้แก่บุตรหลาน ด้วยการพาเข้าวัด ศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่วัยเยาว์ สารสำคัญของปลูกฝังธรรมะจะต้องมุ่งเน้นที่การปฏิบัติ ทาน ศีล ภาวนา ให้เกิดเป็นลักษณะนิสัย การปลูกฝังธรรมะในลักษณะนี้มีผลที่จะบังเกิดรวบยอดคือ สัมมาทิฐิหรือความเห็นถูกเข้าไปอยู่ในใจของบุตรหลานไปตลอดชีวิต ซึ่งจะมีผลให้เกิดการพัฒนาหรืออุปนิสัยหรือความละเอียดชั่วกลับบาป จนในที่สุดเขาสามารถปกป้องคุ้มครองตนให้ห่างจากความชั่วต่างๆ และสามารถตั้งอยู่ในความดีได้ตลอด ผู้สูงอายุก็มีจุดมุ่งหมายนี้เพื่อหวังว่าบุตรหลานและสมาชิกในครอบครัวจะค้นพบความสุขที่แท้จริงตามคำสอนของพุทธศาสนา

ผู้สูงอายุกับสมาชิกในครอบครัว จะมีความสุขร่วมกัน เมื่อได้มีโอกาสอยู่ร่วมกัน แล้วได้ทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน กิจกรรมทางศาสนาจะเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้สัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุมีมากขึ้นจนทำให้ผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกว่า ตนยังมีความสำคัญ เป็นที่เคารพรักของบุตรหลาน และมีความสุขในช่วงบั้นปลายของชีวิตได้เป็นอย่างดี

จากที่กล่าวมาข้างต้นอาจสรุปได้ว่า ความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุมีความสัมพันธ์กันทางบวก

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง
2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
3. การหาคุณภาพเครื่องมือ
4. การเก็บรวบรวมข้อมูล
5. วิธีการกระทำกับข้อมูล

ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ปีพ.ศ. 2549 จำนวน 1,700 คน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ปีพ.ศ. 2549 จำนวน 200 คน โดยเป็นกลุ่มตัวอย่างที่สามารถให้ข้อมูลได้ และมีความครอบคลุมตัวแปรที่ศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้เป็นแบบสอบถาม ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสอบถามข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ

ตอนที่ 2 แบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนา

ตอนที่ 3 แบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

ตอนที่ 1 แบบสอบถามข้อมูลส่วนตัว

เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับปัจจัยทางชีวสังคมของผู้สูงอายุ ผู้วิจัยได้สร้างขึ้นตามตัวแปรที่ศึกษา ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจ ลักษณะ

แบบสอบถามเป็นแบบมีคำตอบให้เลือก (Check list)

ตอนที่ 2 แบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนา

เป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยคิดค้นขึ้นเองจากการศึกษา เอกสาร หนังสือ รวมทั้งตำราทางวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา นำมาประกอบและปรับปรุงข้อคำถามให้เหมาะสมกับกลุ่มตัวอย่างและสอดคล้องกับงานวิจัย จำนวน 20 ข้อ

ตัวอย่างแบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนา

ข้อความ	จริงที่สุด	จริง	ไม่แน่ใจ	ไม่จริง	ไม่จริงที่สุด
1. การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าจะทำให้ท่านได้พบความสุขที่แท้จริง					
2. การนั่งสมาธิทำให้จิตใจสงบ					

เกณฑ์การให้คะแนน กำหนดไว้ 2 กรณี คือ

กรณีที่ 1 ข้อคำถามมีความหมายด้านบวก จำนวน 15 ข้อ ได้แก่ ข้อ 1-4,6-8,10,14-20

กำหนดการให้คะแนนดังนี้

จริงที่สุด	=	5	คะแนน
จริง	=	4	คะแนน
ไม่แน่ใจ	=	3	คะแนน
ไม่จริง	=	2	คะแนน
ไม่จริงที่สุด	=	1	คะแนน

กรณีที่ 2 ข้อคำถามมีความหมายด้านลบ จำนวน 5 ข้อ ได้แก่ ข้อ 5,9,11-13

กำหนดการให้คะแนนดังนี้

จริงที่สุด	=	1	คะแนน
จริง	=	2	คะแนน
ไม่แน่ใจ	=	3	คะแนน
ไม่จริง	=	4	คะแนน
ไม่จริงที่สุด	=	5	คะแนน

คะแนนเฉลี่ยที่ได้จะอยู่ในช่วง 20 – 100 คะแนน เกณฑ์ที่ใช้ในการให้คะแนนมีดังนี้

ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	73.34 – 100	คะแนน หมายถึง มีความศรัทธาในพุทธศาสนามาก
ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	46.47 - 73.33	คะแนน หมายถึง มีความศรัทธาในพุทธศาสนาปานกลาง
ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	20 - 46.46	คะแนน หมายถึง มีความศรัทธาในพุทธศาสนาน้อย

ตอนที่ 3 แบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

เป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยคิดค้นขึ้นจากการศึกษาเอกสาร หนังสือ รวมทั้งตำราทางวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ และในบางส่วนผู้วิจัยปรับปรุงมาจากแบบวัดสัมพันธภาพในครอบครัวของ มอร์โรและวิลสัน(ไจโล ไชยเสวี .2539:150-151อ้างอิงจาก Morrow and Wilson.1961:503-504) นำมาประกอบและปรับปรุงเป็นข้อคำถามให้เหมาะสมกับกลุ่มตัวอย่าง และงานวิจัย จำนวน 20 ข้อ

ตัวอย่างแบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

ข้อความ	จริงที่สุด	จริง	ไม่แน่ใจ	ไม่จริง	ไม่จริงที่สุด
1. ท่านรับประทานอาหารร่วมกันกับสมาชิกในครอบครัว					
2. ท่านใช้เวลาว่างในการทำกิจกรรมร่วมกันในครอบครัว เช่น ดูโทรทัศน์ ฟังวิทยุ					

เกณฑ์การให้คะแนน กำหนดไว้ 2 กรณี คือ

กรณีที่ 1 ข้อคำถามมีความหมายด้านบวก จำนวน 15 ข้อ ได้แก่ ข้อ 1-8,11-16,18

กำหนดการให้คะแนนดังนี้

จริงที่สุด	=	5	คะแนน
จริง	=	4	คะแนน
ไม่แน่ใจ	=	3	คะแนน
ไม่จริง	=	2	คะแนน
ไม่จริงที่สุด	=	1	คะแนน

กรณีที่ 2 ข้อคำถามมีความหมายด้านลบ จำนวน 5 ข้อ ได้แก่ ข้อ 9,10,17,19,20

กำหนดการให้คะแนนดังนี้

จริงที่สุด	=	1	คะแนน
จริง	=	2	คะแนน
ไม่แน่ใจ	=	3	คะแนน
ไม่จริง	=	4	คะแนน
ไม่จริงที่สุด	=	5	คะแนน

คะแนนเฉลี่ยที่ได้จะอยู่ในช่วง 20 – 100 คะแนน เกณฑ์ที่ใช้ในการให้คะแนนมีดังนี้

ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	73.34 – 100	คะแนน หมายถึง มีสัมพันธภาพในครอบครัวมาก
ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	46.47 - 73.33	คะแนน หมายถึง มีสัมพันธภาพในครอบครัวปานกลาง
ผู้สูงอายุที่มีคะแนน	20 - 46.46	คะแนน หมายถึง มีปัญหาสัมพันธภาพในครอบครัวน้อย

การหาคุณภาพของเครื่องมือ

1. **หาความเที่ยงตรง** โดยนำแบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุที่ผู้วิจัยได้ปรับปรุงให้เหมาะสมกับผู้สูงอายุ โดยให้ผู้ทรงคุณวุฒิผู้เชี่ยวชาญทางด้านพุทธศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัว จำนวน 3 ท่าน ตรวจสอบความเหมาะสมทั้งด้านเนื้อหา และภาษาที่ใช้ในข้อคำถาม ให้สอดคล้องกับนิยามศัพท์เฉพาะ แล้วนำมาแก้ไขให้ถูกต้องก่อนนำไปใช้

2. **หาอำนาจจำแนก** โดยนำแบบสอบถามทั้ง 2 ฉบับ คือ แบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนาจำนวน 29 ข้อ และแบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัวจำนวน 24 ข้อ ไปเก็บข้อมูลกับผู้สูงอายุที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่างจริงจำนวน 30 คน นำมาตรวจให้คะแนน แล้วนำมาวิเคราะห์รายข้อ (Item Analysis) โดยหาค่าความสัมพันธ์แบบเพียร์สัน ระหว่างคะแนนรายข้อกับคะแนนรวมทั้งหมด (Item – Total Correlation) และเลือกเฉพาะข้อที่มีความสัมพันธ์ตั้งแต่ $\geq .2$ ขึ้นไปได้จำนวน 20 ข้อทั้ง 2 ฉบับ

3. **หาค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม** โดยนำแบบวัดที่ผ่านการวิเคราะห์รายข้อแล้วมาหาค่าความเชื่อมั่น โดยใช้สัมประสิทธิ์อัลฟา Alpha-Coefficient ของ ครอนบาค (Cronbach) โดยแบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนา ได้ค่าความเชื่อมั่น .94 และแบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัว ได้ค่าความเชื่อมั่น .90

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ผู้วิจัยขอหนังสือจากบัณฑิตวิทยาลัย ไปเพื่อขออนุมัติการศึกษาวิจัย และเก็บรวบรวมข้อมูลที่ชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
2. ผู้วิจัยนำแบบสอบถามเสนอต่อเจ้าหน้าที่ห้องเวชกรรมสังคม ชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี เพื่อดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง โดยการสัมภาษณ์ตามแบบสอบถามเป็นรายบุคคล

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามทั้ง 3 ตอน มาวิเคราะห์ด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS for window และการทดสอบสมมติฐานครั้งนี้ยอมรับความมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยมีวิธีดำเนินการตามลำดับ ดังนี้

1. ตรวจสอบความสมบูรณ์เรียงร้อยของแบบสอบถามแต่ละฉบับ และคัดเลือกรายเฉพาะที่สมบูรณ์ไว้ สำหรับนำมาวิเคราะห์ต่อไป
2. นำแบบสอบถามข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม นำมาวิเคราะห์แจกแจงความถี่แบบร้อยละ
3. นำแบบสอบถาม ความศรัทธาในพุทธศาสนา และ สัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ นำมาวิเคราะห์หาค่าเฉลี่ย $\bar{X}$ และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD)
4. เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัว ตามตัวแปรเพศ อายุ และฐานะทางเศรษฐกิจโดยใช้สถิติ ที (t-test) ทดสอบสมมติฐานข้อ 1.1-1.2, 1.5 และข้อ 2.1-2.2, 2.5
5. เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัว ตามตัวแปรสถานภาพสมรส และระดับการศึกษาโดยใช้สถิติการวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียว (One-Way ANOVA) หรือทดสอบค่าเอฟ (F-test) เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 1.3-1.4 และ ข้อ 2.3 -2.4
ถ้าพบว่าค่าทดสอบเอฟ (F-test) มีนัยสำคัญทางสถิติ จึงทำการทดสอบเป็นรายคู่ต่อไป โดยใช้วิธี ทูเกีย (Tukey-HSD)
6. หาความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวโดยใช้สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (Pearson's Product Moment Correlation) เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อที่ 3

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

สัญลักษณ์และอักษรย่อที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

N	แทน	จำนวนผู้สูงอายุในกลุ่มตัวอย่าง
$\bar{X}$	แทน	คะแนนค่าเฉลี่ย
S.D.	แทน	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
t	แทน	ค่าสถิติที่ใช้พิจารณาใน t-Distribution
F	แทน	ค่าสถิติที่ใช้พิจารณาใน F-Distribution
df	แทน	ระดับขั้นแห่งความเป็นอิสระ (Degree of Freedom)
SS	แทน	ผลบวกของค่าความแปรปรวนยกกำลังสอง (Sum of Square)
MS	แทน	ค่าคะแนนเฉลี่ยของผลรวมกำลังสองของค่าเบี่ยงเบน (Mean Square)
r	แทน	สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์
P	แทน	ระดับความมีนัยสำคัญ
*	แทน	ความมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

การเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล และการแปลความหมาย ดังนี้

ตอนที่ 1 การเสนอค่าสถิติพื้นฐาน ได้แก่ จำนวน ร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง ตามตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ และการเสนอค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อศึกษาความศรัทธาในพุทธศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี

ตอนที่ 2 การเสนอผลการเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ

ตอนที่ 3 การเสนอผลการเปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ

ตอนที่ 4 การเสนอผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาในพุทธศาสนา กับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ตอนที่ 1 การเสนอค่าสถิติพื้นฐาน ได้แก่ จำนวน ร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง ตามตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ และการเสนอค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ในพุทธศาสนา และสัมพันธ์ภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี

1.1 การเสนอค่าสถิติพื้นฐาน ได้แก่ จำนวน ร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง ตามตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ ผลปรากฏดังตาราง 1

ตาราง 1 จำนวน (คน) และร้อยละของผู้สูงอายุ ตามตัวแปรเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจ

ตัวแปร		จำนวน(คน)	ร้อยละ
1.เพศ	ชาย	76	38
	หญิง	124	62
2.อายุ	60-70	140	70
	71 ปีขึ้นไป	60	30
3.สถานภาพสมรส	โสด	21	10.5
	มีคู่	121	60.5
	เคยมีคู่	58	29
4.ระดับการศึกษา	ประถมศึกษา	137	68.5
	มัธยมศึกษา	21	10.5
	อุดมศึกษา	42	21
5.ฐานะทางเศรษฐกิจ	พอกินพอใช้	184	92
	เหลือใช้	16	8
รวม		200	100

จากตาราง 1 สรุปได้ว่า กลุ่มตัวอย่างผู้สูงอายุที่ศึกษาครั้งนี้มีจำนวนทั้งสิ้น 200 คน เป็นเพศหญิงจำนวน 124 คน คิดเป็นร้อยละ 62 เพศชาย จำนวน 76 คน คิดเป็นร้อยละ 38 ส่วนใหญ่มีอายุ 60 -70 ปี จำนวน 140 คน คิดเป็นร้อยละ 70 และอายุ 71 ปีขึ้นไป จำนวน 60 คน คิดเป็นร้อยละ 30 กลุ่มตัวอย่างมีสถานภาพสมรสมีคู่ จำนวน 121 คน คิดเป็นร้อยละ 60.5 เคยมีคู่ จำนวน 58 คน คิดเป็นร้อยละ 29 และโสดจำนวน 21 คน คิดเป็นร้อยละ 10.5 กลุ่มตัวอย่างมีระดับการศึกษาสูงสุดคือ

อุดมศึกษา จำนวน 42 คน คิดเป็นร้อยละ 21 รองลงมาคือมัธยมศึกษา จำนวน 21 คน คิดเป็นร้อยละ 10.5 และประถมศึกษา จำนวน 137 คน คิดเป็นร้อยละ 68.5 กลุ่มตัวอย่างมีฐานะทางเศรษฐกิจแบบพอกินพอใช้ จำนวน 184 คน คิดเป็นร้อยละ 92 และแบบเหลือใช้ จำนวน 16 คน คิดเป็นร้อยละ 8

1.2 การเสนอค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อศึกษาความศรัทธาในพุทธศาสนา กับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ ผลปรากฏดังตาราง 2 และ 3

ตาราง 2 การเสนอค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของคะแนนความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจ

ตัวแปร		$\bar{X}$	S.D.	ระดับ
1.เพศ	ชาย	81.14	8.30	มาก
	หญิง	83.19	7.47	มาก
2.อายุ	60-70	82.18	8.01	มาก
	71-80	82.96	7.44	มาก
3.สถานภาพสมรส	โสด	85.42	7.66	มาก
	มีคู่	81.40	7.84	มาก
	เคยมีคู่	83.43	7.62	มาก
4.ระดับการศึกษา	ประถมศึกษา	83.41	7.80	มาก
	มัธยมศึกษา	79.71	7.50	มาก
	อุดมศึกษา	80.52	7.65	มาก
5.ฐานะทางเศรษฐกิจ	พอกินพอใช้	82.41	7.64	มาก
	เหลือใช้	82.43	10.12	มาก
รวม		82.42	7.84	มาก

จากตาราง 2 สรุปได้ว่า กลุ่มตัวอย่างมีความศรัทธาในพุทธศาสนาโดยรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณากลุ่มย่อยของตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ พบว่า อยู่ในระดับมากเช่นเดียวกัน (จากเกณฑ์ที่กำหนดไว้)

ตาราง 3 การเสนอค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของคะแนนสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจ

ตัวแปร		$\bar{X}$	S.D.	ระดับ
1.เพศ	ชาย	84.47	10.85	มาก
	หญิง	83.58	10.45	มาก
2.อายุ	60-70	83.68	10.79	มาก
	71 ปีขึ้นไป	84.46	10.14	มาก
3.สถานภาพสมรส	โสด	82.43	14.04	มาก
	มีคู่	84.23	10.18	มาก
	เคยมีคู่	84.02	10.15	มาก
4.ระดับการศึกษา	ประถมศึกษา	85.57	9.38	มาก
	มัธยมศึกษา	80.57	13.81	มาก
	อุดมศึกษา	80.31	11.41	มาก
5.ฐานะทางเศรษฐกิจ	พอกินพอใช้	83.93	10.55	มาก
	เหลือใช้	83.75	11.31	มาก
รวม		83.92	10.59	มาก

จากตาราง 3 สรุปได้ว่า กลุ่มตัวอย่างมีสัมพันธภาพในครอบครัวโดยรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาจากกลุ่มย่อยของตัวแปรเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ พบว่า อยู่ในระดับมากเช่นเดียวกัน (จากเกณฑ์ที่กำหนดไว้)

ตอนที่ 2 การเสนอผลการเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ

2.1 การเสนอผลการเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปร เพศ เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 1.1 ผู้สูงอายุเพศหญิงมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุเพศชาย ผลปรากฏดังตาราง 4

ตาราง 4 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุเพศชายและเพศหญิงจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี

	เพศ	N	$\bar{X}$	SD	t	P
ความศรัทธาในพุทธศาสนา	ชาย	76	81.14	8.30	1.804*	.036
	หญิง	124	83.19	7.47		

*P<.05

จากตาราง 4 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีเพศแตกต่างกัน มีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยผู้สูงอายุเพศหญิงมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุเพศชาย ผลวิจัยจึงสอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 1.1

2.2 การเสนอผลการเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรอายุ เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 1.2 ผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่ามีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยกว่า ผลปรากฏดังตาราง 5

ตาราง 5 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรีตามตัวแปรอายุ

	อายุ	N	$\bar{X}$	SD	t	P
ความศรัทธาในพุทธศาสนา	60-70 ปี	140	82.17	8.01	.670	.254
	71 ปีขึ้นไป	60	82.96	7.44		

จากตาราง 5 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับอายุแตกต่างกัน มีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน ซึ่งหมายความว่า ผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่ามีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างจากผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยกว่า ผลวิจัยจึงไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 1.2

2.3 การเสนอผลการเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรสถานภาพสมรส เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 1.3 ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสมีคู่มีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสเคยมีคู่ และโสด

ผลปรากฏดังตาราง 6

ตาราง 6 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาล
ลพบุรี ตามตัวแปรสถานภาพสมรส

แหล่งของความแปรปรวน	df	SS	MS	F	P
ระหว่างกลุ่ม	2	374.03	187.02	3.11*	.047
ภายในกลุ่ม	197	11852.52	60.17		
รวม	199	12226.55			

*P<.05

จากตาราง 6 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกัน มีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 จึงนำผลการวิเคราะห์ไปตรวจสอบหาค่าความแตกต่างเป็นรายคู่ เพื่อเปรียบเทียบว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกัน มีคู่ใดบ้างที่มีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน โดยใช้วิธี Tukey HSD ผลปรากฏดังตาราง 7

ตาราง 7 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกันเป็นรายคู่

สถานภาพสมรส	$\bar{X}$	มีคู่	เคยมีคู่	โสด
		81.40	83.43	85.42
มีคู่	81.40	-	2.03	4.02*
เคยมีคู่	83.43		-	1.99
โสด	85.42			-

*P<.05

จากตาราง 7 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสโสดมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสมีคู่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 แต่ไม่พบว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสโสด และเคยมีคู่ มีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน

2.4 การเสนอผลการเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรระดับการศึกษา เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 1.4 ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาอุดมศึกษามีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษามัธยมศึกษา และประถมศึกษา ผลปรากฏดังตาราง 8

ตาราง 8 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรระดับการศึกษา

แหล่งของความแปรปรวน	df	SS	MS	F	P
ระหว่างกลุ่ม	2	438.68	219.34	3.66*	.027
ภายในกลุ่ม	197	11787.87	59.84		
รวม	199	12226.55			

*P<.05

จากตาราง 8 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 จึงนำผลการวิเคราะห์ไปตรวจสอบหาค่าความแตกต่างเป็นรายคู่ เพื่อเปรียบเทียบว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีคู่ใดบ้างที่มีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน โดยใช้วิธี Tukey HSD ปรากฏดังตาราง 9

ตาราง 9 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันเป็นรายคู่

ระดับการศึกษา	$\bar{X}$	มัธยมศึกษา	อุดมศึกษา	ประถมศึกษา
		79.71	80.52	83.41
มัธยมศึกษา	79.71	-	.809	3.694*
อุดมศึกษา	80.52		-	2.884*
ประถมศึกษา	83.41			-

*P<.05

จากตาราง 9 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาในระดับประถมศึกษา มีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และมัธยมศึกษาอย่างมีนัยสำคัญทาง

สถิติที่ระดับ .05 แต่ผู้สูงอายุที่มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษามีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน

2.5 การเสนอผลการเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรฐานะทางเศรษฐกิจ เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 1.5 ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเหลือใช้มีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจพอใช้ พอใช้ ผลปรากฏดังตาราง 10

ตาราง 10 เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรฐานะทางเศรษฐกิจ

	ฐานะทางเศรษฐกิจ	N	$\bar{X}$	SD	t	P
ความศรัทธาในพุทธศาสนา	พอใช้	184	82.41	7.64	.009	.496
	เหลือใช้	16	82.43	10.12		

จากตาราง 10 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน ซึ่งหมายความว่า ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเหลือใช้มีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างจากผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจพอใช้

ตอนที่ 3 การเสนอผลการเปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ

3.1 การเสนอผลการเปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรเพศ เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 2.1 ผู้สูงอายุเพศชายมีสัมพันธภาพในครอบครัวดีกว่าผู้สูงอายุเพศหญิง ผลปรากฏดังตาราง 11

ตาราง 11 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุเพศชายและเพศหญิงจากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี

	เพศ	N	$\bar{X}$	SD	t	P
สัมพันธภาพในครอบครัว	ชาย	76	84.47	10.85	.578	.282
	หญิง	124	83.92	10.45		

จากตาราง 11 พบว่า ผู้สูงอายุทั้งเพศชายและเพศหญิง มีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน ซึ่งผลวิจัยจึงไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 2.1

3.2 การเสนอผลการเปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรอายุ เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 2.2 ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยกว่ามีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า ผลปรากฏดังตาราง 12

ตาราง 12 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรอายุ

	อายุ	N	$\bar{X}$	SD	t	P
สัมพันธภาพในครอบครัว	60-70 ปี	140	83.68	10.79	.489	.312
	71 ปีขึ้นไป	60	84.46	10.14		

จากตาราง 12 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับอายุแตกต่างกัน มีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน ซึ่งหมายความว่า ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยกว่ามีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างจากผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า ผลวิจัยจึงไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 2.2

3.3 การเสนอผลการเปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรสถานภาพสมรส เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 2.3 ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสมีคู่มีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสเคยมีคู่ และโสด ผลปรากฏดังตาราง 13

ตาราง 13 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรสถานภาพสมรส

แหล่งของความแปรปรวน	df	SS	MS	F	P
ระหว่างกลุ่ม	2	52.71	26.36	.233	.792
ภายในกลุ่ม	197	22248.01	112.93		
รวม	199	22300.72			

จากตาราง 13 ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกัน มีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน ซึ่งหมายความว่า ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสมีคู่มีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างจากผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสเคยมีคู่ และโสด ผลวิจัยจึงไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 2.3

3.4 การเสนอผลการเปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรระดับการศึกษา เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 2.4 ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาดมศึกษามีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษามัธยมศึกษา และประถมศึกษา ผลปรากฏดังตาราง 14

ตาราง 14 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรระดับการศึกษา

แหล่งของความแปรปรวน	df	SS	MS	F	P
ระหว่างกลุ่ม	2	1184.91	592.45	5.53*	.005
ภายในกลุ่ม	197	21115.80	107.18		
รวม	199	22300.72			

*P<.05

จากตาราง 14 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาต่างกัน มีสัมพันธภาพในครอบครัวแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.05 จึงนำผลการวิเคราะห์ไปตรวจสอบหาค่าความแตกต่างเป็นรายคู่ เพื่อเปรียบเทียบว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน มีคู่ใดบ้างที่มีสัมพันธภาพแตกต่างกัน โดยใช้วิธี Tukey HSD ปรากฏดังตาราง 15

ตาราง 15 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรระดับการศึกษาแตกต่างกันเป็นรายคู่

ระดับการศึกษา	$\bar{X}$	อุดมศึกษา	มัธยมศึกษา	ประถมศึกษา
		80.21	80.57	85.57
อุดมศึกษา	80.21	-	.357	5.360*
มัธยมศึกษา	80.57		-	5.000*
ประถมศึกษา	85.57			-

*P<.05

จากตาราง 15 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาในระดับประถมศึกษา มีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.05 แต่ผู้สูงอายุที่มีการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษามีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน

3.5 การเสนอผลการเปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรฐานะทางเศรษฐกิจ เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 2.5 ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเหลือใช้มีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแบบพอกินพอใช้ ผลปรากฏดังตาราง 16

ตาราง 16 เปรียบเทียบสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ตามตัวแปรฐานะทางเศรษฐกิจ

	ฐานะทางเศรษฐกิจ	N	$\bar{X}$	SD	t	P
สัมพันธภาพในครอบครัว	พอกินพอใช้	184	83.93	10.55	.063	.475
	เหลือใช้	16	83.75	11.31		

จากตาราง 16 พบว่า ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน ซึ่งหมายความว่า ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเหลือใช้มีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างจากผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจพอกินพอใช้

ตอนที่ 4 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาในพุทธศาสนา กับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 3 ความศรัทธาในพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันทางบวกกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ ผลปรากฏดังตาราง 17

ตาราง 17 แสดงค่าความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี

	ความศรัทธาในพุทธศาสนา	สัมพันธภาพในครอบครัว
ความศรัทธาในพุทธศาสนา	-	.423*
สัมพันธภาพในครอบครัว		-

*P < .05

จากตาราง 17 พบว่า ความศรัทธาในพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันทางบวกกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานข้อที่ 3

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระดับความศรัทธาในพุทธศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ
2. เพื่อเปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุตามตัวแปรเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจ
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

สมมติฐานในการวิจัย

1. ผู้สูงอายุที่มีปัจจัยทางชีวสังคมต่างกันจะมีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน
 - 1.1 ผู้สูงอายุเพศหญิงมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุเพศชาย
 - 1.2 ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยกว่ามีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า
 - 1.3 ผู้สูงอายุที่มีคู่มีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่เคยมีคู่ และโสด
 - 1.4 ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาดมศึกษามีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาประถมศึกษา และมัธยมศึกษา
 - 1.5 ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเหลือใช้มีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจพอกินพอใช้
2. ผู้สูงอายุที่มีปัจจัยทางชีวสังคมต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวแตกต่างกัน
 - 2.1 ผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุเพศชาย
 - 2.2 ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยกว่ามีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า
 - 2.3 ผู้สูงอายุที่มีคู่มีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่เคยมีคู่ และโสด
 - 2.4 ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาดมศึกษามีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษามัธยมศึกษา และประถมศึกษา
 - 2.5 ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเหลือใช้มีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจพอกินพอใช้
3. ความศรัทธาในพุทธศาสนามีความสัมพันธ์ทางบวกกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คือ ผู้สูงอายุที่เป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี จังหวัดลพบุรี

2. กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี ปีพ.ศ. 2549 จำนวน 200 คน โดยเป็นกลุ่มตัวอย่างที่สามารถให้ข้อมูลได้ และมีความครอบคลุมตัวแปรที่ศึกษา

3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้เป็นแบบสอบถาม ซึ่งแบ่งแบบสอบถามออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสอบถามข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพ สมรส ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ

ตอนที่ 2 แบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนา เป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยคิดค้นขึ้นเองจากการศึกษา เอกสาร หนังสือ รวมทั้งตำราทางวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความศรัทธาในพุทธศาสนา นำมาประกอบ และปรับปรุงข้อคำถามให้เหมาะสมกับกลุ่มตัวอย่างและสอดคล้องกับงานวิจัย จำนวน 20 ข้อ มีค่าความเชื่อมั่นโดยวิธีหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's Coefficient Alpha) ทั้งฉบับเท่ากับ .94

ตอนที่ 3 แบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ เป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยคิดค้นขึ้นเองจากการศึกษา เอกสาร หนังสือ รวมทั้งตำราทางวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพในครอบครัวนำมาประกอบและปรับปรุงข้อคำถามให้เหมาะสมกับกลุ่มตัวอย่างและสอดคล้องกับงานวิจัยจำนวน 20 ข้อ มีค่าความเชื่อมั่นโดยวิธีหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's Coefficient Alpha) ทั้งฉบับเท่ากับ .90

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ผู้วิจัยขอหนังสือจากบัณฑิตวิทยาลัย ไปเพื่อขออนุมัติการศึกษาวิจัย และเก็บรวบรวมข้อมูลโรงพยาบาลลพบุรี จังหวัดลพบุรี

2. ผู้วิจัยนำแบบสอบถามเสนอต่อเจ้าหน้าที่ห้องเวชกรรมสังคม ชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรีเพื่อดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองโดยการสัมภาษณ์ตามแบบสอบถามเป็นรายบุคคล

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามทั้ง 3 ตอน มาวิเคราะห์ด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS for window และการทดสอบสมมติฐานครั้งนี้ยอมรับความมีนัยสำคัญทาง

สถิติที่ระดับ .05 โดยมีวิธีดำเนินการตามลำดับ ดังนี้

1. ตรวจสอบความสมบูรณ์เรียบร้อยของแบบสอบถามแต่ละฉบับ และคัดเลือกเฉพาะที่สมบูรณ์ไว้ สำหรับนำมาวิเคราะห์ต่อไป
2. นำแบบสอบถามข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม นำมาวิเคราะห์แจกแจงความถี่แบบร้อยละ
3. นำแบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ นำมาวิเคราะห์หาค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD)
4. เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัว ตามตัวแปรเพศ อายุ และฐานะทางเศรษฐกิจโดยใช้สถิติ ที (t-test) ทดสอบสมมติฐานข้อที่ 1 - 2
5. เปรียบเทียบความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัว ตามตัวแปร อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ โดยใช้สถิติการวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียว (One-Way ANOVA) หรือทดสอบค่าเอฟ (F-test) เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อ 1.3- 1.4 และ ข้อ 2.3- 2.4 ถ้าพบว่าค่าทดสอบ เอฟ (F-test) มีนัยสำคัญทางสถิติ จึงทำการทดสอบเป็นรายคู่ต่อไป โดยวิธีของทูกี (Tukey HSD)
6. หาความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ โดยใช้สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (Pearson's Product Moment Correlation) เพื่อทดสอบสมมติฐานข้อที่ 3

สรุปผลการวิจัย

1. ผู้สูงอายุโดยรวมมีความศรัทธาในพุทธศาสนาอยู่ในระดับมาก และมีสัมพันธภาพในครอบครัวอยู่ในระดับมาก
2. ผู้สูงอายุเพศหญิงมีความศรัทธาในพุทธศาสนามากกว่าผู้สูงอายุเพศชาย ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 1.1
3. ผู้สูงอายุที่มีระดับอายุแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 1.2
4. ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 1.3
5. ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 1.4

6. ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างกันซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 1.5

7. ผู้สูงอายุเพศชายและผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 2.1

8. ผู้สูงอายุที่มีระดับอายุแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 2.2

9. ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 2.3

10. ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาประถมศึกษาศึกษามีสัมพันธภาพในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุ ที่มีระดับการศึกษามัธยมศึกษาและมัธยมศึกษา อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 2.4

11. ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัว ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 2.5

12. ความศรัทธาในพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันทางบวกกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 3

อภิปรายผล

การศึกษาความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ จากชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรี พบว่า ผู้สูงอายุมีความศรัทธาในพุทธศาสนา และมีความสัมพันธ์ในครอบครัวมากเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจาก ผู้สูงอายุเหล่านี้ ส่วนใหญ่เกษียณอายุจากการทำงานประจำแล้ว และมีเวลาว่างมากขึ้น ทำให้เกิดความสนใจที่จะทำกิจกรรมต่างๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและครอบครัว เช่น การชักชวนกันไปร่วมทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา งานประเพณีทางศาสนา หรือแม้กระทั่งการไปสักการะบูชาพระตามศาสนสถานเพื่อทำให้จิตใจสงบสุข เกิดความเพลิดเพลิน ทั้งยังได้พบปะพูดคุยกับบุคคลในวัยเดียวกันตามสถานที่ต่างๆ ที่ได้ไปมาอีกด้วย สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ผู้สูงอายุมักให้ความสนใจในศาสนามากกว่าวัยอื่นๆ จากการศึกษที่ผ่านมาแสดงให้เห็นชัดเจนว่า ศาสนาเป็นเสมือนส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ โดยประเพณีจากพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น ความสนใจในหลักธรรมะ และความดีในการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาด้วยการทำบุญ ตักบาตร ฟังเทศน์ ฟังธรรม ซึ่งการมีความศรัทธาในศาสนานั้นช่วยให้ผู้สูงอายุมีที่ยึดเหนี่ยวทางใจ บุตรหลานและสมาชิกในครอบครัวได้มีโอกาสแสดงความรัก กตัญญูทดแทน และให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุจนทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกมีความสุขอย่างมากมายมหาศาล ศาสนาจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้

สัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุมีมากขึ้นตามลำดับ จากการศึกษาศักยภาพชีวิตสังคมอื่นๆ ยังมี ความศรัทธาในพุทธศาสนาและสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ ได้ผลดังนี้

เพศ

การศึกษาความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุเพศชายและผู้สูงอายุเพศหญิง พบว่า ผู้สูงอายุเพศชายและผู้สูงอายุเพศหญิงมีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน เนื่องจากกลุ่ม ผู้สูงอายุเพศหญิงมีความศรัทธาในพุทธศาสนาตามความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธาสืบทอดมาแต่บรรพบุรุษที่ ปลุกฝังมาแต่วัยเยาว์ อีกทั้งยังถ่ายทอดประสบการณ์การบำเพ็ญตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีเพื่อเป็น แบบอย่างแก่บุตรหลาน ซึ่งไม่สอดคล้องกับการศึกษางานวิจัยของ ศิริวรรณ ศิริบุญ (2537: 27) เรื่อง “ผู้สูงอายุไทยกับศาสนา” กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุในประเทศไทยจำนวน 3,252 ราย เป็นชาย 1,330 ราย และหญิง 1,922 ราย โดยศึกษาความคิดเห็นและพฤติกรรมของผู้สูงอายุเกี่ยวกับศาสนา ที่สะท้อน ให้เห็นถึงความสนใจของผู้สูงอายุที่มีต่อศาสนา และบทบาทของศาสนาที่มีความสำคัญต่อการใช้ชีวิต ของผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุเพศชายและผู้สูงอายุหญิงมีสัดส่วนของความบ่อยครั้งในการไปวัด ไกล่เคียงกัน จึงสรุปได้ว่า ผู้สูงอายุที่มีเพศแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน

การศึกษาสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุเพศชายและผู้สูงอายุเพศหญิง พบว่า ไม่ แตกต่างกัน เนื่องมาจากผู้สูงอายุให้ความสำคัญกับครอบครัว ให้ความรัก ความห่วงใยต่อบุตรหลาน อย่างเท่าเทียมกัน และในขณะเดียวกันตัวผู้สูงอายุเองนั้น บุตรหลานมองผู้สูงอายุว่าเป็นศูนย์รวม ความรักความห่วงใยที่ทุกคนในบ้าน ต้องคอยดูแลเอาใจใส่ เพื่อให้ครอบครัวเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ และมีความสุขที่สุด

อายุ

การศึกษาความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุที่มีระดับอายุแตกต่างกัน พบว่า ผู้สูงอายุ ที่มีระดับอายุแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของ ฮันสเบอร์เกอร์ บี (Koenig, H.G. 1995: 38-39 ; อ้างอิงจาก Hunsberger, B.: 1985) ศึกษาเรื่อง ศาสนา อายุ ความพึงพอใจในชีวิตและการรับรู้ความศรัทธาในศาสนา กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุที่ป่วย มีอายุ 65-88 ปี อาศัยอยู่ในโฮตาริโอ แคนาดา 61% เป็นเพศหญิง และ 39% เป็นเพศชาย พบว่า ความศรัทธาในศาสนาจะมีมากขึ้นตามอายุที่เพิ่มขึ้น ความศรัทธาในศาสนา และการปฏิบัติเข้าร่วมใน ศาสนามีส่วนสำคัญกับความสุขในชีวิตและการปรับตัวได้ และไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของฟิเนย์และลี (ดวงเดือน พันธุมนาวิน. 2540: 22 อ้างอิงจาก Finney and Lee: 1977) ศึกษาความเชื่อทางพุทธ ศาสนาของประชาชนตั้งแต่อายุ 25 ปี ถึง 74 ปีขึ้นไป จำนวน 493 คน ในรัฐออริกอน สหรัฐอเมริกา

โดยมีการวัดลักษณะทางศาสนาถึง 5 ด้าน พบว่า บุคคลเมื่อมีอายุมากขึ้นจะมีการปฏิบัติทางศาสนาที่แสดงความศรัทธาสูง และมีความเชื่อทางศาสนามากด้วย โดยอธิบายว่า คนที่อายุมากอาจยอมรับและใกล้ชิดศาสนา มาก เพื่อลดความวิตกกังวลเกี่ยวกับชีวิตที่ใกล้ฝั่งมากขึ้นนั่นเอง อาจเป็นเพราะผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลลพบุรีมีกิจกรรมต่างๆ ทางศาสนาให้ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกันอยู่เสมอ จึงมีผลทำให้ผู้สูงอายุมีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน

การศึกษาสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุที่มีระดับอายุแตกต่างกัน พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับอายุแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของสายสีทอง ณ ภูเก็ต (2542:53) การศึกษาสัมพันธภาพของผู้สูงอายุกับบุคคลอื่น : ศึกษาเฉพาะผู้สูงอายุในจังหวัดระยอง พบว่า ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อย มีความสัมพันธ์กับครอบครัวและบุคคลอื่นได้ดีกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมากเนื่องจากว่ามีปัจจัยด้านสุขภาพเข้ามาเกี่ยวข้อง ผู้สูงอายุที่มีอายุมากแล้วจะมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นน้อยลง ดังนั้นผู้สูงอายุไม่ว่าจะเป็นช่วงอายุใดก็ตามย่อมมีความผูกพันกับบุตรหลานและสมาชิกทุกคนในครอบครัว พร้อมทั้งเป็นที่พึ่งพิงทางใจ คอยให้คำแนะนำ และคำปรึกษาเรื่องทุกข์ร้อนใจของบุตรหลานได้ด้วยดีเสมอมา จึงส่งผลให้ผู้สูงอายุที่มีอายุแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน

สถานภาพสมรส

การศึกษาความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกัน พบว่า ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน มีความเป็นไปได้ว่าสถานภาพสมรสมีความสัมพันธ์ที่ทำให้ความศรัทธาในพุทธศาสนามีมากขึ้นหรือลดน้อยลง ขึ้นอยู่กับผู้สูงอายุเองว่าจะมีความเชื่อมั่นเลื่อมใสในศาสนาเพียงใด เพราะผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสโสดจะมีเวลาอยู่กับตนเองและทำกิจกรรมต่างได้ตามความต้องการของตนเอง ไม่มีคู่ชีวิตหรือบุตรหลานที่ต้องคอยดูแลและห่วงใยเป็นพิเศษ จึงใช้เวลาว่างส่วนมากไปทำกิจกรรมทางศาสนามากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสมีคู่ และเคยมีคู่ ซึ่งไม่สอดคล้องกับการศึกษางานวิจัยของ ศิริวรรณ ศิริบุญ (2537: 20) เรื่อง ผู้สูงอายุไทยและศาสนา กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุในประเทศไทยจำนวน 3,252 ราย เป็นชาย 1,330 ราย และหญิง 1,922 ราย พบว่า ผู้สูงอายุที่แต่งงานและอยู่กับคู่สมรสจะเป็นผู้ไปวัด สุธะห์ หรือโบสถ์บ่อยครั้งกว่าผู้สูงอายุที่เป็นหม้าย หย่าร้าง แยกกันอยู่หรือเป็นโสด ซึ่งน่าจะเป็นเพราะผู้สูงอายุที่ยังคงแต่งงานและอยู่กับคู่สมรสมักมีสุขภาพดี หรือมีอายุน้อย จึงสามารถเดินทางไปวัด สุธะห์ หรือโบสถ์ได้บ่อยครั้งกว่าผู้สูงอายุที่อายุมากกว่าและไม่ค่อยแข็งแรง ในการศึกษาประเด็นความคิดเห็นของผู้สูงอายุในเรื่องความสำคัญของศาสนาต่อชีวิตประจำวัน พบว่า ผู้สูงอายุที่แต่งงานและอยู่กับคู่สมรสมองความสำคัญของศาสนาที่มีต่อชีวิตประจำวันในระดับที่สำคัญ มากกว่าผู้สูงอายุที่เป็น

หม้าย หย่าร้าง แยกกันอยู่ และผู้สูงอายุที่เป็นโสด ดังนั้นสถานภาพสมรสของผู้สูงอายุที่แตกต่างกันจึงมีส่วนทำให้ความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุแตกต่างกัน

การศึกษาสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกัน พบว่า ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของจารุพันธ์ สมบูรณ์สิทธิ์ (2535) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางประชากร กิจกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันและความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุพบว่า ผู้สูงอายุที่มีชีวิตคอยดูแลทุกข์สุข คอยช่วยเหลือ ให้ความเคารพยกย่อง ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าเป็นบุคคลที่มีคุณค่า จะมีสัมพันธภาพกับครอบครัวดี ดังนั้นผู้สูงอายุที่ยังคงมีคู่สมรสอยู่ด้วยย่อมมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมรอบตัวดีกว่าผู้สูงอายุที่ต้องอยู่คนเดียวโดดเดี่ยว แต่ถึงอย่างไรก็ตามผู้สูงอายุจะให้ความสำคัญกับบุตรหลานเครือญาติได้ด้วยความรู้สึกรักใคร่ ผูกพันซึ่งเป็นความผูกพันทางสายเลือด ที่ยากจะหาสิ่งใดมาเทียบได้ จึงไม่พบความแตกต่างด้านสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

ระดับการศึกษา

การศึกษาความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน เนื่องจากกลุ่มผู้สูงอายุแม้ว่า จะมีระดับการศึกษาที่แตกต่างกัน จะมีแง่คิดและมุมมองด้านความศรัทธาในพุทธศาสนาแตกต่างกัน ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาในระดับประถมศึกษา จะเป็นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงทำให้ผู้สูงอายุกลุ่มนี้มีเวลาอยู่กับบ้านมากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาและมัธยมศึกษา ที่ต้องออกไปประกอบอาชีพและทำกิจกรรมนอกบ้าน จึงไม่ค่อยมีเวลาที่จะไปเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา ได้เหมือนกับกลุ่มผู้สูงอายุ ที่มีระดับการศึกษาในระดับประถมศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศิริวรรณ ศิริบุญ (2537: 27) ศึกษาเรื่องผู้สูงอายุไทยกับศาสนา กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุในประเทศไทยจำนวน 3,252 ราย เป็นชาย 1,330 ราย และหญิง 1,922 ราย พบว่า ระดับการศึกษาที่ต่างกันของผู้สูงอายุมีผลต่อพฤติกรรมการไปวัด สุธะ หรือโบสถ์ของผู้สูงอายุ คือ ผู้สูงอายุที่ไม่ได้รับการศึกษาจะไปวัด สุธะ หรือโบสถ์ในสัดส่วนที่สูงกว่าผู้สูงอายุที่ได้รับการศึกษา ส่วนประเด็นความคิดเห็นของผู้สูงอายุ ในเรื่องความสำคัญของศาสนาต่อชีวิตประจำวัน ผู้สูงอายุที่มีการศึกษาจะมองว่า ศาสนามีความสำคัญอย่างมากต่อชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ ในระดับที่สูงกว่าผู้สูงอายุที่ไม่มีการศึกษาหรือมีการศึกษาน้อยกว่า

การศึกษาสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวแตกต่างกัน โดยผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาประถมศึกษา มีสัมพันธภาพในครอบครัว มากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษามัธยมศึกษา

และมัธยมศึกษาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.05 เนื่องจากผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาในระดับประถมศึกษาส่วนใหญเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เมื่อแล้วเสร็จจากการทำการเกษตรจะทำให้ผู้สูงอายุมีเวลาอยู่บ้านกับครอบครัว ได้ทำกิจกรรมต่างๆ กับครอบครัวมากมาย เช่น การรับประทานอาหาร ดูโทรทัศน์ ทำบุญตักบาตรในวันสำคัญทางศาสนา หรือไปเที่ยวต่างจังหวัดบ้างตามโอกาส ด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้สูงอายุกลุ่มนี้มีสัมพันธภาพในครอบครัวอยู่ในระดับมาก จึงมีความแตกต่างจากผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และมัธยมศึกษาอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของทวีศักดิ์ หล้าภูเขียว (2547:76-77) ศึกษาเรื่องการได้รับการดูแลจากครอบครัวของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลตำบลหนองหิน กิ่งอำเภอนองหิน จังหวัดเลยพบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาระดับประถมศึกษาและไม่ได้มีการศึกษาได้รับการดูแลจากครอบครัวในด้านต่างๆ ไม่แตกต่างกัน ยกเว้นในเรื่องการยอมรับและการให้ความสำคัญ ผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาจะได้รับสูงกว่าผู้สูงอายุที่ไม่ได้รับการศึกษา ดังคำกล่าวที่ว่าการศึกษาคืออำนาจ ผู้ที่ได้รับการศึกษาที่สูงกว่าจะได้รับโอกาสที่ดีกว่าทั้งหน้าที่การงานและสถานภาพทางสังคม สามารถดำรงชีวิตและสามารถปรับตัวได้ดีกว่าผู้สูงอายุที่มีการศึกษาน้อยกว่า ซึ่งการได้รับสถานภาพทางสังคมที่ดีย่อมได้รับการยอมรับจากครอบครัวเป็นอย่างดี

ฐานะทางเศรษฐกิจ

การศึกษาความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุที่ฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน พบว่าผู้สูงอายุที่ฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมีความศรัทธาในพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของเดกเกอร์และคณะ (Koenig, H.G. 1995: 63 ; อ้างอิงจาก Decker and others :1985) ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในชีวิตและความเข้มแข็งในวัยกลางคนและผู้สูงอายุที่เป็นโรคกระดูกสันหลังกดทับเส้นประสาท กลุ่มตัวอย่าง เลือกรandom จากผู้ป่วย 100 คน อายุ 40 ถึง 73 ปี พบว่า สิ่งสำคัญที่สุดที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งคือระดับของการรับรู้ การสนับสนุนทางสังคม และการรับรู้สุขภาพตนเอง แม้ว่าจะมีความสัมพันธ์กันต่ำ แต่กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้สูงและมีความศรัทธาในศาสนาอย่างยิ่งคงมีแนวโน้มว่าจะมีความสุขมากขึ้น เพราะผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันยังมีความศรัทธาและเลื่อมใสในพุทธศาสนาโดยไม่ยึดติดกับวัตถุหรือทรัพย์สินเงินทอง แต่ผู้สูงอายุมีความศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนาด้วยใจอันบริสุทธิ์อย่างแท้จริง

การศึกษาสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุที่ฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน พบว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมีสัมพันธภาพในครอบครัวไม่แตกต่างกัน เนื่องจากผู้สูงอายุมีความสุขที่ได้อยู่กับบุตรหลาน ถึงแม้ว่าฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวจะเป็นอย่างไรก็ตามสำคัญเท่ากับทุกคนในครอบครัวได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งไม่สอดคล้องกับ การวิจัยของ

สายสีทอง ณ ภูเก็ต (2542:55) การศึกษาสัมพันธภาพของผู้สูงอายุกับบุคคลอื่น : ศึกษาเฉพาะผู้สูงอายุในจังหวัดระยอง พบว่า ผู้สูงอายุที่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนสูง มีสัมพันธภาพกับครอบครัวมากกว่าผู้มีรายได้ต่ำ ทั้งนี้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่ผู้มีรายได้สูงจะมีความสามารถในการร่วมกิจกรรมต่างๆ มีอำนาจในการใช้จ่ายมากกว่าผู้สูงอายุที่มีรายได้น้อยนอกจากนี้ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ พบว่าความศรัทธาในพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์ทางบวกกับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 สอดคล้องกับงานวิจัยของ ศิริวรรณ ศิริบุญ (2529:20) ศึกษาข้อมูลของโครงการวิจัยผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรของผู้สูงอายุในประเทศไทย พบว่า ผู้สูงอายุในเขตชนบทเป็นกลุ่มที่ไปวัด สู่หรีา หรือโบสถ์บ่อยครั้งมากที่สุดเมื่อเทียบกับผู้สูงอายุในเขตเมืองและกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้เป็นเพราะวิถีทางในการดำเนินชีวิตของคนชนบทมีความเกี่ยวข้องกับผูกพันกับศาสนามากกว่า วัด สู่หรีา หรือโบสถ์ในเขตชนบททำหน้าที่เป็นทั้งสถานที่ประกอบกิจกรรมทางสังคมของชาวบ้านซึ่งเป็นสมาชิกของสังคม ที่ตั้งของวัด สู่หรีา หรือโบสถ์นั้นก็ตั้งอยู่ไม่ไกลจากบ้านเรือนของราษฎรนัก การเดินทางไปวัด สู่หรีา หรือโบสถ์ของคนชนบทมักเป็นการได้ไปพร้อมกับสมาชิกในครอบครัว เพื่อน หรือเพื่อนบ้าน ซึ่งทำให้ผู้สูงอายุได้รับการช่วยเหลือในเรื่องการเดินทางไปวัดสู่หรีาหรือโบสถ์ด้วย

สุกัญพร ณ บุญย (2542:144) ศึกษาเรื่องการได้รับการดูแลและการให้การดูแลของผู้สูงอายุ ในอำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ พบว่า การให้การดูแลของผู้สูงอายุด้านจิตสังคม ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะแนะนำและสนับสนุนให้บุตรหลานเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนามากที่สุด รองลงมา เป็นกิจกรรมงานบุญประเพณีและกิจกรรมงานสังคม โดยจะให้คำแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับกิจกรรมนั้น มากที่สุด ดังนั้นความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างเห็นได้ชัด

ดังนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้สูงอายุมีสัมพันธภาพในครอบครัวอยู่ในระดับมาก หรืออีกนัยหนึ่งคือสถาบันศาสนากับสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันที่ช่วยให้ทุกคนในชาติรักใคร่สามัคคีช่วยเหลือเกื้อกูล และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติ

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ เช่น สมาชิกในครอบครัวควรให้ความรักความอบอุ่น และการดูแลเอาใจใส่ต่อผู้สูงอายุ โดยการหาเวลาพาท่านไปพบปะเพื่อนฝูงในชมรมผู้สูงอายุหรือพาท่านไปร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนาตามความต้องการของท่าน เมื่อท่านชี้แนะแนวทางปฏิบัติด้านศาสนาแก่บุตรหลานแล้วได้รับการสนับสนุนและการตอบสนองที่ดี จะทำให้ท่านรู้สึกว่าคุณค่าและมี

ความสำคัญต่อบุตรหลาน เป็นที่ต้องการเคารพของครอบครัว ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะช่วยส่งเสริมสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุให้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้สูงอายุต่อไป โดยมีการเปรียบเทียบกับกลุ่มผู้สูงอายุกลุ่มอื่นด้วย
2. ควรมีการศึกษางานวิจัยด้านสภาพปัญหาและสาเหตุที่ส่งผลกระทบต่อ สัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุจากชมรมผู้สูงอายุในแต่ละโรงพยาบาล เพื่อเป็นประโยชน์ในการนำมาเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาให้ผู้สูงอายุมีสัมพันธภาพในครอบครัวที่ดีต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- เกษม และกุลยา ตันติผลาชีวะ. (2528). *การรักษาสุขภาพในวัยสูงอายุ*. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
- กนกขวัญ สิงห์เสม. (2549). *การศึกษาการรับรู้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ปัจจัยทางชีวสังคมกับสุขภาพจิตของพยาบาลวิชาชีพในโรงพยาบาลศิริราช*. สารนิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- กุลวรรณ วิทยาวงศ์จุ. (2526). *ความสัมพันธ์ระหว่างสัมพันธภาพในครอบครัวกับการปรับตัว*. ปรินูญานิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เกริกศักดิ์ บุญญานพวงศ์และคณะ. (2533). *ชีวิตคนชราในจังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กฤษณา บุรณะพงศ์. (2540). *ผู้สูงอายุกับการขัดเกลาทางสังคมในครอบครัวในการสืบทอดคุณธรรมแก่เยาวชนในกรุงเทพมหานคร*. ปรินูญานิพนธ์ ศศ.ม. (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เขมิกา ยามะรัตน์. (2527). *ความพึงพอใจในชีวิตของคนชรา: ศึกษากรณีข้าราชการบำนาญกระทรวงเกษตรและสหกรณ์*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- คณะอนุกรรมการศึกษาวัฒนธรรมและกิจกรรมของผู้สูงอายุ. (2525, มีนาคม) *ตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับความสุขในผู้สูงอายุของผู้สูงอายุในประเทศไทย*. *วารสารพยาบาล*. 40 (4): 68-70.
- คณาจารย์สถาบันพระบรมราชชนก. (2541). *การพยาบาลผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ*. นนทบุรี: โครงการสถาบันพระบรมราชชนก สวัสดิการวิชาการ กระทรวงสาธารณสุข.
- จรินทร์ สมภู. (2542, มกราคม-มิถุนายน). *การปรับตัวด้านบทบาทหน้าที่ของผู้สูงอายุที่เกษียณอายุราชการ*. *วารสารวิทยาลัยบรมราชชนนีราชบุรี*. 11 (1): 9-18.
- จันทร์เพ็ญ เนียมอินทร์. (2539). *สุขภาพจิตและการปรับตัวของผู้สูงอายุ*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (การศึกษาผู้ใหญ่). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- จันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉาย. (2547, กรกฎาคม-สิงหาคม). *ธรรมะกับชีวิต: ข้อคิดจากผู้สูงอายุ*. *วารสารวิชาการสาธารณสุข*. 15 (4): 660.
- จันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉายและคณะ. (2543, กรกฎาคม-กันยายน). *ความผาสุกทางใจของผู้สูงอายุไทย: การศึกษาเชิงคุณภาพ*. *วารสารพุทธภาควิทยาและเวชศาสตร์ผู้สูงอายุ*. 1 (3) : 21-27.

- จันทิมา จารณศรี. (2539). *สุขภาพจิตผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์คนชราบ้านบางแค*. ปรินิพนธ์ กศ.ม. (การศึกษาผู้ใหญ่) . กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- จารุวรรณ ปราศนากุล. (2543). *ปัจจัยบางประการที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับความตายของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์*. ปรินิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- จินตนา สงค์ประเสริฐ. (2538). *ผู้สูงอายุ*. กรุงเทพฯ: ฝ่ายจิตวิทยา โรงพยาบาลสวนปรุง.
- จารุพันธ์ สมบูรณ์สิทธิ์. (2535). *ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางประชากรกิจกรรมการดำเนินชีวิตประจำวันกับความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุ*. วิทยานิพนธ์ วท.ม. (สาธารณสุขศาสตร์). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เฉลิมชัย จันทรเสนา. (2544). *บทบาทของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอำนาจเจริญที่มีต่อการพัฒนาชุมชน การศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมประเพณี อำเภอมือง จ.อำนาจเจริญ*. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษา). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- เฉลิมวรรณ เกตุสวัสดิ์. *ผลของการระลึกถึงความหลังแบบกลุ่มและการให้คำปรึกษาแบบกวนิยมแบบกลุ่มที่มีต่อความผาสุกในชีวิตของผู้สูงอายุ*. วิทยานิพนธ์ วท.ม. (จิตวิทยาการให้คำปรึกษา). ชลบุรี: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา. ถ่ายเอกสาร.
- ฉวีวรรณ วรรณประเสริฐ. (2522). *สังคมไทย. ปัตตานี: ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี*.
- ไฉไล ไชยเสวี (ร้อยตำรวจเอก หญิง). (2539). *ความสัมพันธ์ระหว่างสัมพันธภาพในครอบครัว การมีส่วนร่วมในสังคม ความพึงพอใจในชีวิต ความวิตกกังวลในสภาพการสูงอายุ และการสนับสนุนทางสังคมกับสุขภาพจิตของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลตำรวจ*. ปรินิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เชอริ ทองเพ็ญ. (2537). *ความสัมพันธ์ระหว่างความกลัวสภาพการสูงอายุ ความเข้มแข็งในการมองโลก การระลึกถึงความหลัง การสนับสนุนทางสังคมและปัจจัยชีวิตสังคมกับความผาสุกในชีวิตของผู้สูงอายุ ในชมรมผู้สูงอายุ ในกรุงเทพมหานคร*. ปรินิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ชลลดา ภัคดีประพทธิ. (2541). *ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยทางครอบครัวกับการได้รับการตอบสนองจากครอบครัวตามความต้องการพื้นฐานของผู้สูงอายุ ในเขตเมือง*

- กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ วท.ม. (สาธาณสุขศาสตร์). กรุงเทพฯ:บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน; และคณะ. (2540). รายงานการวิจัย เรื่อง ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของคนไทย: การปลูกฝังอบรมและคุณภาพชีวิต. กรุงเทพฯ: คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- เต็มเดือน ศรีส่อง. (2544). สุขภาพจิตผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุเมืองเกษ อำเภอกะทู้ศรีวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาการศึกษา). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- ทวีศักดิ์ หล้าภูเขียว. (2547). การได้รับการดูแลจากครอบครัวผู้สูงอายุในเขตเทศบาลตำบลหนองหินกิ่งอำเภอนองหิน จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา).สถาบันราชภัฏเลย.
- ทัศนีย์ ทองมาก. (2540). ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพจิตของผู้สูงอายุในหอผู้ป่วยอายุรกรรม วชิรพยาบาล. กรุงเทพฯ. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาการศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ทองอยู่ แก้วไทรชะและคณะ. (2527). ผู้สูงอายุในสังคมไทย. รายงานการวิจัย: กรมการศึกษานอกโรงเรียนและกระทรวงศึกษาธิการ.
- ธนภัทร อนะมาน. (2544). การศึกษารายกรณีของนิสิตที่มีปัญหาสัมพันธภาพในครอบครัว. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาการศึกษา)กรุงเทพฯ:บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- นภาพร น้าเบญจพล และอมรรัตน์ จันทร์เพ็ญสว่าง. (2537). จิตวิทยาศาสนา. กรุงเทพฯ: กองทุน ปิณฑาเวน พิมพ์.
- นิตา ชูโต. (2525). คนชราไทย.กรุงเทพฯ: รายงานการศึกษา. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นพรัตน์ ศรีแปดริ้ว. (2546). ตัวแปรลักษณะทางจิต ลักษณะทางพุทธ และลักษณะทางสังคม ที่ใช้ในการจำแนกการเข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาของเยาวชนไทย. วิทยานิพนธ์ วศ.ม. (การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- บุพการี คนที่ถูกกลืน. (2548 ,5 เมษายน) ไทยรัฐ. หน้า 6.
- นิยม บุญมี. (2537). ครอบครัวสัมพันธ์. กรุงเทพฯ: คณะวิทยาศาสตร์. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- บุษยมาส สิ้นธุประมา. (2539). สังคมวิทยาความสูงอายุ. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยพายัพ.

- ประภัศสร กิมสุวรรณวงศ์. (2546). จิตลักษณะและการสนับสนุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมสุขภาพกายและพฤติกรรมสุขภาพจิตของข้าราชการสูงอายุ ในมหาวิทยาลัยขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาการศึกษา). ขอนแก่น: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร.
- ปราโมทย์ วังสะอาด. (2530). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ จังหวัดกาฬสินธุ์. วิทยานิพนธ์ วศ.ม. (ประชากรศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร.
- ปรีชา อุปโยคิน. (2538). โครงการศึกษาวิจัยครบวงจรเรื่องไม้ใกล้ฝั่ง: สถานภาพและบทบาทผู้สูงอายุไทย. มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปรีชา อุปโยคินและคณะ. (2541). ไม้ใกล้ฝั่ง: สถานภาพและบทบาทของผู้สูงอายุไทย (โครงการศึกษาวิจัยครบวงจรเรื่อง ผู้สูงอายุในประเทศไทย ม.มหิดล). พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพฯ: เจริญดีการพิมพ์.
- พนิดา ผกานรินทร์. (2544). ตัวแปรที่เกี่ยวข้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพระหว่างบุคคลในการปฏิบัติงานพยาบาลวิชาชีพโรงพยาบาลตากสิน กรุงเทพมหานคร. ปริญญาโท กศ.ม. (จิตวิทยาการศึกษา) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พนิตนันท์ โชติกเจริญสุข. (2545). กิจกรรมทางกายกับความผาสุกทางใจของผู้สูงอายุ. พย.ม. (การพยาบาลผู้สูงอายุ). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2532). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พวงผกา ชื่นแสงเนตร. (2538). ความสัมพันธ์ระหว่างสัมพันธภาพในครอบครัว พฤติกรรมการดูแลตนเองและความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาชายฝั่งทะเลตะวันออก จังหวัดชลบุรี. วิทยานิพนธ์ วท.ม. (สาธารณสุขศาสตร์). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เพ็ญแข ประจันปัจฉินและคณะ. (2542). รายงานการวิจัยในพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี “ด้ามเตี้ยมเลี้ยมเตาะเตะ” กระบวนการถ่ายทอดทางสังคมในครอบครัวไทย. กรุงเทพฯ: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เพชรฯ สุนทรโรทก. (2530). บทบาทของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามการรับรู้ของเยาวชนและผู้สูงอายุในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรธาดา แซ่ฉั่ว. (2547). การเปรียบเทียบวิธีเผชิญความเครียดของพยาบาลที่มีบุคลิกภาพและสัมพันธภาพในครอบครัวแตกต่างกัน. สารนิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- ไพฑูรย์ พวงยอด. (2545). *ความเชื่อและการปฏิบัติตามความเชื่อทางพุทธศาสนาเรื่องมงคล 38 ประการของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จังหวัดร้อยเอ็ด*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาการศึกษา): บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- มาลินี วงศ์สิทธิ์; และจันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉาย. (2532). ผู้สูงอายุไทย. *วารสารจิตวิทยาคลินิก* 10 (5): 22-24.
- ยิ่งยง ยุทธศักดิ์. (2539). *พฤติกรรมทางสังคมของเด็กที่มีลักษณะครอบครัวและสัมพันธภาพในครอบครัวแตกต่างกัน* วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ยุวดี ดวงจินดา. (2536). *การเปรียบเทียบผลของการให้คำปรึกษาเป็นกลุ่มและการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มที่มีต่อการปรับตัวด้านสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุในศูนย์บริการสาธารณสุขที่ 24 กทม.* วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาการแนะแนว): บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- รวีวรรณ ลิมาสวัสดิ์กุล. (2547). *การศึกษาเปรียบเทียบการเห็นคุณค่าในตนเอง ความว้าเหว่ และสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ ในสถานสงเคราะห์คนชราบ้านจันทบุรี*. สารนิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- รุ่งทิพย์ แบ่งใจ. (2542). *การสนับสนุนจากคู่สมรสกับความผาสุกของผู้สูงอายุ*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลผู้สูงอายุ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- รัชนิกรณ์ ภู่อกร. (2542). *สุขภาพผู้สูงอายุ.พิษณุโลก: โครงการตำราวิชาการราชภัฏเฉลิมพระเกียรติ* โปรแกรมสุขศึกษา คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม.
- รัตนา เขียวศิริถาวร. (2546). *ความสัมพันธ์ระหว่างภาระจากงานกับความผาสุกทางใจในการทำงานของพยาบาลวิชาชีพ ศูนย์สุขภาพชุมชน โรงพยาบาลเขต 2 สังกัดกระทรวงสาธารณสุข*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การบริหารการพยาบาล). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- รัตนา สีนธีรภาพ. (2541). *ตัวแปรที่มีผลต่อความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุ รพ.สมุทรปราการ*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาแนะแนว). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- โรจน์รุ่ง สุวรรณสุทธิ และบัญญัติ สุขเจริญ. (2535). *การอบรมคุณธรรมในเด็กและเยาวชนตามหลักพระพุทธศาสนา*. *วารสารรามคำแหง*. 15 (2): 54 – 63.
- วรรณนา สุติวิจิตร. (2539). *การทดลองสอนจริยศึกษาโดยสร้างศรัทธาแก่นร.ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3*. วิทยานิพนธ์ คม. (ประถมศึกษา). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- วิทยาลัยประชากรศาสตร์. (2549, กันยายน). *ประเด็นที่ไม่อาจละเลยเกี่ยวกับแผนการเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนกลุ่มผู้สูงอายุ*. สืบค้นเมื่อ 9 กุมภาพันธ์ 2550 จาก.
http://www.cps.chula.ac.th/html_th/pop_base/ageing/ageing_006.htm
- แว่นทิพย์ น.สุวพร. (2518). *ปัญหาและการกำหนดนโยบายของประชากรวัยชรา*. รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. (2534). *แนวทางการจัดบริการสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุ*. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศิริวรรณ ศิริบุญและมาลินี วงษ์สิทธิ์. (2535). *ข้อเท็จจริงและทัศนคติของผู้สูงอายุและคนหนุ่มสาวในกรุงเทพมหานคร ต่อบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมของผู้สูงอายุ*. สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริวรรณ ศิริบุญ. ผู้สูงอายุไทยกับศาสนา. *วารสารประชากรศาสตร์* 2538;11:17-47
- ศรีเรือน แก้วกังวาน. (2533). *ตัวแปรทางสังคมจิตวิทยาที่สัมพันธ์กับความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุไทย*. *วารสารจิตวิทยาคลินิก*. 21(1): 1-13.
- ศิริวรรณ ศิริบุญ. (2538, มีนาคม). ผู้สูงอายุไทยกับศาสนา. *วารสารประชากรศาสตร์*. 11 (1) : 17-47.
- สมัย พรหมประดิษฐ์. (2546). *ผลการให้คำปรึกษากลุ่มโดยการประยุกต์การคิดตามหลักโยนิโสมนสิการของศาสนาพุทธต่อความว่าเหวของผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์คนชรา.วิทยานิพนธ์ วท.ม. (จิตวิทยาการให้คำปรึกษา): บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา.*
- สร้อยรัตน์ พลอินทร์; มุกข์ดา ผดุงยาม; และคมสัน แก้วระยะ. (2548). *ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลและการสนับสนุนทางสังคมกับสุขภาพจิตของผู้สูงอายุในตำบลธงชัย อ.เมือง จ.เพชรบุรี*. วิทยาลัยพยาบาลพระจอมเกล้า จ.เพชรบุรี.
- สาวิตรี ลิ้มชัยอรุณเรือง. (2536). *ปัจจัยที่มีผลต่อการรับรู้กระบวนการสูงอายุและคุณภาพชีวิต*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (พัฒนศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สายยนต์ เจริญท่า. (2535). *ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อความซึมเศร้าของผู้สูงอายุในเขตชนบท: กรณีศึกษาผู้สูงอายุในเขตอำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์*. วิทยานิพนธ์ วท.ม. กรุงเทพฯ. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร.
- สายสีทอง ณ ภูเก็ต. (2542). *การศึกษาสัมพันธ์ภาพของผู้สูงอายุกับบุคคลอื่น: ศึกษาเฉพาะผู้สูงอายุในจังหวัดระยอง*. สารนิพนธ์ สส.ม. (การจัดการโครงการสวัสดิการสังคม) สมุทรปราการ: มหาวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติ.
- สิทธิอาภรณ์ ขวนปี. (2543). *การศึกษาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุตำบลบางเมือง*

- อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ. สารนิพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาการแนะแนว). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สินสมุทร พลจันทร์(พระมหา). (2544). *ความเชื่อเรื่องบุญ-บาปในพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในจังหวัดเลย*. วิทยานิพนธ์ กศม. (จิตวิทยาการศึกษา) : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุกัญญาเจริญศิริ. (2535, เมษายน-มิถุนายน). การปรับตัวของผู้สูงอายุ. *วารสารสุขศึกษา*. 15 (58): 44-52.
- สุชีพ ปัญญาภาพ. (2528). *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.
- สุทธิพันธุ์ พักสุวรรณ. (2537). *การปรับตัวของผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์คนชราและผู้สูงอายุนอกสถานสงเคราะห์คนชรา ในเขตกรุงเทพมหานคร*. ปรินญาณินพนธ์ กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- สุภิญพรณ บุญยอ. (2542). *การได้รับการดูแลและการให้การดูแลของผู้สูงอายุ ในอำเภอบาง จังหวัดอำนาจเจริญ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพยาบาลศาสมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพยาบาลชุมชน: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมณฑา คณาเจริญ. (2548, มิถุนายน). ศรัทธาในพระพุทธศาสนา. *วารสารวงการครู*. 2(18): 98-101.
- สุรกุล เจนอบรม. (2534). *วิทยาการผู้สูงอายุ*. กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรีย์ กาญจนวงศ์; และคณะ. (2540). *รายงานการวิจัยเรื่องคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในประเทศไทย “การศึกษาภาวะสุขภาพอนามัยและการดูแลตนเองเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยของผู้สูงอายุ”*. กรุงเทพฯ: แอล ที เพรส. พิมพ์ครั้งที่ 1.
- สุวรรณี พลัปลาทอง. (2522). *ความทันสมัยและภาพพจน์เกี่ยวกับตนเองของคนชราใน กทม*. วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต แผนกสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2535). *หลักพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: นวกะ 35 วัดบวรนิเวศวิหาร. พิมพ์ครั้งที่ 8.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2539). *สังคมวิทยาภาวะสูงอายุ ความเป็นจริงและการคาดการณ์ในสังคมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หรรษา เลหาเสรีกุล. (2537). *การเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์กับลักษณะทางพุทธศาสนาและทางพฤติกรรมศาสตร์ของนักเรียนวัยรุ่น*. ปรินญาณินพนธ์. วท.ม. (การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

- อนุสรณ์งานศพนวนเพ็ญ ภัทรเลาหะ. (2547). เพื่อสุขภาพดีของผู้สูงอายุ.
- อรรณณ คำชื่น. (2541). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจในชีวิต อันเกิดจากภาวะกดดันทางสังคมและการร่วมกิจกรรมของผู้สูงอายุชาวพุทธ:ศึกษากรณีผู้สูงอายุในกทม.และปริมณฑล. วิทยานิพนธ์. สส.ม. (การจัดการโครงการสวัสดิการสังคม)กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยหัวเฉียวฯ.
- อัสรา อารณ. (2540). ความสัมพันธ์ระหว่างสัมพันธภาพในครอบครัว การสนับสนุนทางสังคมและปัจจัยทางชีวสังคมกับความสามารถในการดูแลสุขภาพตนเองของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลสังกัดสำนักการแพทย์ กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (สุขศึกษา) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- Cary S. kart. (1994). *The Reality of Aging*. USA : Allyn and Bacon, Inc. Fourth Edition.
- Diana S.woodruff-Pak. (1988). *Psychology and Aging*. USA : Prentice-Hall, Inc.
- Harold G.koenig. (1994). *Aging and God*. USA : The Haworth Pastoral Press and Imprint of the Haworth Press, Inc.
- Harold G.koenig. (1995). *Research on religion and aging*. USA : Greenwood Publishing Group , Inc. First published.
- Hutchison. (1985). Promoting self-esteem. *Journal of Gerontological Nursing*. 10(2) : 72-77.
- James E.birren, K. Warner Schaie. (2001). *Handbook of the Psychology of Aging*. USA : Academic Press. Fifth published.
- Janet K. belsky. (1999). *The Psychology of Aging : Theory, Research, and Interventions*. USA :Brooks/Cole Publishing Company. Third Edition .
- Jeanne L.thomas. (1992). *Adulthood and Aging*. USA : Allyn and Bacon, Inc.
- Jean M.Coyle. (1991). *Family and aging*. USA : Greenwood Publishing Group , Inc. First published.
- Julia Johnson and Robert Slater. (1993). *Aging and Later Life*. USA : Sage publications, Inc. First Published.
- Jungsik K. (2000). *Social Change and Psychological Well being : A Structural Equation*.
- Lawton. (1983). The Variety of well-being. *Experimental Aging Research*. 9(2) : 65-72.
- Maguerite D. kermis. (1984). *The psychology of Human Aging : Theory, Research, and Practice*.USA : Allyn and Bacon, Inc.
- NCOA. (1974). *Adaptation and satisfaction in aging life*. USA : NCOA Ltd.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสอบถาม

เรื่อง : ความศรัทธาในพุทธศาสนากับสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

คำชี้แจง

1. แบบสอบถามนี้ประกอบไปด้วยข้อคำถามต่าง ๆ ที่กำหนดให้ผู้สูงอายุเลือกตอบตามความคิดเห็นของท่าน เนื่องจากแบบสอบถามชนิดนี้ไม่ใช่แบบทดสอบจึงไม่มีคำตอบในข้อใดถูกหรือผิด
2. ขอความกรุณาเลือกตอบแบบสอบถามให้ตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด และตอบให้ครบทุกข้อทุกตอน เพื่อความสมบูรณ์ของแบบสอบถามที่สามารถจะนำไปวิเคราะห์ข้อมูลในการทำวิจัยให้เกิดประโยชน์สูงสุด
3. แบบสอบถามนี้จะไม่นำไปเผยแพร่แต่ประการใด
4. แบบสอบถามฉบับนี้แบ่งออกเป็น 3 ตอนดังนี้
 - ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม
 - ตอนที่ 2 แบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนา
 - ตอนที่ 3 แบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม

คำชี้แจง : กรุณาใส่เครื่องหมาย ✓ ลงใน ☐ หน้าข้อความที่ตรงกับความเป็นจริงของท่านมากที่สุด

1. เพศ

☐ ชาย

☐ หญิง

2. อายุ

☐ ปี

3. สถานภาพสมรส

☐ โสด

☐ มีคู่

☐ เคยมีคู่

4. ระดับการศึกษา

☐ ประถมศึกษา

☐ มัธยมศึกษา

☐ อุดมศึกษา

5. ฐานะทางเศรษฐกิจ

☐ ขาดแคลน

☐ พอกินพอใช้

☐ เหลือใช้

ตอนที่ 2 แบบสอบถามเรื่องความศรัทธาในพุทธศาสนา

คำชี้แจง: กรุณาทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องว่างที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด

โดยแบ่งออกเป็น 5 ระดับความคิดเห็น คือ

จริงที่สุด หมายถึง ข้อความตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด

จริง หมายถึง ข้อความตรงกับความคิดเห็นของท่าน

ไม่แน่ใจ หมายถึง ข้อความที่ท่านไม่แน่ใจในความคิดเห็นของท่าน

ไม่จริง หมายถึง ข้อความไม่ตรงกับความคิดเห็นของท่าน

ไม่จริงที่สุด หมายถึง ข้อความไม่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด

ข้อความ	จริงที่สุด	จริง	ไม่แน่ใจ	ไม่จริง	ไม่จริงที่สุด
1. การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าจะทำให้ท่านได้พบความสุขที่แท้จริง					
2. การนั่งสมาธิทำให้จิตใจสงบ					
3. ท่านเชื่อว่าพระสงฆ์ช่วยให้ท่านใกล้ชิดและศรัทธาในศาสนามากขึ้น					
4. ท่านเชื่อว่าบุญกุศลเป็นสิ่งที่สามารถนำติดตัวไปได้ทุกภพทุกชาติ					
5. ท่านเชื่อว่านรก สวรรค์ และภพภูมิต่าง ๆ เป็นเรื่องมกมาย					
6. ท่านเชื่อว่าศาสนาเป็นที่พึ่งพิงทางใจในเวลาที่ท่านมีความทุกข์					
7. การทำทานจะช่วยให้ท่านมีความสุข สมหวังในสิ่งที่ปรารถนายิ่งขึ้น					
8. ท่านถวายสังฆทานพระด้วยของราคาแพงเพราะอยากได้บุญกุศลมาก					

ข้อความ	จริงที่สุด	จริง	ไม่แน่ใจ	ไม่จริง
9. ท่านเชื่อว่าคนที่มีอาชีพ ล่าหรือ ฆ่าสัตว์ ไม่บาป เพราะจำเป็นต้องหาเลี้ยงชีพ				
10. ท่านเชื่อว่าการประพาศิติดูกลูกเมียผู้อื่น ไม่บาป ถ้าอีกฝ่ายหนึ่งยินยอมด้วย				
11. ท่านเชื่อว่าจะได้บุญ เมื่อทำบุญในวันสำคัญทางศาสนาเท่านั้น				
12. ท่านคิดว่าเราชาวพุทธทุกคนควรมีหน้าที่ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในศาสนา				
13. พระพุทธเจ้าคือแบบอย่างที่ดีที่สุดในชีวิตของชาวพุทธ				
14. ท่านเชื่อว่าการใช้สติและปัญญาเป็นทางดับทุกข์ที่ดี				
15. ท่านเชื่อว่าการที่เราใช้ชีวิตแบบนี้เป็นผลของกรรมในอดีต				
16. วัดเป็นศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์เปรียบเสมือนที่พึ่งทางใจของมนุษย์				
17. ท่านทำสิ่งใดต่างๆ ที่มีความสำคัญให้สำเร็จด้วยตนเองโดยไม่ต้องบนบานศาลกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์				
18. การนั่งสมาธิส่งผลต่อสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจ				
19. การทำบุญด้วยความบริสุทธิ์ใจจะช่วยให้ผลกรรมที่ท่านได้กระทำไว้บรรเทาลง				
20. การรักษาศีลให้ครบทั้งห้าข้อเป็นสิ่งที่เหมาะสมที่ทุกคนควรปฏิบัติ				

ตอนที่ 3 แบบสอบถามเรื่องสัมพันธภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุ

คำชี้แจง: กรุณาทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องว่างที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด

โดยแบ่งออกเป็น 5 ระดับความคิดเห็น คือ

จริงที่สุด หมายถึง ข้อความตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด

จริง หมายถึง ข้อความตรงกับความคิดเห็นของท่าน

ไม่แน่ใจ หมายถึง ข้อความที่ท่านไม่แน่ใจในความคิดเห็นของท่าน

ไม่จริง หมายถึง ข้อความไม่ตรงกับความคิดเห็นของท่าน

ไม่จริงที่สุด หมายถึง ข้อความไม่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด

ข้อความ	จริงที่สุด	จริง	ไม่แน่ใจ	ไม่จริง	ไม่จริงที่สุด
1. ท่านรับประทานอาหารร่วมกันกับสมาชิกในครอบครัว					
2. ท่านใช้เวลาว่างในการทำกิจกรรมร่วมกันในครอบครัว เช่น ดูโทรทัศน์ ฟังวิทยุ					
3. ท่านพอใจที่ได้ถ่ายทอดประสบการณ์ให้แก่คนรุ่นหลัง					
4. ท่านรู้สึกว่าคุณในบ้านจะยอมรับเมื่อท่านให้คำแนะนำ หรือตักเตือน					
5. สมาชิกในครอบครัวให้ความเคารพ และเห็นความสำคัญของท่าน					
6. สมาชิกในครอบครัวให้ความรัก ความห่วงใยท่านจนทำให้ ท่านรู้สึกอบอุ่นและปลอดภัย					
7. ท่านได้รับสิ่งของเครื่องใช้ในวันสำคัญจากบุตร หลาน					
8. ท่านมีความภาคภูมิใจในครอบครัวของตัวเอง					

ข้อความ	จริงที่สุด	จริง	ไม่แน่ใจ	ไม่จริง	ไม่จริงที่สุด
9. ท่านรู้สึกว่าคุณเองไม่มี ความสำคัญกับครอบครัว					
10. ท่านมักมีอาการหงุดหงิด เมื่ออยู่ใกล้สมาชิกในครอบครัว					
11. ท่านมีคนในครอบครัวเป็น เพื่อนคุยเสมอ					
12. สมาชิกในครอบครัวยังคงให้ ความสนใจ ยินดีให้ความ ช่วยเหลือเมื่อท่านต้องการ					
13. ท่านมีบทบาทในการแก้ไข ปัญหาให้คนในครอบครัว					
14. สมาชิกในครอบครัวพาท่าน ไปร่วมงานทำบุญในวันสำคัญ ทางศาสนา					
15. ท่านมีความสุขกับการใช้ ชีวิตในบ้านหลังนี้					
16. เมื่อท่านไม่สบายสมาชิกใน ครอบครัวจะพาท่านไปพบแพทย์ เสมอ					
17. คนในครอบครัวมักพูดให้ ท่านน้อยใจเสมอ					
18. คนในครอบครัวส่วนใหญ่รู้ ใจว่าท่านชอบ ต้องการอะไร					
19. เมื่อท่านมีทุกข์ทางใจ บุตร หลานไม่มีเวลาที่จะรับฟังท่าน					
20. ท่านมักมีการถกเถียงกับ สมาชิกในครอบครัว					

ภาคผนวก ข.
คุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
(ค่าอำนาจจำแนกและค่าความเชื่อมั่น)

ตาราง 18 ค่าอำนาจจำแนกรายข้อ (r) ของแบบสอบถามความศรัทธาในพุทธศาสนา

ข้อที่	r
1	.585
2	.793
3	.642
4	.716
5	.701
6	.739
7	.415
8	.631
9	.634
10	.786
11	.525
12	.612
13	.604
14	.555
15	.549
16	.698
17	.577
18	.542
19	.583
20	.356

ค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับ .94

ตาราง 19 ค่าอำนาจจำแนกรายข้อ (r) ของแบบสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัว

ข้อที่	r
1	.897
2	.900
3	.897
4	.895
5	.892
6	.891
7	.895
8	.895
9	.901
10	.913
11	.893
12	.894
13	.900
14	.895
15	.897
16	.896
17	.906
18	.895
19	.903
20	.898

ค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับ .90

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวคมเพชร พารีสอน
วัน เดือน ปี เกิด	15 ตุลาคม 2522
สถานที่เกิด	จังหวัดร้อยเอ็ด
ที่อยู่ปัจจุบัน	1315 ถนนกรุงเทพ-นนทบุรี แขวงบางซื่อ เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	ครู (สังกัด สช)
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนอนุบาลพุทธรักษา แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2540	มัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนพิบูลวิทยาลัย จังหวัดลพบุรี
พ.ศ. 2544	ครุศาสตรบัณฑิต (การศึกษาปฐมวัย) จากสถาบันราชภัฏเทพสตรี จังหวัดลพบุรี
พ.ศ. 2550	การศึกษามหาบัณฑิต (จิตวิทยาพัฒนาการ) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ